

The background of the book cover features a composite image. On the left, a hand in a white sleeve holds a gold coin above a stack of similar coins. A small green plant with two leaves grows out of the top of the coin stack. A barcode with the ISBN 978-9910-9339-8-1 is placed over the coins. The right side of the cover shows a city skyline with various skyscrapers under a blue sky with light clouds. The overall color palette is dominated by blues, greens, and golds.

K.A. MUXITDINOVA

**SANOAT KORXONALARINING
INVESTITSIYAVIY IMKONIYATLARINI
KENGAYTIRISHNING ILMIY VA
ANALITIK JIHATLARI**

MONOGRAFIYA

ISBN 978-9910-9339-8-1

9 789910 933981

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ISLOM KARIMOV NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT TEXNIKA UNIVERSITETI**

**Qo‘lyozma huquqida
UDK:38.45:330.322:00
5.7(575.1)**

MUXITDINOVA KAMOLA ALISHEROVNA

**SANOAT KORXONALARINING
INVESTITSIYAVIY IMKONIYATLARINI
KENGAYTIRISHNING ILMIY VA ANALITIK
JIHATLARI**

08.00.03 - «Sanoat iqtisodiyoti»

MONOGRAFIYA

Toshkent – 2025

O'UK: 38.45:330.322

KBK: 005.7(575.1)

M 42

K.Muxitdinova. Sanoat korxonalarining investitsiyaviy imkoniyatlarini kengaytirishning ilmiy va analitik jihatlari (monografiya). -Toshkent: T., 2025, 212 bet.

Investitsiyalar iqtisodiyotni modernizatsiyalash va yangi ish o'rinlari yaratishning eng samarali vositasi hisoblanadi. Hozirgi sharoitda mamlakatimiz sanoatini rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish bevosita investitsion faoliyat bilan bog'liq.

"O'zbekiston - 2030" strategiyasi doirasida (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PQ-300-sonli qarori) tog'-kon metallurgiya, kimyo, elektrotexnika va to'qimachilik sohalarida malakali muhandislar tayyorlash va investitsiyalarni jalb qilish masalasi ko'tarilgan bo'lib, bu monografiya mavzusining dolzarbligini ko'rsatadi.

Ushbu monografiyada sanoat korxonalarining investitsion salohiyatini oshirishning nazariy asoslari, investitsion jarayonlar mexanizmi, investitsiyalar jozibadorligini moliyaviy monitoring qilishning xalqaro tajribasi va uni O'zbekistonda qo'llash imkoniyatlari o'rganilgan. Shuningdek, sanoat korxonalarining investitsion jozibadorligini baholash uslubiyatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Monografiya professor-o'qituvchilar, doktorantlar va mustaqil izlanuvchilar, magistrant talabalar, shuningdek, tog'-konchilik sohasidagi mutaxassis va ilmiy xodimlarga mo'ljallangan.

Mas'ul muharrir:

Taqrizchilar: DSc.,prof.G.J.Allayeva (TDTU)

DSc.,prof.G.T.Xalikulova (TDIU)

ISBN 978-9910-9339-8-1

Ilmiy monografiya Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti Kengashida muhokama qilingan va chop etishga tavsiya etilgan. (2025 yil 28 martdagi 6-sonli majlis bayonnomasi).

© K.Muxitdinova., 2025.

© «Ilm ziyo zakovat» nashriyoti 2025

MUNDARIJA

KIRISH.....	5
I SANOAT KORXONALARI INVESTITSION	
BOB. SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY TAMOIYILLARI	7
1.1.§ Sanoat korxonalarining investitsion faoliyatini faollashtirishning ilmiy-nazariy jihatları	7
1.2.§ Sanoat korxonalarining investitsion salohiyatini shakllantirishga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar	31
1.3.§ Investitsiyalarni sanoat tarmoqlariga joriy etishning evolyutsion va metodologik negizi.....	50
1-bob bo'yicha xulosa.....	65
II INVESTITSION FAOLIYATNI TASHKIL	
BOB. ETISHNING XORIJIY TAJRIBASI VA UNI O'ZBEKISTON SHAROITIDA JORIY ETISH	66
2.1.§ Investitsion jarayonlarni boshqarishning xalqaro amaliyoti	66
2.2.§ Mamlakatda investitsion jarayonlarni amalga oshirish tartibi tahlili.....	79
2.3.§ Sanoatda investitsion riskni boshqarish mexanizmi tahlili.....	88
2-bob bo'yicha xulosa.....	111
III- SANOAT KORXONALARINING INVESTITSION	
BOB. FAOLIYATINI BAHOLASH VA MOLIYAVIY NAZORATNING ZAMONAVIY JIHLTLARI	114
3.1.§ Sanoat korxonalari investitsion potentsialining ekonometrik tadqiqot instrumentariysi.	114
3.2.§ "Olmaliq kon-metallurgiya kombinati" AJda investitsion jarayonlarning zamonaviy holati va samaradorlik ko'rsatkichlari.....	123
3.3.§ Xo'jalik yurituvchi subyektlarning investitsion jozibadorligini moliyaviy monitoring qilishning metodologik asoslari.....	131
3-bob bo'yicha xulosa.....	140

IV- MAMLAKAT INVESTITSION FAOLIYATI	
BOB. METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH- NING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZM- LARI	143
4.1.§ Olmaliq kon-metallurgiya kombinati investitsion faoliyatining institutsional asoslarini modernizatsiyalash..	143
4.2.§ Investitsion jozibadorlikni baholashning zamonaviy metodologiyasi.....	175
4.3.§ Mamlakatdagi investitsion jarayonlarni natijaviyligini baholash uslubiyotini takomillashtirish	186
4-bob bo'yicha xulosa.....	194
XULOSA.....	197
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI....	200
ILOVALAR.....	212

KIRISH

Sanoat sektori yalpi ichki mahsulotning o'sishi, bandlik imkoniyatlari va texnologik taraqqiyotga salmoqli hissa qo'shuvchi barqaror iqtisodiy rivojlanishning asosi hisoblanadi. So'nggi yillarda jadal globallashtirish va texnologik taraqqiyot raqobatni kuchaytirdi va global sanoat tarkibidagi siljishlarni tezlashtirdi. Bunday dinamik muhit sanoat korxonalarining investitsiya salohiyatini doimiy ravishda takomillashtirishni taqozo etmoqda. Investitsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini, raqobatbardoshligini va innovatsion salohiyatini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq, ko'pgina korxonalar o'zlarining investitsiya resurslarini strategik taqsimlash va samarali ishlatish bilan kurashmoqda. Mazkur muammo, xususan, rivojlanayotgan mamlakatlar sanoat korxonalari uchun dolzarb bo'lib, ular texnologik qoloqlik, moliyaviy resurslarning yetishmasligi va boshqaruv tajribasining sustligi kabi o'ziga xos qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Tadqiqot sanoat korxonalarining investitsion salohiyatini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilish va takomillashtirishga qaratilgan. Unda korxonalarning investitsiyalarni boshqarishdagi muammolari aniqlanib, xalqaro ilg'or tajribalar o'rganilgan hamda mahalliy sanoatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda yangi tizim ishlab chiqilgan. Shuningdek, uzoq muddatli rivojlanish va barqarorlikni ta'minlash maqsadida mavjud investitsion strategiyalar, xatarlarni boshqarish va moliyaviy tuzilmalar baholanib, keng qamrovli tavsiyalar ishlab chiqilgan. Nazariy izlanishdan tashqari, tadqiqot taklif etilayotgan metodologiyani tasdiqlash uchun amaliy misollar va empirik ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ushbu tadqiqot strategik rejalashtirish, investitsiyalar samaradorligi va innovatsion boshqaruv amaliyotini xalqaro standartlar va mahalliy biznes muhiti talablariga moslashtirish masalalariga qaratilgan.

O'zbekiston so'nggi yillarda chuqur iqtisodiy islohotlarni amalga oshirmoqda. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish maqsadida investitsion faoliyatdagi to'siqlarni bartaraf etish, ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash, barqaror rivojlanish tamoyillariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Investitsiyalar takror ishlab chiqarish va iqtisodiy o'sishning moliyaviy asosi bo'lib, ishlab chiqarish kuchlari va iqtisodiy munosabatlar tizimining

rivojlanishini belgilaydi hamda ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlarini amaliyotga tatbiq etish orqali ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlaydi.

Biroq sanoat korxonalarida qator muhim masalalar hali yetarlicha o'rganilmagan. Jumladan:

- sun'iy intellekt yordamida zararli mehnat sharoitlarini kamaytirish;
- investitsiyalarni jalb etishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash;
- inson kapitalidan foydalanish samaradorligini oshirish;
- sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning uzoq muddatli o'sishini ta'minlovchi yondashuvlarni ishlab chiqish.

O'zbekistonda sarmoyaviy muhitni takomillashtirish va uning jalb etish qobiliyatini oshirish hamda navbatdagi besh yil ichida 120 milliard AQSh dollari, shundan 70 milliard dollarlik tashqi mablag'larni o'zlashtirish, sarmoyalardan oqilona foydalanish va tashqi savdo ko'lamini kengaytirish yo'nalishida, "quyi pog'onadan yuqoriga" tamoyili asosida, yangicha tizim o'rnatish, 2026-yilgacha chet el va ichki sarmoyalarni jalb qilish strategiyasini amalga oshirish ko'zda tutilgan¹. Mazkur vazifalarning samarali va izchil bajarilishi ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnika-texnologiyalar bilan ta'minlash, ishlab chiqarish hamda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha investitsiya loyihalarini amalga oshirishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini olib borish, iqtisodiy tarmoqlararo investitsiyalar yo'nalishi va taqsimlanishini ekonometrik modellashtirish uslubiyatini takomillashtirish, investitsiya samaradorligini aniqlash modellarini ishlab chiqish uchun har tomonlama imkon yaratadi.

Mamlakatimiz iqtisodiyotining turli sohalariga so'nggi yillar mobaynida 31 milliard AQSh dollari miqdorida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb etildi. To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning yillik oqimi 2021-yilda 2,3 milliard dollar, 2022-yilda 2,6 milliard dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilga kelib 16 foizlik pasayish kuzatilib, 2,2 milliard dollargacha tushdi. Shuningdek, 2023-moliya yilida mamlakatga kirgan umumiy moliyaviy oqim hajmi 6,6 milliard dollarni tashkil etdi. Bunda, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning sof oqimi 2,2 mlrd dollarni tashkil etib, 2022 yilga nisbatan 16 foizga yoki 425 mln dollarga qisqargan.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvar "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni. // Xalq so'zi. 2022-yil 28-yanvar. -3 b.

1-BOB. SANOAT KORXONALARI INVESTITSION SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY TAMOYILLARI

1.1. Sanoat korxonalarida investitsion salohiyatni boshqarishning nazariy asoslari

Investitsion salohiyat korxonaning strategik rivojlanishini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. U korxonaning innovatsion faoliyatni amalga oshirish, raqobatbardoshlikni ta'minlash va strategik maqsadlarga erishish uchun investitsiya resurslarini jalb etish hamda samarali boshqarish qobiliyatini ifodalaydi.

Korxonaning investitsion salohiyati moliyaviy resurslarni oqilona taqsimlash, strategik investitsion loyihalarni rejalashtirish va amalga oshirish hamda mavjud aktivlardan samarali foydalanish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. Ushbu salohiyat korxonaning moliyaviy holati, tashkiliy tuzilmasi, strategik rejalari va bozor kon'yukturasi kabi omillar ta'sirida shakllanadi. Bu kompaniyaning tobora kuchayib borayotgan global iqtisodiyotda paydo bo'ladigan imkoniyatlardan foydalanish va potentsial xavflarni yumshatishga tayyorligining asosiy ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi.

Sanoat korxonalarining investitsion salohiyati quyidagi jihatlar bilan muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Resurslarni optimal taqsimlash - cheklangan kapital resurslarini eng yuqori daromadli va strategik jihatdan muhim loyihalarga yo'naltirish imkonini beradi.

2. Raqobat ustunligini ta'minlash - ilg'or texnologiyalar, innovatsiyalar va kadrlar salohiyatini rivojlantirish orqali bozorda yetakchi mavqeni egallash imkoniyatini yaratadi.

3. Xatarlarni diversifikatsiyalash - investitsiyalarni turli yo'nalishlarga taqsimlash va iqtisodiy beqarorlikka bardoshlilikni oshirish imkonini beradi.

4. Global rivojlanish - yangi bozorlarni o'zlashtirish, strategik hamkorlikni yo'lga qo'yish va xalqaro miqyosda faoliyat ko'lamini kengaytirish imkoniyatlarini yaratadi.

Kuchli investitsiya salohiyati firmalarga investitsiyalarini diversifikatsiya qilish, tavakkalchilikni boshqarish va iqtisodiy o'zgaruvchanlikka dosh berishga imkon beradi.

Yuqori investitsion salohiyatli korxonalar yangi bozorlarni o'zlashtirish va xalqaro faoliyatni kengaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa o'z navbatida ularning moliyaviy barqarorligini ko'rsatib, investorlar va kreditorlar uchun jozibadorligini oshiradi hamda qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilish imkonini beradi. O'zbekistonda investitsion muhitni rivojlantirish uchun bir qator me'yoriy hujjatlar qabul qilingan, kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab quvvatlash hamda investitsion faoliyatni rahbatlantirish va muvofiqlashtirish uchun 12 ta qonun va 60 dan ortiq qonunosti hujjatlar qabul qilindi. 2016-yilda O'zbekiston atigi 9 ta davlat fuqarolariga vizasiz rejim taqdim etgan bo'lsa, 2017-2022-yillar oralig'ida bu ko'rsatkich 90 tagacha oshdi. Ushbu o'zgarish mamlakatning xalqaro aloqalari va sayyohlikni rivojlantirish yo'lidagi muhim qadami hisoblanadi. Bundan tashqari investorlar va ularning oila a'zolari uchun «investitsion viza» rejimi ishga tushdi. Xalqaro iqtisodiy erkinlik indeksida O'zbekiston 2017-2022-yillarda 31-pag'onaga ko'tarilib, 117-o'ringa chiqdi. 2022-yilda jami investitsiyalar xajmi 24 mlrd.AQSh dollariga teng bo'lib, bu ko'rsatkich 2017-yilga nisbatan 1,7 barobar oshganligini guvohi bo'lishimiz mumkin. 2022-yilda O'zbekistonning iqtisodiy erkinligi indeksi 55,5 ballga teng bo'lib, 2021-yilga nisbatan 2,8 balga pastlagan va dunyo bo'ylab 117-o'rinni egallagan. 2021-yilda mamlakat 58,3 ball bilan 108-o'ringa chiqqan edi.

2020-yilda O'zbekiston 114-o'rinda, 2019-yilda — 140-o'rinda, 2018-yilda — 152-o'rinda edi.

O'zbek iqtisodiyot ilmidagi "kapital qo'yilmalar" va "investitsiyalar" tushunchalari ko'p holatlarda sinonim sifatida qo'llanilgan. Biroq, "investitsiyalar" termini keng qamrovli bo'lib, u nafaqat asosiy fondlarga yo'naltirilgan mablag'larni, balki barcha turdagi qiymatli aktivlarga

kiritilgan sarmoyalarni ham o'z ichiga oladi. Kapital quyilmalar ko'p xollarda faqat asosiy vositalarni texnologik yangilash va ularning sonini ko'paytirish bilan bog'liq bo'lgan xollarda qo'llaniladi².

Investitsiya tushunchasi inglizcha «investment» va lotincha «investiera» joylashtirish, quyish ma'nosida qo'llaniladi. Milliy xo'jalik tizimining barcha jabhalarida³, xususan tadbirkorlik sub'ektlari, ishlab chiqarish korxonalari va tashkilotlarning uzoq va o'rta muddatli faoliyatida daromad olishga yo'naltirilgan iqtisodiy jarayonlar majmuasi nazarda tutiladi. Respublikada investitsiyaga bo'lgan talabni muvofiqlashtirish maqsadida davlatning yangi dasturlarini, qonuniy asosda ta'minlashdir.

Investitsion salohiyat - bu turli iqtisodiy nazariyalarga tayanib, korxonaning investitsiyalarni rejalashtirish, yo'naltirish va boshqarish qobiliyatini ifodalovchi ko'p qirrali tushuncha hisoblanadi.

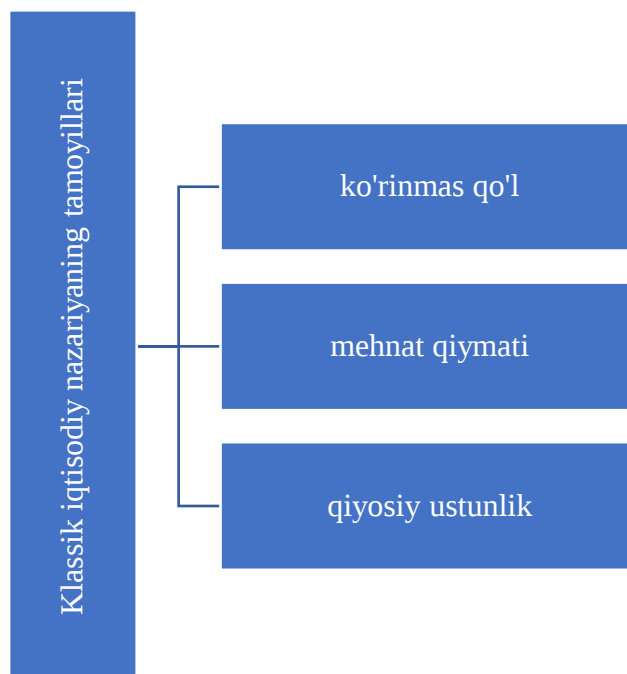
Adam Smit va Devid Rikardodan kelib chiqqan klassik iqtisodiy nazariya bozor mexanizmlari orqali resurslarni samarali taqsimlashga urg'u beradi.

18-asr va 19-asr boshlarida paydo bo'lgan klassik iqtisodiy nazariya zamonaviy iqtisodiy tafakkurning asosini tashkil etadi. Adam Smit, Devid Rikardo va Jon Styuart Mill kabi asosiy shaxslar bozorlarning o'z-o'zini tartibga soluvchi tabiatini va resurslarni samarali taqsimlashni ta'kidlaydigan ushbu fikr maktabiga hissa qo'shgan.

Mazkur yondashuvga ko'ra, korxonalar qo'shimcha daromadlar qo'shimcha xarajatlardan yuqori bo'lgan loyihalarga investitsiya kiritishlari zarur, bu esa foyda va investitsion salohiyatni maksimallashtiradi.

² Мухитдинова К.А. Роль инвестиций в развитие промышленности в Узбекистане. // Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish aholi turmush darajasi barqarorligi omili mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami 2023-yil 18-oktyabr, Toshkent - 2023-yil, -Б. 187-189.

³ Тихомиров Ю.А., Емельянцев В.П., Аюрова А.А. и др. Эффективность законодательства: вопросы теории и практика: монография (отв.ред. Ю.А. Тихомиров, В.П. Емельянцев). – «Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации»
<http://ivo.garant.ru/#/document/57234474>

1.1.1-rasm. Klassik iqtisodiy ta'limotning asosiy qoidalari

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Mazkur nazariyaning asosiy qoidalari quyidagicha:

Klassik ta'limot namoyondalari erkin bozor o'z-o'zini muvofiqlashtirishiga e'tiqod qilib, davlatning xo'jalik faoliyatiga minimal darajada aralashuvini maqsadga muvofiq deb hisoblaganlar. Adam Smitning "ko'rinmas qo'l" konsepsiyasi odamlar o'z manfaatlarini ko'zlab, umumiy iqtisodiy farovonlikka qanday qilib beixtiyor hissa qo'shishini ko'rsatdi.

Bu tamoyil tovarning qiymati uni ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan mehnat bilan belgilanadi, deb ta'kidlaydi. Garchi bu konsepsiya boshqa iqtisodiy nazariyalarning rivojlanishi bilan rivojlangan bo'lsa-da, klassik iqtisodda qiymat va narxni tushunish uchun zamin yaratdi.

Devid Rikardo tomonidan kiritilgan qiyosiy ustunlik mamlakatlarning nisbiy samaradorlik ustunligiga ega bo'lgan tovarlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan holda savdodan o'zaro manfaat ko'rishi va shu bilan global iqtisodiy samaradorlikni oshirishi mumkinligini tushuntiradi.

Mumtoz iqtisodchilar jamg'arma va investitsiyalarni iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida e'tirof etganlar. Ularning fikricha, yuqori tejamkorlik investitsiyalarning ko'payishiga, bu esa kapital jamg'arilishi va iqtisodiy farovonlikka olib keladi.

Mazkur nazariyaning investitsion samaradorlik bilan aloqadorligi quyidagicha:

Klassik ta'limotga ko'ra, korxonalar o'z mablag'larini xarajatlarga nisbatan eng yuqori daromad keltiradigan loyihalarga yo'naltirganda, investitsion salohiyat yuqori darajaga erishadi. Ushbu samarali taqsimlash kapitalning eng samarali foydalanishga o'tishini ta'minlaydi.

Klassik ta'limotning raqobatga e'tibor qaratishi raqobat muhiti korxonalarni innovatsiya, unumdorlik va samaradorlikka sarmoya kiritishga undab, ularning investitsion salohiyatini yuksaltirishiga asos bo'ladi.

Klassik iqtisodchilar foydani investitsion qarorlarning asosiy mezon sifatida baholaganlar. Korxonalar qo'shimcha daromad qo'shimcha xarajatlardan yuqori bo'lgan sohalarga mablag' yo'naltirib, foydani maksimallashtirishi va rivojlanish istiqbollarini yaxshilash uchun qayta investitsiyalashi lozim.

Qiyosiy ustunlik tamoyili korxona va mamlakatlar raqobatdosh afzalliklarga ega bo'lgan sohalarda ixtisoslashishi, ular boshqalardan ustun bo'lishi mumkin bo'lgan muayyan tarmoq yoki mahsulotlarga investitsiya kiritishini nazarda tutadi.

Neoklassik yondashuv, birinchi navbatda, Irving Fisher va Alfred Marshall⁴ga tegishli bo'lib, firmalar kapital qiymatiga nisbatan kutilgan daromad asosida qanday investitsiya qilishga qaror qilishlariga qaratilgan.

Nazariya kapitalning marjinal samaradorligi tushunchasini kiritadi va investitsiya qarorlariga ta'sir qilishda foiz stavkalarining ahamiyatini ta'kidlaydi.

Neoklassik iqtisodiy nazariya marjinal tahlil va oqilona xulq-atvor kabi yangi tushunchalarni o'z ichiga olgan holda klassik iqtisod asoslariga asoslanadi. U investitsiya qarorlari bilan xarajatlar va foyda o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlab, foydali va foydani maksimal darajada oshirish uchun firmalar va shaxslar qanday qarorlar qabul qilishiga qaratilgan.

⁴ Dimand, Robert W. "Irving Fisher and the Fisher Relation: Setting the Record Straight." *The Canadian Journal of Economics / Revue Canadienne d'Economique* 32, no. 3 (1999): 744–50. <https://doi.org/10.2307/136447>.

Mazkur nazariyaning asosiy qoidalari:

Neoklassik ta'limot marjinal tahlil tushunchasini joriy etib, qarorlar qo'shimcha foyda (marjinal daromad) va qo'shimcha xarajatlar (marjinal xarajatlar) qiyosiga asoslangan holda qabul qilinishini ko'rsatadi.

Investitsiyalarning marjinal rentabelligi kapitalning marjinal qiymatiga teng bo'lmaguncha, firmalar mablag'larni samarali taqsimlashni ta'minlamaguncha investitsiya qilishni davom ettiradilar.

Nazariya, jismoniy shaxslar va firmalar o'z natijalarini optimallashtirish uchun barcha mavjud ma'lumotlarga asoslanib, oqilona harakat qiladilar va kelajakka intiladilar.

Korxonalar resurslarni taqsimlab, kutilayotgan daromadni maksimallashtirish uchun investitsiyalarni rejalashtirsa, investorlar o'z daromadlarini oshirishga intiladi.

Neoklassik nazariya investitsiya qarorlariga ta'sir ko'rsatishda kapital qiymatining (foiz stavkalarining) ahamiyatini ta'kidlaydi.

Pastroq foiz stavkalari qarz olish xarajatlarini kamaytiradi, bu esa firmalarni yuqori kutilayotgan daromadli loyihalarga ko'proq sarmoya kiritishga undaydi.

Ishlab chiqarish funksiyasi ishlab chiqarish hajmini (kapital va mehnat) omillari bilan bog'lab, korxonalar resurslarni marjinal daromad eng yuqori bo'lgan nuqtaga yo'naltirishi lozimligini asoslaydi.

Ta'limot kapital to'planishi samaradorlikni yuksaltirish orqali iqtisodiy o'sishga erishish jarayonini tadqiq etadi.

Garri Markowitz⁵ tomonidan ishlab chiqilgan zamonaviy portfel nazariyasi ma'lum bir xavf darajasi uchun daromadni maksimal darajada oshirish uchun diversifikatsiyani taklif qiladi.

Ushbu nazariyani qo'llagan holda, sanoat korxonalari turli loyihalar va aktivlar bo'yicha risk va daromadni muvozanatlashtiradigan optimal investitsiya portfelini yaratishi mumkin.

Rivojlangan xorijiy davlatlarning ilm-fan vakillari o'z nazariy qarashlari va ilmiy izlanishlarida investitsiyalarni keng qamrovli tushuncha sifatida talqin etganlar. Investitsiyalar bilan bog'liq masalalar

⁵ Guerard, John. (2011). Harry Markowitz. 147. 10.1007/978-1-4419-6281-2_35.

amerikalik olimlar K.Makkonel, S.Bryu, angliyalik olim, keyschilik iqtisodiy maktabi asoschisi Dj.Keyns, E.Dolan hamda P.Masse amalga oshirgan tadqiqotlarnida ko‘rishimiz mumkin. Angliyalik Djon Meynard Keyns va fransuz olimi Perri Massening ilmiy qarashlari deyarli bir biridan farq qiladi, ammo investitsiyalar bilan bog‘liq bo‘lgan tadqiqotlarda bir hil metodik tizim mavjud.

Djon Meynard Keyns o‘z tadqiqotlarida investitsiyalarga daromadlarning iste‘mol qilinmagan qismi deya e‘tirof etadi. Ushbu xolatda Keynsning fikricha « daromadlarning iste‘mol qilinmagan qismi xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar misolida kapital mol-mulkni xarid qilishga yo‘naltiriladi. Jismoniy shaxslar misolida esa mazkur mablag‘lar qimmatbaho buyumlar va uzoq muddatli ehtiyoj mollarini sotib olishga sarflanadi»⁶ deb ta’kidlaydi. Keyns nazariyasida, daromadlar ikkiga bo‘lingan xolda ta’riflanadi, ya’ni daromadlar iste‘mol va jamg‘armadan iborat. Keyschilik ilmiy maktabi qarashlarida jamg‘arma va investitsiyalarga alohida ta’rif berilgan, Jamg‘armaning bir qismi investitsiya ko‘rinishiga kiradi, masalan tadbirkorlar, kichik biznes sub’yektlari, qishloq xo‘jaligi sub’ektlari misolida, qolgan qismi esa aholining kelgusida qoplanadigan harajatlariga yo‘naltiriladi. Keysning fikricha aholi daromadlarining jamg‘armaga yo‘naltirilgan qismi, daromadning iste‘mol qismini kamayishidan xosil bo‘lishini isbotlaydi. Ishlab chiqarishga qaratilgan investitsiya oqimining yetarli emasligini, investitsion faoliyatni yetarli darajada rag‘batlantirilmasligida deb biladi. Investitsion faoliyatning sustliga yalpi talabning kamayishiga olib keladi. Keysning nazariyasida investitsiyalarga qaratilgan daromadlar to‘g‘risida tadqiqot kam olib borilgan.

Fransuz olimi Perri Masse o‘z izlanishlarida «Investitsiyalar kelajakdagi ehtiyojlarni bugungi manfaat bilan qondiriladi va shu bilan ehtiyojlar va mafaatlari kelajak va bun bilan almashinadi⁷», - deb e‘tirof etgan. Investitsiyalarni resurslar yo‘naltirilishi va ularning natijasi sifatida talqin qilganlar.

⁶ G.M. Galeeva and E.N. Kadeeva. Problems of attracting foreign direct investment into the regional economy. // Journal of Physics: Conference Series, 1730(2021) 012118, 2020. – P. 6-12.

⁷ Akhmetshin, E. M., Vasilev, V. L., Vlasova, N. I., Kazakov, A. V., Kotova, X. Y., & Ilyasov, R. H. (2019). Improving management functions at an enterprise: Levels of the internal control system. Calitatea, 20(171), 39-43.

Angliyalik mumtoz iqtisodiyot vakili Adam Smit o'z tadqiqotlarida kapitalga alohida e'tibor qaratib: "Jamiyatda foyda keltirishi mumkin bo'lgan barcha sub'yekt va ob'yektlar kapital bo'lishi mumkin" degan xulosaga kelgan.⁸

E.D. Dolan va D.S. Lindseylar investitsiyalarga makroiqtisodiy ta'rif berishgan, ularning fikricha "iqtisodiyotda kapitalning oshishi, ishlab chiqarish resurslari taklifining oshishiga olib keladi»⁹ deb aytish maqsadga muvofiq.

Milliy iqtisodiyot rivojlanishining dastlabki bosqichlarida "investitsiya" atamasining qo'llanilish doirasi cheklangan bo'lib, u asosan qonunchilik hujjatlari hamda ilmiy adabiyotlar doirasida foydalanilgan. Shuningdek, mazkur atama biznes-rejalashtirish va davlat ilmiy-texnik loyihalarini shakllantirishda ham o'z aksini topgan. Biroq amaliy faoliyatda "investitsiya" atamasi o'rniga "kapital quyilmalar" yoki "mablag'lar sarfi" kabi tushunchalardan foydalanish keng tarqalgan edi.

Milliy iqtisodiyotda va mustaqillikning dastlabki yillarida "investitsiya" atamasi asosan qonuniy hujjatlar, ilmiy adabiyotlar, biznes-reja va davlat ilmiy-texnik loyihalarida qo'llanilgan. Amaliyotda esa "kapital quyilmalar" yoki "mablag'lar sarfi" atamalari ishlatilgan¹⁰.

Izohli moliyaviy-iqtisodiy lug'atda "investitsiya" tushunchasi "kapital", "kapital qo'yilmalar" va "kapital mablag'lar" orqali ifodalanib, "tadbirkorlik sub'yektlarining moliyaviy resurslarni jamlash va ulardan foydalanish uchun muhim bo'lgan kapitalga mablag'larni joylashtirish" ma'nosini anglatgan.

⁸ Gura, O. (2018). Start-up as a tool for implementation of investment decisions. Economics. Ecology. Socium, 2(2), 1-11.

⁹ A.F. Ilham, R.K. Iskandarov (Specialty: 5312.01 "Sectoral economy"). Improvement of organizational and Economic mechanisms of quality Management system in the electrical Engineering industry of Azerbaijan (Ganj-2021).

¹⁰ Замулин О.А., Сонин К.И. Экономический рост: Нобелевская премия 2018 года и уроки для России. -М.: Институт экономики РАН, 2019. С. 332.

“Investitsiyalar milliy xo‘jalikning barcha tarmoqlariga - og‘ir va yengil sanoat, qishloq xo‘jaligi hamda xizmat ko‘rsatish sohaslariga yo‘naltirilgan mablag‘lar yig‘indisi sifatida namoyon bo‘ladi”¹¹¹².

Sharp U., Aleksandr G., Beyli Dj. ning «Investitsiya» nomli darsligida: «Investitsiyalar kelajakda daromad olish uchun bugun ma‘lum bir kapitaldan voz kechish demakdir», - deb ta‘riflaydi. Mualliflar « Investitsiyalarni moliyaviy aktivlar hamda real aktivlarga yo‘naltirish imkoniyatlari mavjud»¹³, - deb hisoblaydi.

MDH mamlakatlari ilm-fan vakillari investitsiyalarning tarmoqlararo mutanosibligini ta‘minlash va ularning konsentratsiya darajasini boshqarishda davlatning muvofiqlashtiruvchi rolini alohida ta‘kidlaganlar.

Rossiyalik iqtisodchi olim Leonid Abalkin investitsiyalarning ahamiyati to‘g‘risida fikr yuritgan, ya‘ni « Investitsiyalar iqtisodiy turg‘unlikni oldini olishda muhim ahamiyat kasb etib, iqtisodiy inqiroz jarayonlarini bartaraf etish yoki inqirozni yengil kechirish bevosita investitsiyalarga bog‘liq. Milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun investitsiyalarni jalb etish lozimligi”¹⁴ bo‘yicha fikrlar yuritilgan.

Yana bir rossiyalik iqtisodchi olim Ye.Mixaylova investitsiya terminini: «Investitsiyalar - bu kapital mablag‘larni turli shakllarda yo‘naltirish va ulardan kelajakda samara olishga qaratilgan faoliyatdir ¹⁵ deb ta‘riflagan. A.M.Margolin "Investitsiyalar" deb nomlangan o‘z ishida: "Investitsiyalar - ishlab chiqarish va boshqa ob'ektlarga maqsadli ravishda yo‘naltirilgan pul mablag‘lari, bank omonatlari, qimmatli qog‘ozlar, texnika va texnologiyalar, transport

¹¹ Замулин О.А., Сонин К.И. Экономический рост: Нобелевская премия 2018 года и уроки для России. - М.: Институт экономики РАН, 2019. С. 332.

¹² Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. - Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

¹³ Баженов, И. А. Инвестиционный менеджмент: учебное пособие / И.А. Баженов; под общ. ред. И.В. Котляревской; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. -Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2022. -232 с.

¹⁴ Aytmuratova U.J. Korxonalarda investitsion faoliyat samaradorligini oshirish yo‘nalishlari. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2021.

¹⁵ Bekimbetova G.M. Korxonalar innovatsion faoliyatini rivojlantirish sharoitida investitsiya loyihalarini baholash samaradorligini oshirish. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2020.

vositalari hamda asosiy vositalar yig'indisi»¹⁶ ekanligini ta'kidlagan.

«Investitsiyalar» o'quv qo'llanmasining muallifi L.L.Igonina «Investitsiyalar bu- investirlarning moliyaviy va boshqa resurlarni maqsadli yo'naltirib, kelgusida daromad olish bilan bog'liq faoliyatdir»¹⁷ - deb ta'riflagan. S.N.Buzulukov, V.S.Bard va I.N.Drogobskiylar o'z ilmiy izlanishlarida «investitsiyalar» va «kapital qo'yilmalar» demakdir deb e'tirof etishadi¹⁸.

A.S.Bulatov investitsiyalarga «kapital quyilmalar bu daromadning jamg'arib boriladigan qismi» sifatida qaragan. I.T.Balabanov esa uzoq muddatga quyilgan quyilmalar bu investitsiyalardir»¹⁹ deb qayd etgan.

U.S.Patrusheva va G.E.Igolnikov investitsiyalarni iqtisodiy kategoriya sifatida tahlil qilib, ularning risk darajasi, me'yoriy hujjatlar bilan ta'minlanganlik holati va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari bo'yicha tadqiq etishgan²⁰.

A.I.Knol, A.V.Vasilev va P.N.Zavlin investitsiyalarni kelajakda daromad olish maqsadida yo'naltiriladigan barcha turdagi real va intellektual sarmoyalar yig'indisi sifatida ta'riflagan²¹.

Xorijiy mamlakat iqtisodchi olimlarining investitsiyalar bo'yicha tadqiqotlari quyidagi uch yo'nalishda olib borilgan:

1. Real investitsiyalar - asosiy vositalarga yo'naltirilgan investitsiyalar;
2. Portfel investitsiyalar - qimmatli qog'ozlarni sotib olishga qaratilgan investitsiyalar;

¹⁶ G.M. Galeeva and E.N. Kadeeva. Problems of attracting foreign direct investment into the regional economy. // Journal of Physics: Conference Series, 1730(2021) 012118, 2020. – P. 6-12.

¹⁷ Akhmetshin, E. M., Vasilev, V. L., Vlasova, N. I., Kazakov, A. V., Kotova, X. Y., & Ilyasov, R. H. (2019).

Improving management functions at an enterprise: Levels of the internal control system. Calitatea, 20(171), 39-43.

¹⁸ A.F. Ilham, R.K. Iskandarov (Specialty: 5312.01 "Sectoral economy"). Improvement of organizational and Economic mechanisms of quality Management system in the electrical Engineering industry of Azerbaijan (Ganj-2021).

¹⁹ Замулин О.А., Сонин К.И. Экономический рост: Нобелевская премия 2018 года и уроки для России. - М.: Институт экономики РАН, 2019. С. 332.

²⁰ Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

²¹ Баженов, И. А. Инвестиционный менеджмент: учебное пособие / И.А. Баженов; под общ. ред. И.В. Котляревской; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. -Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2022. -232 с.

3. Davlat investitsiyalari, xususiy va xo'jalik yurituvchi sub'yektlar tomonidan amalga oshiriladigan investitsiyalar.²².

Zamonaviy iqtisodiyotda investitsiyalarning qo'yidagi o'ziga xos jihatlarini ajratib ko'rsatish mumkin²³:

«investitsiyalar tadbirkorlik sub'yektlariga va boshqa faoliyat turiga yo'naltirilgan barcha sarmoyalar hisoblanadi;

investitsiyalar raqobat sharoitida va riskli xususiyatga ega bo'lgan muhitda amalga oshiriladi;

bugungi kunda investitsion-innovatsion faoliyat turi mavjudligini inobatga olgan holda, investitsiyalar albatta innovatsion xarakterga ega bo'lishi kerakligi bilan belgilanadi, u zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyot omillari bilan bevosita bog'liq;

investitsion jarayonlardan kelgusi daromadni olish, moliyaviy resurslarda bo'lgan ehtiyojni qondirish va va investitsiyalardan samarali daromad olish»²⁴.

Iqtisodiy adabiyotlarda "investitsiya" tushunchasi ikki asosiy yo'nalishda talqin etiladi. Birinchi yo'nalish moliyaviy mablag'larning uzoq muddatli tovarlar ishlab chiqarish hamda aktivlar miqdori va sifatini oshirishga yo'naltirilishini anglatadi. Ikkinchi yo'nalish milliy iqtisodiyot tarmoqlarida takror ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlash va xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning asosiy fondlarini ko'paytirish hamda samaradorligini oshirishni o'z ichiga oladi. Bunda takror ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlashda inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalarni ham hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

«Investitsiya» tushunchasi tor ma'noda uni o'ziga xos xususiyatlarini, iqtisodiy mohiyatini, Investitsion faoliyatni samarali tashkil etishda quyidagi ko'rsatkichlarni inobatga olish zarur:

22 Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

23 Мухитдинова К.А. Роль инвестиций в развитие промышленности в Узбекистане. // *Миллий iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish aholi turmush darajasi barqarorligi omili mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami 2023-yil 18-oktyabr, Toshkent - 2023-yil*, -Б. 187-189.

24 Piterskaya L.Yu., Pogodaeva I.V., Shiyanov S.E. Investitsionnaya deyatelnost v otraslyax regiona: voprosy teorii i praktiki. // <http://nenuda.ru>. 2017 g.

tavakkalchilik darajasi, investitsiyalarni yo'naltirish ob'ektlari, ularni jalb etish amaliyoti va shakllari, asosiy mezonlari, kapital mablag'larni ko'paytirish va saqlash imkoniyatlari, shuningdek, investitsiyalash muddatlari hamda kafolatlanganlik darajasi. Demak «investitsiya» terminini milliy iqtisodiyotga ahamiyatini aniqlash va uning iqtisodiy mohiyatini keng ma'noda tahlil qilish taqazo etiladi²⁵.

Lyushenko O.V. o'z tadqiqotida «investitsiyalar bu moliyaviy xarajatlar bo'lib, daromadlarni bugun emas kelgusida olishni nazarda tutadi, bunda yo'naltirilgan mablag'lardan samarani oshirilgan holda olish ko'zda tutiladi»²⁶ deb qaraydilar.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlari ham investitsiya masalalari va larning yechimlariga qaratilgan ko'plab tadqiqotlar olib bormoqdalar. D.G'ozibekov, Sh.Shodmonov, T.Qoraliev, A.Jo'raev, A.Vahobov, N.Haydarov, N.Kuzieva, N.Karimov, S.Umarov, D.Tojiboeva, A.Jabriev, B.Abdukarimov, B.Mamatov, E.Nosirov, I.Kenjaev, M.Pardaev, O.Olimjonov, O.Xatamov va boshqa olimlarimizni ilmiy ishlarini e'tirof etishimiz mumkin.

Iqtisodchi olimlarimiz aksariyat xollarda «xorijiy investitsiya muammolariga qaratilgan ilmiy ishlanishlar olib borganlar»²⁷.

Investitsiyalarni o'rganish bo'yicha salmoqli hissa qo'shgan iqtisodchi olimlar D.G'ozibekov va T.Qoralievlar: «Investitsiyalar - bu mulkiy va intellektual boyliklarning yig'indisi bo'lib, ular qonuniy tadbirkorlik faoliyatiga yo'naltiriladi hamda iqtisodiy foyda yoki ijtimoiy manfaat keltirish maqsadida amalga oshiriladi»²⁸, - deya ta'kidlashgan.

Iqtisodiyot nazariyasi sohasida yetakchi olim Sherqul Shodmonov investitsiyalarning iqtisodiy mohiyatini o'zining "Iqtisodiyot nazariyasi"

²⁵ Мухитдинова К.А. Роль инвестиций в развитие промышленности в Узбекистане. // Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish aholi turmush darajasi barqarorligi omili mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami 2023-yil 18-oktyabr, Toshkent - 2023-yil, -Б. 187-189.

²⁶ Лущенко О.В. Управление инвестиционным процессами региона: Diss. ... канд. экон. наук: 08.00.05 М.: 2004.

²⁷ Вахобов А.В., Ходжибакиев Ш.Х., Мўминов А.Г. Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма. – Т.: Молия, 2020 (қайта нашр).

²⁸ Ғозибеков Д.Ғ., Қоралиев Т.М. Инвестиция фаолиятини ташкил этиш ва давлат томонидан тартибга солиш. – Т.: Молия, 2020. Б. 6.

darsligida chuqur tahlil qilgan²⁹: «Investitsiyalar asosiy va aylanma kapitalni qayta tiklash hamda kengaytirishga yo'naltirilgan mablag'larning pul shaklidagi ifodasidir. Mazkur jarayon pul mablag'lari, bank kreditlari, aksiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar orqali amalga oshiriladi»³⁰.

Investitsiya mablag'laridan milliy iqtisodiyot tarmoqlarida foydalanish bo'yicha S.Umarov quyidagicha fikr bildiradi: «Investitsiya - kelajakda foyda yoki ijtimoiy samara olish uchun investor tomonidan qishloq xo'jaligi tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida ma'lum bir muddatga sarflangan barcha turdagi moddiy-texnik va intellektual boyliklardir»³¹.

Investitsiyalarning amaliy ahamiyatini o'rganib, uning samaradrlik darajasini aniqlashda Nizomiddin Haydarov quyidagicha ta'rif bergan: «Mulk shaklidan qat'i nazar, tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi jismoniy va yuridik shaxslar yoki davlat tomonidan iqtisodiy-ijtimoiy samara olish maqsadida tasarrufidagi moliyaviy, moddiy hamda intellektual boyliklarni qonuniy asosda tadbirkorlik ob'yektlariga sarflash investitsiya hisoblanadi»³².

B.Abdukarimov va yana bir guruh iqtisodchi olimlar investitsiyalarni real va moliyaviy qiymatliklarga joylashtirishdir degan fikr yuritib, «Investitsiyalar real iqtisodiyotga, qimmatli qog'ozlarga, kredit mablag'lariga, intellektual mulk va boshqa aktivlarga yo'naltiriladi» degan xulosaga kelgan³³.

Yana bir iqtisodchi olim Dilorom Tojiboeva ham aksariyat hollarda investitsiyalarga nazariy qarash bilan bog'liq quyidagi yondashuvlarni targ'ib etgan³⁴: «Investitsiya bu – kutilayotgan iqtisodiy natijalarni

²⁹ Мухитдинова К.А. Роль инвестиций в развитие промышленности в Узбекистане. // *Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish aholi turmush darajasi barqarorligi omili mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami 2023-yil 18-oktyabr, Toshkent - 2023-yil*, -Б. 187-189.

³⁰ Шодмонов Ш., Маманазаров Б. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик –Т.: Шарқ, 2021.

³¹ Умаров С.Р. Қишлоқ хўжалигига инвестицияларни жалб этиш ва улардан самарали фойдаланиш.И.ф.н. илмий даражасини олиш учун дисс. Автореферати. БМА -Т., 2008. – Б.22.

³² Haydarov N.H. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investitsion faoliyatidagi moliya-soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari.Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – Т.: -2003. -Б. 29.

³³ Abdukarimov B.A. va boshqalar. Korxona iqtisodiyoti (darslik). - Т.:Moliya, -2015. -245 b.

³⁴ Мухитдинова К.А. Роль инвестиций в развитие промышленности в Узбекистане. // *Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish aholi turmush darajasi barqarorligi omili mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami 2023-yil 18-oktyabr, Toshkent - 2023-yil*, -Б. 187-189.

ko'zlab, ishlab chiqarish faoliyatini yuqori darajag ko'tarish, qayta ta'mirlash, deganda, kelajakdagi natija uchun: ishlab chiqarishni kengaytirish yoki qayta ta'mirlash, tovar va xizmatlarning sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish, zamonaviy standartlarga javob beruvchi mutaxassislar tayyorlash va ilmiy tadqiqot ishlari olib borishga mo'ljallangan resurslarning jamlanmasi anglanadi»³⁵.

Bizning davlatimizning huquqiy hujjatlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonunida quyidagi ta'rif keltirilgan: investitsiyalar bu - foyda ko'rishni maqsad qilgan holda, investor tomonidan ijtimoiy, tadbirkorlik, ilmiy va boshqa faoliyat sohalariga risk asosida qo'yiladigan moddiy hamda nomoddiy boyliklar va ularga oid huquqlardir. Bunga intellektual mulk ob'ektlariga bo'lgan huquqlar va reinvestitsiyalar³⁶ ham kirishi belgilab qo'yilgan.

Barcha nazariy va amaliy tadqiqotlar, mahalliy va chet el iqtisodchilari qarashlarini hisobga olgan holda, "investitsiya" tushunchasining ko'p qirrali mohiyatini e'tiborga olib, sanoat korxonalari nuqtai nazaridan quyidagicha ta'rif berish mumkin: "Investitsiyalar - bu investorlar tomonidan yuqori daromad olish maqsadida sanoat korxonalariga vaqtinchalik bo'sh mablag'larni moddiy va intellektual boyliklarga yo'naltirishdir". Investitsiyalar iqtisodiy kategoriya sifatida uzoq muddatli tavakkalchilik asosida moliyaviy va intellektual mulkni milliy iqtisodiyotga jalb etish orqali uzluksiz takror ishlab chiqarishni ta'minlashga qaratilgan jarayondir.

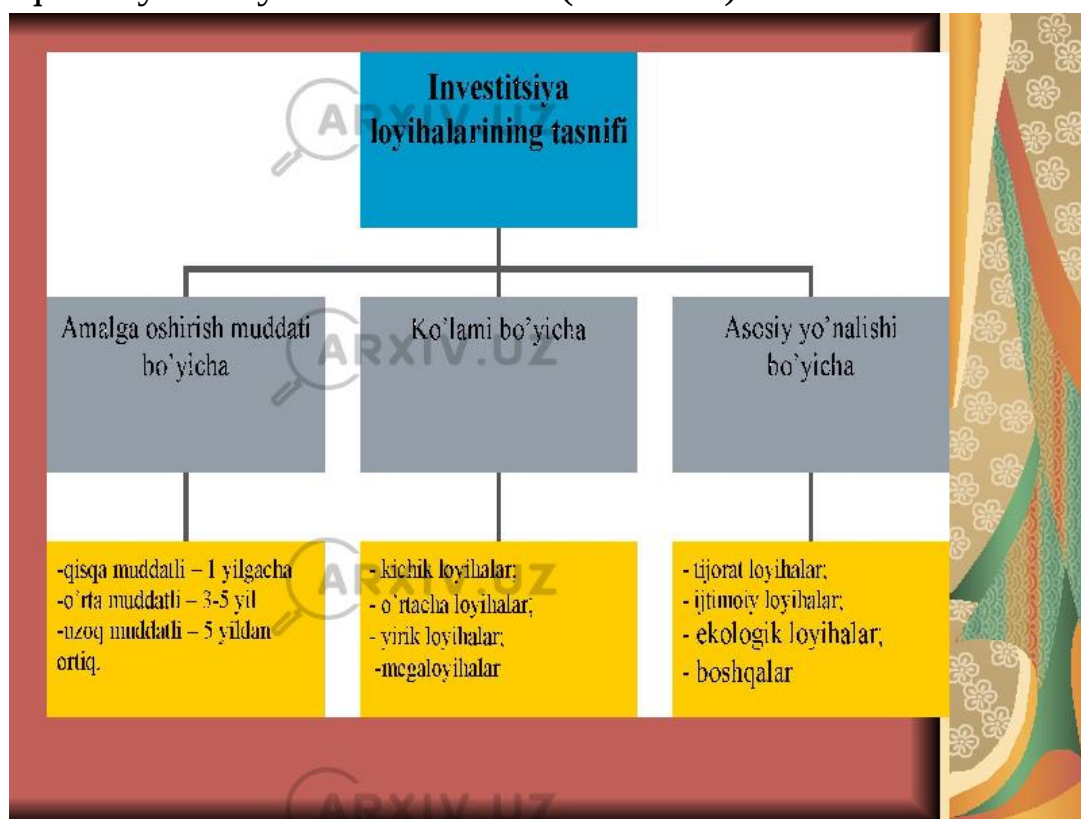
Jahon iqtisodiyotining globallashuvi sharoitida davlatlarning iqtisodiyotni erkinlashtirish, ilmiy-texnik taraqqiyotning jadallashuvi, raqobatning kuchayishi va boshqa omillarning ta'siri o'rganilgan. Real investitsiyalarning xususiyatlari, ularning hajmi va daromadlilik darajasini belgilovchi mezonlar aniqlangan. Xorijiy investitsiyalar hajmining o'zgarishlarini hisobga olgan holda, kapital qo'yilmalar qiymati, investitsiyalar ulushi va miqdorining yalpi milliy mahsulot

³⁵ Tojiboev D. Iqtisodiy nazariya (uchinchi kitob). – T.: Moliya, 2019. -248 b.

³⁶ O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrda "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi O'PQ-598-son Qonuni. // <http://lex.uz>.

(YAMM) va yalpi ichki mahsulot (YAIM)ga nisbati aniqlanadi. Investitsiyalarning tarkibi va normasi YAIM va YAMMning kapital sigʻimiga taʼsirini, kapital xarajatlar ulushini yoki hajmining oʻsishini koʻrsatadi. Jamgʻarishga boʻlgan moyillikning chegaraviy darajasi kapital sigʻimining oʻsish koeffitsiyentlari yordamida aniqlanadi.

Hozirgi kunda innovatsion faoliyat investitsiyalarning asosiy yoʻnalishlaridan biriga aylangan boʻlib, bu jarayon zamonaviy fan-texnika taraqqiyoti va global bozorning ochiqlik talablari bilan belgilanmoqda. Mazkur monografiya ishida investitsiyalarning tasnifi tahlil qilindi va iqtisodiy mohiyati ochib berildi (1.1-rasm).

1.1.2-rasm. Investitsion loyihalarning turli mezonlarga koʻra turlari³⁷

Monografiyamizning keyingi boblarida milliy iqtisodiyotning investitsion salohiyatini rivojlantirish, ishlab chiqarishning uzluksizligini taʼminlash, aholining farovonligini oshirish, shuningdek, investitsion muhitni yaxshilash va investitsion faoliyatga imtiyozlar berish kabi masalalar tadqiq etiladi.

³⁷ Зотова М.А. Финансовое стимулирование инвестиционной деятельности в условиях модернизации российской экономики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. – Саратов, -2019.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini modernizatsiyalash va diversifikatsiya qilish sharoitida xorijiy investitsiya manbalariga murojaat qilish strategik va joriy vazifalarni hal etish zarurati bilan bog'liq. Bu vazifalarning eng muhimlari quyidagilardir:

mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari o'rtasidagi nomutanosibliklarni bartaraf etish,

hududlarning eksport salohiyatini yanada oshirish,

import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish,

xususiyl sektorini rivojlantirish orqali iqtisodiyot raqobatbardoshligini yangi darajaga olib chiqish³⁸,

bozor tuzilmasi va segmentatsiyasini kengaytirish,

zamonaviy mini va mega texnologiyalar asosida innovatsiyalarni boshqaruv jarayoniga tatbiq etish orqali investitsiyalar hajmini ko'paytirishlarni o'z ichiga oladi.

Iqtisodiyotning erkinlashuvi chet el investorlarining O'zbekiston iqtisodiyotining asosiy tarmoqlariga yondashuviga yo'l ochib berdi. Hozirgi kunda qora va rangli metallurgiyaga chet el qo'yilmalari 63,5 foizni, neft-gaz kompleksiga to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalarini umumiy oqimidan 19,8 foizni tashkil qildi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, mamlakatimizdagi investitsion faoliyatni yanada rivojlantirishda maqsadli davlat dasturlaridan foydalangan holda davlat mablag'larini samarali taqsimlash quyidagi mezonlarga tayanishini ko'rsatmoqda³⁹:

Ushbu mezonlarni yaxlit holda quyidagicha ifodalash mumkin:

davlatni ilmiy texnik loyihalarini sinchikovlik bilan monitoringni amalga oshirish, nobarqaror loyihalar uchun harajatlarni sarf etish yoki

³⁸ Мухитдинова К.А. Роль инвестиций в развитие промышленности в Узбекистане. // *Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish aholi turmush darajasi barqarorligi omili mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami 2023-yil 18-oktyabr, Toshkent - 2023-yil*, -B. 187-189.

³⁹ Bekimbetova G.M. Korxonalar innovatsion faoliyatini rivojlantirish sharoitida investitsiya loyihalarini baholash samaradorligini oshirish. *Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya*. – T.: 2020.

moliyalashtirish prinsipini ishlashini to'xtatish hamda davlat moliyaviy resurslarining imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda loyihalarni muvofiqlashtirish zarur. Davlat maqsadli dasturlari doirasida mahalliy va mikro darajadagi ob'ektlarni qurishga yo'naltirilgan investitsion loyihalarni amalga oshirish kerak. Davlat byudjeti orqali investitsion loyihalarni moliyalashtirishda rejalashtirilgan va rejalashtirilmagan xarajatlarni subsidiyalar yoki aniq moliyaviy ketma-ketlik asosida ta'minlash lozim.

Bundan tashqari, davlat byudjetidan moliyalashtiriladigan investitsion loyihalarda shaffoflikni ta'minlash, davlat-xususiy sherikchilik asosidagi investitsion loyihalarda davlat kafolatlarini berish muhimdir. Davlat dasturlari doirasidagi investitsion loyihalarining bajarilish muddatlarini nazorat qilish uchun tegishli mas'ul shaxslar va tashkilotlarga javobgarlik yuklash, shuningdek, davlat byudjeti mablag'larini tejash maqsadida davlat investitsion loyihalarining yagona tizimini joriy etish zarur.⁴⁰

Milliy iqtisodiyotda investitsion faoliyatni rivojlantirishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat⁴¹: milliy iqtisodiyot tarmoqlari va tadbirkorlik sub'ektlariga soliq imtiyozlari hamda imtiyozli kreditlar berish orqali ularni moliyaviy resurslar bilan ta'minlash; sanoat korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq foydalanish orqali ularning samaradorligini oshirish⁴².

Bizning tadqiqotimizning asosiy vazifalaridan biri mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlarida investitsion faoliyatni faollashtirish mexanizmlarini o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal etish yo'llarini ishlab chiqishdir. Mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlarida investitsion jarayonlarning moliyaviy-iqtisodiy mexanizmini tahlil

⁴⁰ Aytmuratova U.J. Korxonalarda investitsion faoliyat samaradorligini oshirish yo'nalishlari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2021.

⁴¹ Мухитдинова К.А. Роль инвестиций в развитие промышленности в Узбекистане. // Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish aholi turmush darajasi barqarorligi omili mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami 2023-yil 18-oktyabr, Toshkent - 2023-yil, -Б. 187-189.

⁴² Мухитдинова К.А. Саноат корхоналарида инвестицион салоҳиятини оширишнинг хорижий мамлакатлар тажрибаси. // СОЛИҚ ВА ҲАЁТ ЭЛЕКТРОН ИЛМИЙ ОММАБОП ЖУРНАЛ, III СОН. 2023, -Б. 153. www.soliqvahayot.uz

qilishda hududlarning investitsion faoliyati samaradorligini oshirish maqsadlarini aniqlab olish zarur hisoblanadi (1.2.-rasm).

1.1.3-rasm. Sanoat korxonalari investitsion salohiyatini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi⁴³

Zamonaviy iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida strategik iqtisodiy o'sishga erishish uchun xorijiy kapital va ichki jamg'armalarni iqtisodiyotning real sektoriga jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Moliyaviy-investitsion resurslar, asosan, bozor infratuzilmasi rivojlangan mamlakatlarda qimmatli qog'ozlar bozori orqali kapital sohaga yo'naltiriladi. Moliyaviy investitsiyalarda shaxsiy investitsiyalar yetakchi o'rinni egallaydi.

Shaxsiy investitsiyalar - bu tadbirkorlar, xususiyl korxonalar, konsernlar va mas'uliyati cheklangan jamiyatlar tomonidan qonun bilan taqiqlanmagan faoliyat turlariga yo'naltirilgan mulkiy va intellektual boylik mablag'laridir. Mamlakatda shaxsiy investitsiyalarning aksariyat qismi qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyat yurituvchi maxsus investitsiya fondlari tomonidan amalga oshiriladi⁴⁴.

Investitsiyalar qatnashish xususiyatiga ko'ra ikki turga bo'linadi: to'g'ridan-to'g'ri (bevosita) va portfel investitsiyalar (davlat buyurtmasi asosida). To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar investorga o'z moliyaviy mablag'larini joylashtirish ob'ektini shakllantirish imkoniyatini beradi. Portfel investitsiyalar esa tijorat banklari, investitsion kompaniyalar, fondlar va boshqa moliyaviy institutlar orqali amalga oshiriladi. Portfel

⁴³ Muallif ishlanmasi

⁴⁴ Мухитдинова К.А. Роль инвестиций в развитие промышленности в Узбекистане. // *Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish aholi turmush darajasi barqarorligi omili mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami 2023-yil 18-oktyabr, Toshkent - 2023-yil, -B. 187-189.*

investitsiya boshqa emitentlarni anderrating yordamida qimmatli qog'ozlarga joylashtirish shaklida namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, investitsiyalash davriga ko'ra: qisqa va uzoq muddatli bo'ladi. Masalan, depozit sertifikat 6 oyga beriladi – bu qisqa muddatligiga qo'yilmalar vositasidir, obligatsiyalarda esa 20 yilda qaytarish jarayoni bo'lganligi uchun bu uzoq muddatlikgadir.

To'rtinchidan, hududiy joylashuviga ko'ra investitsiya: ichki va tashqi investitsiyalarga bo'linadi.

Beshinchidan, investitsiyani tavakkalchilik darajasi – bu yuqori va past tavakkalligiga bo'linadi. Investitsion tavakkallik deganda kutilgan foydaning mutlaq yoki nisbiy miqdori rejalashtirilganidan past bo'lish ehtimoli tushuniladi. Boshqacha aytganda, "tavakkallik" tushunchasi kutilganidan farqli natija olish imkoniyatini tushuniladi.

Investitsiyani aniqlovchi omillardan biri, bu kutilayotgan sof foyda miqdoridir. Qaysiki, investor investitsion harajati natijasida kutilayotgan foydasidir. Yana bir ta'sir etuvchi omil bu foiz stavkasining real miqdori⁴⁵.

Investitsiyaviy talab funksiyasida foiz stavkasi bilan yalpi investitsiya darajasi o'zaro teskari bog'liqlikda. Investitsiya qilish samarali bo'lishi uchun kutilayotgan sof foyda miqdori foiz stavkasidan yuqori yoki teng bo'lishi lozim.

Investitsion institutlar oldida doimo eng samarali investitsiya yo'nalishlarini izlab topish vazifasi turadi. So'nggi yillarda sanoat korxonalarining investitsion jozibadorligi oshib borayotganligini alohida ta'kidlash lozim (1.1.4-rasmga qarang).

1.1.4-rasmda sanoat korxonalarida investitsion multiplikator samaradorligini yuksaltirish mexanizmi aks ettirilgan. Mazkur mexanizmning asosiy tarkibiy qismlariga ishlab chiqarish resurslari narxlarini muvofiqlashtirish, davlatning pul-kredit siyosati, davlat imtiyozlari tizimi, kafolat mexanizmini shakllantirish, davlat-xususiy

⁴⁵ Мухитдинова К.А. Роль инвестиций в развитие промышленности в Узбекистане. // *Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish aholi turmush darajasi barqarorligi omili mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami 2023-yil 18-oktyabr, Toshkent - 2023-yil, -B. 187-189.*

hamkorlikni rivojlantirish, xavf-xatarlarni sug'urtalash darajasi hamda investitsion jarayonlarni prognozashtirish kiradi.

1.1.4-rasm. Investitsiyalar multiplikator mexanizmini iqtisodiy tuzilishi⁴⁶

Mamlakat iqtisodiyotining barcha tarmoqlarida ijobiy natijalarga erishish investitsion salohiyat va investitsion faoliyat samaradorligini oshirish orqali amalga oshiriladi. Shu bois, davlat miqyosida investitsiya siyosatini amalga oshiruvchi maxsus tashkilot tuzilishi lozim. Mazkur tashkilotning asosiy vazifalaridan biri iqtisodiyot tarmoqlarining imkoniyati, mavqei va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda investitsiyalarni jalb etishda mutanosiblikni ta'minlashdan iborat bo'lmog'i darkor⁴⁷.

1. Investitsiyaviy talabning funksional tarkibiga qator qo'shimcha omillar ta'sir ko'rsatadi. Xususan, korxonaga yuklanadigan soliq turlari va ularning miqdoriy ko'rsatkichlari muhim ahamiyat kasb etadi. Soliq yukining ortishi korxonaning sof foydasini kamaytiradi, bu esa o'z navbatida investitsiya hajmining qisqarishiga olib keladi.

2. Vositalarni eksplotatsiya qilishga sarflanadigan ushlanmalar. Ushlanmalar ortishi bilan sof foyda kamayadi va shunga mos ravishda investitsiyalar ham pasayadi.

⁴⁶ Muallif ishlanmasi

⁴⁷ Мухитдинова К.А. Роль инвестиций в развитие промышленности в Узбекистане. // *Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish aholi turmush darajasi barqarorligi omili mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami 2023-yil 18-oktyabr, Toshkent - 2023-yil, -B. 187-189.*

3. Texnologik o'zgarishlar. Zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi investitsiyalar hajmining ko'payishiga sabab bo'ladi.

4. Mavjud asosiy kapital, ya'ni ishlab chiqarish quvvati bilan investitsiyalar o'rtasida to'g'ri mutanosiblik mavjud bo'lib, ishlab chiqarish quvvatining oshishi investitsiyalar miqdorining ortishiga olib keladi⁴⁸.

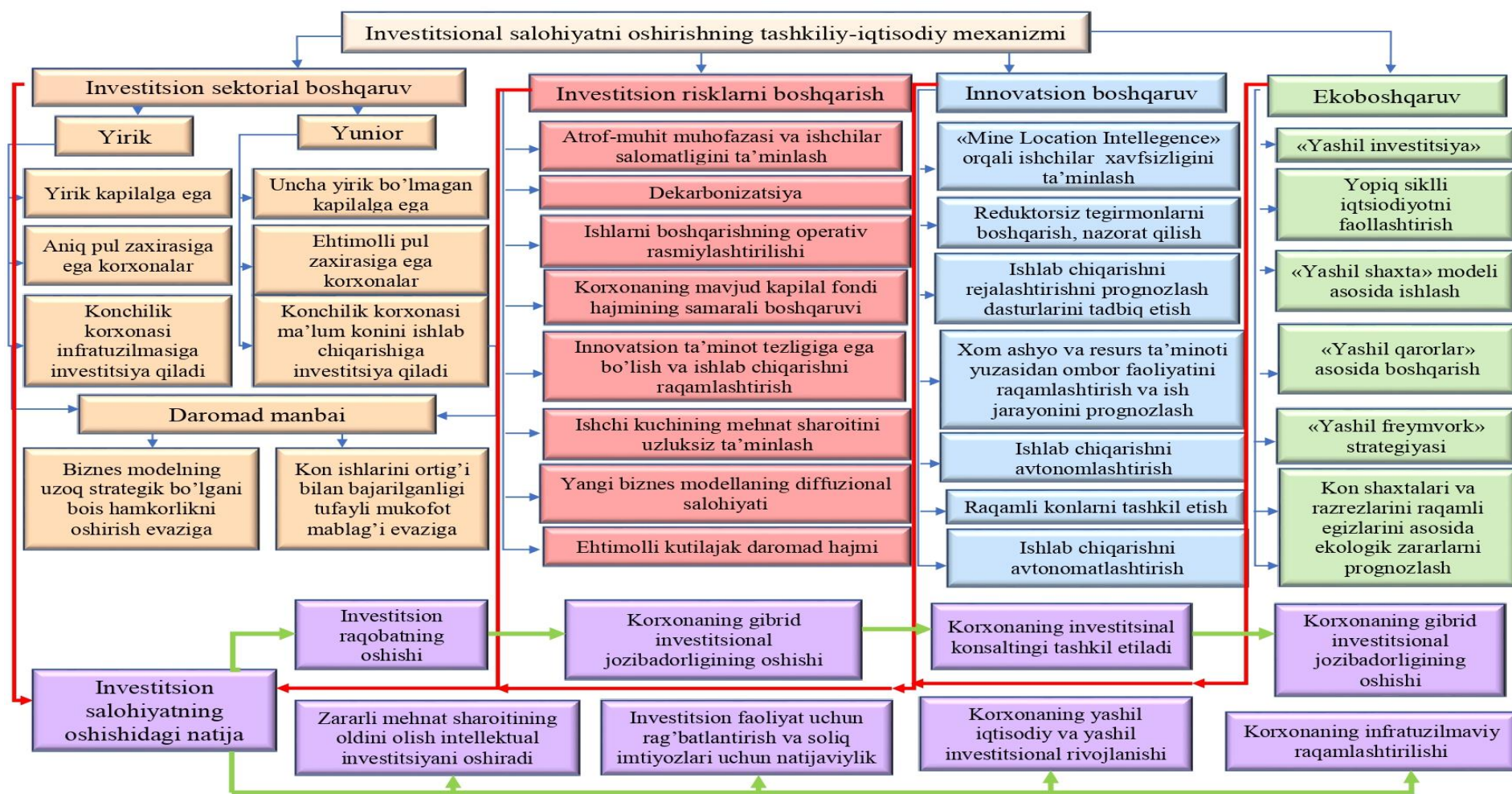
5. Kutish. Korxona boshqaruvchilarining kelajakdagi foydasiga munosabati optimizmi investitsiya miqdorini ortishiga va pessimizmi uni kamayishiga olib keladi. Foydaga ta'sir etuvchi quyidagi kutish omillarining kelajakdagi holatiga to'g'ridan-to'g'ri aloqaga ega.

Mamlakat xorijiy sarmoya yo'naltirilayotgan davlatlar qatoriga kirish uchun barcha shart-sharoitlar va xorijiy investitsiyalarni jalb etishda bir qator afzalliklarga ega. Sanoat korxonalarida ustun yo'nalishlar bo'yicha qisqa va uzoq muddatli loyihalarni ishlab chiqish, ularni moslashtirish samarali tizimini yaratish imkoniyati mavjud. Shuningdek, ichki xususiy va xorijiy investorlarni iqtisodiyotning barcha tarmoqlaridagi investitsion loyihalar hamda dasturlarni moliyalashtirishga jalb qilish va amortizatsiya siyosatini joriy etish mumkin (1.4-rasmga qarang).

Mamlakatimizda investitsion faoliyatning tahlili va uning salohiyatini kuchaytirish joriy iqtisodiy islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston xalqaro maydonda o'zining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasi, geografik joylashuvi, tabiiy boyliklarining tarkibi va zaxirasi, davlat tomonidan yuritilayotgan iqtisodiy siyosati va boshqa jihatlari bilan alohida o'rin tutadi.

Investitsiyalar orqali jalb etishni xorijiy va mahalliy strategiya asosida amalga oshirilishini ta'minlash. Investitsiyalarni – «Davlat - xususiy sheriklik» orqali sog'liqni saqlash, energetika, ta'lim, kommunal xizmatlar, ekologiya hamda suv xo'jaligi va mavjud boshqa sohalar uchun 14 mlrd. AQSH dollarini jalb etish.

⁴⁸ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналарида инвестицион салоҳиятини оширишнинг хорижий мамлакатлар тажрибаси. // СОЛИҚ ВА ҲАЁТ ЭЛЕКТРОН ИЛМІЙ ОММАБОП ЖУРНАЛ, III СОН. 2023, -Б. 153.
www.soliqvahayot.uz

1.1.5-rasm. Investitsion salohiyatni yangi darajaga ko'tarishning innovatsion tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi⁴⁹

⁴⁹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

O'z navbatida, bu holat xorijiy investitsiyalarning kirib kelishi uchun qulay investitsion muhit yaratish shartlarining bir qismini tashkil etadi. Xorijiy investitsiyalar iqtisodiy jarayon sifatida jahon bozori bilan chambarchas bog'liqlikda bo'lib, ko'plab iqtisodiy jarayonlarni qamrab oladi. Bozor iqtisodiyotiga o'tgan va o'tayotgan davlatlar iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarning ahamiyati tez sur'atlarda ortib bormoqda. O'tish davrini boshidan kechirayotgan mamlakatlar uchun eng muhim yo'nalish sifatida xorijiy investitsiyalarni jalb etishni o'z ichiga olgan investitsiya faoliyatining jadallashuvi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Xorijiy investitsiyalarni jalb etish davlatda olib borilayotgan siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarga bevosita bog'liq.

Milliy iqtisodiyotda investitsion salohiyat darajasini oshirish, davlatning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini investitsion omillar orqali tahlil etishda misni eritish korxonalari faoliyati tadqiqot obyekti sifatida o'rganilgan.

Jahon amaliyotini ko'zdan kechiradigan bo'lsak bugun «yashil iqtisodiyot» katta ahamiyat berilmoqda, sanoat korxonalarida «yashil texnologiyalar»ni joriy qilish mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi⁵⁰.

Albatta mamlakatimiz yashil iqtisodiyot modeliga birdan o'tishi qiyin. Shubhasiz, muayyan to'siqlar mavjud bo'lib, mamlakat qonunchilik tizimidagi ayrim moddalar va boblar takomillashtirishni talab etadi, xususan, ularda yashil iqtisodiyotning o'rnini belgilab berish zarurdir. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi ko'rsatishicha, avvalo qonuniy hujjatlar monitoringini o'tkazish, ularga tegishli o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish amaliyoti yo'lga qo'yilgan..

"Yashil investitsiyalar" milliy iqtisodiyotning yetakchi kuchi sifatida e'tirof etiladi. Xalqaro taraqqiyot bankining 2022-yildagi hisobotida qayd etilishicha, "yashil investitsiyalar" turli moliyaviy vositalar ("yashil" kreditlar, obligatsiyalar va boshqalar) orqali ekologik xavfsiz faoliyatni moliyalashtirish sifatida talqin qilinadi. Shu sababli,

⁵⁰ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

ishlab chiqarish korxonalarining investitsion faoliyatini aynan shu yo'nalishlarga yo'naltirish maqsadga muvofiqdir. Investitsion ekotizimdagi yashil investitsiyalarni o'rnini tadqiqot ishimizning keyingi boblarida uo'rib chiqamiz.

Investitsiya - bu ishlab chiqarish va intellektual salohiyatni yangi texnik-texnologik vositalar bilan ta'minlash jarayonidir. Xorijiy sarmoyalar milliy iqtisodiyotda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashishni ta'minlaydi. Bu jarayon yangi ish o'rinlarini yaratish va mamlakat oldidagi iqtisodiy hamda ijtimoiy masalalarni hal etishga xizmat qiladi.

Rivojlangan va taraqqiy etayotgan mamlakatlar tajribasini o'rganish asnosida milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb etish va ularning o'rni hamda ahamiyatini qiyosiy tahlil qilish zarur. Shuningdek jahon davlatlaridagi investitsion muxitni muvofiqlashtirish. Natijada investitsion muxit ko'p jihatdan xorijiy investitsiyalarni nisbatan ortishini ta'minlaydi. Investitsiya siyosati va tashqi iqtisodiy faoliyat davlat tomonidan tartibga solinib, nazorat qilib boriladi.

Global tajriba shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy rivojlanishga erishish uchun real sektorga investitsion manbalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanish talab etiladi. Hozirgi kunda taraqqiy etgan davlatlar tajribasi taxlili shuni ko'rsatadiki, investitsiyalar va, shu jumladan, chet el investitsiyalarimamlakatlarning yuksak darajada taraqqiy etishi zarur⁵¹.

Davlat strategik ahamiyatga ega bo'lgan investitsion loyihalar orqali yetakchi tarmoqlarni rivojlantirish, texnik-texnologik jihozlash va yangi infratuzilma inshootlarini barpo etish ishlarini amalga oshirmoqda.

1.2.8. Sanoat korxonalarining investitsion salohiyatini shakllantirishga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar

Hozirgi iqtisodiy izlanishlarda "investitsiya", "investitsiya mexanizmi", "investitsiya salohiyati", "investitsiya samaradorligi" kabi

⁵¹ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

iqtisodiy tushunchalarning yagona ta'rifi mavjud emas. Ko'plab ilmiy manbalarda "investitsion salohiyat" o'rniga mazmun jihatidan yaqin bo'lgan "investitsion jozibadorlik", "investitsion muhit", "investitsion potensial" kabi atamalar ishlatiladi. O'tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, "investitsiya salohiyati" bu tadbirkorlik sub'ektlarining moliyaviy barqarorligini aks ettiruvchi va moliyaviy resurslarni jalb qilish imkoniyatini tavsiflovchi kategoriya hisoblanadi (1.2.1-rasmga qarang)..

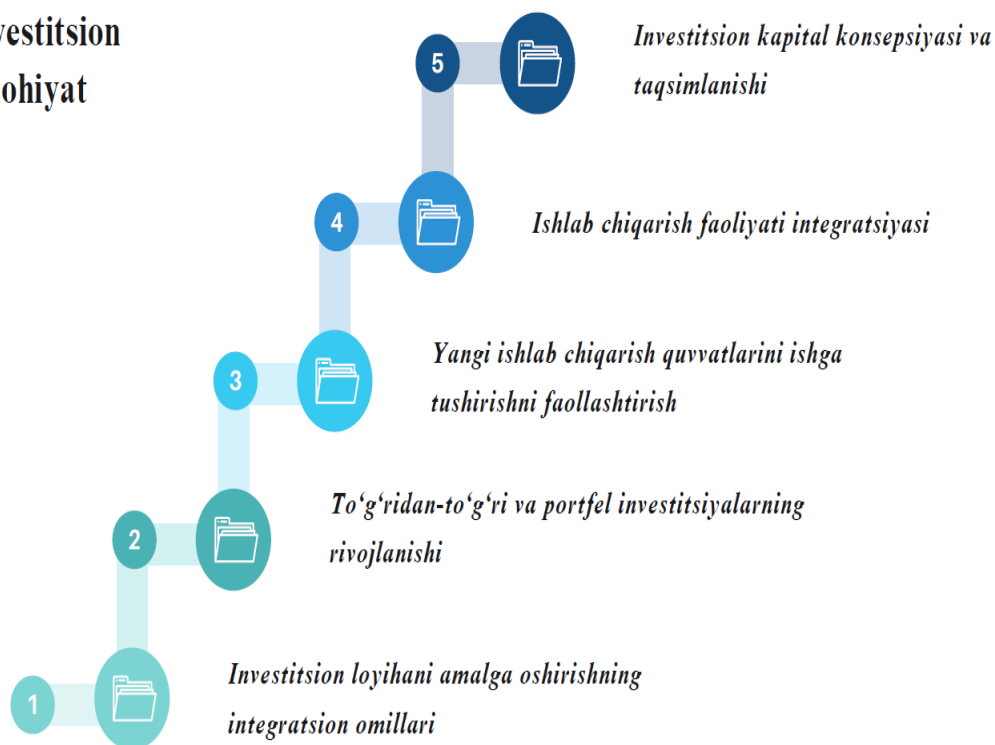
Ko'rsatilgan omillarning amalga oshirilishi mamlakatga investitsiyalar kiritilishini rag'batlantiradi. Investitsiya oqimi, ishlab chiqarish va sanoat korxonalarining tashkil etilishi milliy iqtisodiyotda ishsizlik darajasining pasayishiga, aholi farovonligining ortishiga va pirovardida iqtisodiy o'sishga olib keladi⁵². Xorijiy investorlar o'z mahorati, bilimi, ko'nikmalari va tajribalari bilan iqtisodiyotimizga kirib keladi hamda ushbu tajribadan o'tgan amaliyotlarning joriy etilishi milliy iqtisodiyotga akselerator ta'sir ko'rsatishi ehtimoldan uzoq emas.

Investorlar daromad ko'rish maqsadida sarflagan mablag'lar investitsion jarayonlar obyekti sanalib, mazkur investitsiyalarning milliy iqtisodga yo'nalishi hamda ularning moliyaviy-xo'jalik va siyosiy vaziyatlar bilan uyg'unlashuvi investitsion sharoitni tashkil etadi.

Investitsion salohiyat tushunchasi iqtisodiyot, soha yoki alohida xo'jalik yurituvchi sub'ektning ishlab chiqarish yo'nalishida moliyaviy resurslarni jalb etish va ularni maqsadli yo'naltirish qobiliyatini ifodalaydi. Mazkur salohiyat istiqboldagi iqtisodiy yuksalish, texnologik taraqqiyot va raqobat afzalliklarini ta'minlovchi investitsiyalarni shakllantirish va taqsimlash imkoniyatlarini aks ettiradi. Investitsion salohiyatning fundamentini anglash uchun moliyaviy resurslar sifati, investitsion imkoniyatlar va iqtisodiy tizim yoki korxonaning istiqbol ko'rsatkichlari singari komponentlarni tahlil etish lozim bo'ladi.

⁵² Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

Investitsion salohiyat

1.2.1-rasm. Investitsion salohiyatni belgilovchi mezonlar⁵³

Investitsion potentsialning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Investitsion salohiyat asosan moliyaviy, kadrlar va texnik-texnologik resurslarning mavjudlik darajasi va sifat ko'rsatkichlariga bevosita bog'liq bo'lib, bunda moliyaviy mablag'lar investitsiyalar hajmini belgilasa, kadrlar salohiyati zaruriy malaka va tajribani ta'minlaydi, texnologik resurslar esa innovatsion faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar yoki iqtisodiy tizimlar yuqori rentabellikka ega strategik investitsion imkoniyatlarni aniqlashlari zarur. Bunday istiqbolli yo'nalishlar yangi sohalar, o'sib borayotgan bozorlar

⁵³ Tadqiqot natijalariga ko'ra muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

yoki global iqtisodiy tendensiyalarga mos innovatsion loyihalarni o'z ichiga olishi mumkin.

Yuqori investitsion salohiyat ko'p hollarda kuchli innovatsion muhit bilan uzviy bog'liq. Ilmiy tadqiqot va ishlanmalarni ustuvor yo'nalish sifatida belgilagan, zamonaviy texnologiyalarni joriy etayotgan hamda samaradorlikni oshirishga intilayotgan korxona va iqtisodiyotlar raqobatbardoshligini saqlab qolmoqda va yirik investitsiyalarni jalb etishga muvaffaq bo'lmoqda.

Investitsion potentsial qisman risk va daromad balansi bilan belgilanadi. Investorlar potentsial daromad xavflarni oqlaydigan muhit yoki loyihalarni qidiradilar. Har tomonlama risklarni boshqarish strategiyasiga ega barqaror iqtisodiyotlar yoki firmalar jozibador investitsiya imkoniyatlarini taklif qiladi;

Investitsiyalar uchun qulay tartibga solish muhiti noaniqlikni kamaytiradi, kirish uchun to'siqlarni kamaytiradi va investorlarni himoya qiladi. Shaffof qonunchilik tizimi, samarali sud organlari va qo'llab-quvvatlovchi davlat siyosati investitsion salohiyatni yuksaltiradigan muhitni shakllantiradi.

Keng iste'molchilar segmentiga ega yoxud mintaqaviy va xalqaro bozorlarga kirishning qulay imkoniyatlariga ega bozorlar taraqqiyotga intilayotgan investorlar e'tiborini tortadi. Savdo bitimlari, logistika infratuzilmasi va raqamli aloqa vositalari investitsion qarorlar qabul qilishga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Kuchli korporativ menejment tizimi korxonalarning axloqiy tamoyillar asosida faoliyat yuritishini va ularning strategiyalari aktsiyadorlar manfaatlariga muvofiqligini ta'minlaydi. Moliyaviy hisobotlar va qarorlar qabul qilishdagi shaffoflik investorlar ishonchini mustahkamlaydi hamda nomaqbul boshqaruv bilan bog'liq tavakkalchiliklarni pasaytiradi.

Yuqori sifatli infratuzilma operatsion xarajatlarni qisqartiradi va samaradorlikni yuksaltiradi, natijada investitsiyalarning foydalilik darajasi oshadi. Transport, energetika va kommunikatsiya tizimlari

xo'jalik operatsiyalarini kengaytirish va yangi bozorlarga chiqish uchun g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy o'sishning barqaror sur'atlari, inflyatsiya ko'rsatkichlari va milliy valyuta kursi investitsion salohiyatga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillar hisoblanadi. Barqaror iqtisodiyotlar investorlarga noaniqlik darajasini kamaytirgan holda uzoq muddatli rejalashtirish imkoniyatini beruvchi prognozlashtirishni ta'minlaydi.

Bilimli va yuqori malakaga ega mehnat resurslari ishlab chiqarish unumdorligini oshiradi, raqobatbardosh mehnat xarajatlari esa to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni kirib kelishiga sabab bo'ladi. Moslashuvchan mehnat siyosati va mehnat nizolarining past darajasi investitsiyalar uchun qulay muhit yaratadi.

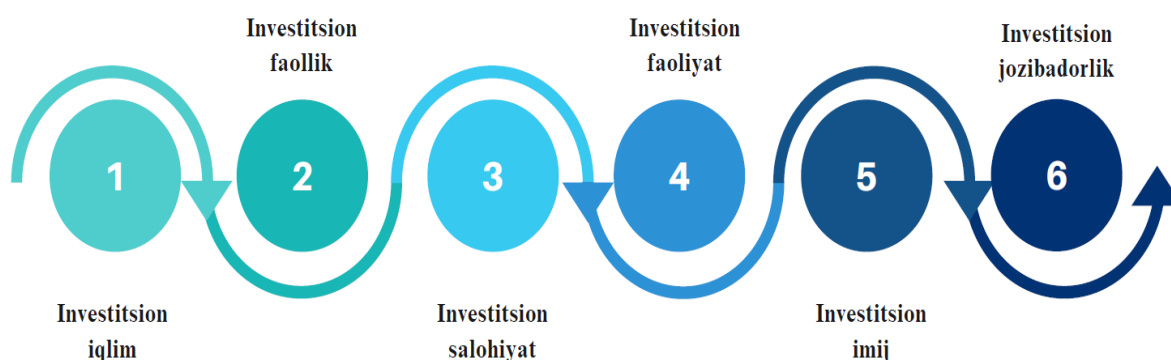
Ushbu asosiy xususiyatlar iqtisodiyot yoki firmaning investitsiya salohiyatini shakllantiradigan muhim elementlarni belgilaydi. Ushbu omillarni tan olish va optimallashtirish investitsiyalarni jalb qilish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga yordam beradi.

XX asrning ikkinchi yarmida investitsion jozibadorlik atamasi qo'llanila boshladi, keyinchalik investitsion jozibadorlikni baholash zarurligi tug'ildi. Mamlakatlarning investitsion jozibadorligini baholash va tadqiq etish bo'yicha birinchi ilmiy izlanishlar Garvard biznes maktabida amalga oshirildi. Nufuzli "Fortune", "Euromoney", "The Economist" va shu kabi xalqaro iqtisodiy nashrlar davlatlarning investitsion jozibadorligi va investitsion salohiyatini baholovchi reyting ko'rsatkichlarini muntazam ravishda e'lon qilib boradi. Keltirib o'tilgan reyting makroiqtisodiy agregatlar orqali amalga oshiriladi va aksariyat hollarda investitsion jozibadorlikni aniqlaydi. Bugungi kunda milliy iqtisodiyotga investitsion resurslarni yo'naltirish jarayonida xorijiy va mahalliy investorlar tomonidan qaror qabul qilishda makroiqtisodiy tahlil bilan birgalikda mikroiktisodiy ko'rsatkichlarni ham o'rganish dolzarb hisoblanadi.⁵⁴.

⁵⁴ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

Investitsion jozibadorlikni baholashda ma'lum bir omillar inobatga olinadi, masalan belgilangan ob'yektning investitsion jozibadorligi va bunda mikrodarajadagi ob'ektlar o'rganiladi. Moliyaviy tahlil jarayonida investitsion loyihalar samaradorligi masalalari ko'rib chiqiladi (1.6-rasmga qarang).

Investitsion muhitning navbatdagi omili hududiy tadbirkorlik tizimining investitsion jozibadorligi ko'rsatkichlari bo'lib, u milliy iqtisodiyotdagi huquqiy-me'yoriy baza, mamlakat siyosiy sharoitlari, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasi, ishlab chiqarish va bozor infratuzilmasining rivojlanishi, investor huquqlarining himoyalaniishi, soliq siyosati hamda tabiiy va boshqa resurslarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

1.2.2-rasm. Investitsion salohiyatning zanjirli mexanizmi⁵⁵

Shunday qilib, "investitsion salohiyat" tushunchasi vaqt mobaynida barqaror iqtisodiy samara keltiradigan mablag'larni (pul va boshqa kapital resurslari yig'indisini) aktivlarga (xo'jalik yurituvchi sub'ektning mulkiy aktivlari majmuasi) yo'naltirish imkoniyatlari darajasini ifodalaydi. Shu bilan birga, investitsion salohiyat investitsiya faoliyatini amalga oshiruvchi xo'jalik yurituvchi sub'yektning har tomonlama iqtisodiy tavsifini

⁵⁵ Muallif ishlanmasi.

ifodalaydi⁵⁶. Bugungi kunda yurtimizda jadal investitsion siyosatni yuritish va xorijiy investorlarni jalb etish maqsadida investitsion jozibadorlikni oshirish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu ustuvor vazifalarni samarali boshqarish va izchil amalga oshirish, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik jihatdan yangilash, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha investitsiya loyihalarini hayotga tatbiq etishga yo'naltirilgan faol investitsiya siyosatini olib borish, tarmoqlararo investitsiyalar yo'nalishi va taqsimlanishini ekonometrik modellashtirish uslubiyatini takomillashtirish, investitsiya samaradorligi va risk darajalarini aniqlash modellarini ishlab chiqish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Sanoat korxonalarining investitsiya salohiyati tahlili taqdim etilib, ularning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi zamonaviy tendensiya va yo'nalishlar aniqlanadi. Investitsiyalarni jalb etishga ta'sir qiluvchi omillar, shuningdek, hozirgi iqtisodiy sharoitda sanoat korxonalari duch kelayotgan muammolar va istiqbollar baholanadi.

Investitsiyalash haqida qarorlar qabul qila turib, investor loyihalarning riskliligini, manbalarning muvaqqat qiymatini, muqobil imkoniyatlarga ko'ra, loyihaning jozibadorligini e'tiborga oladi. Bunday qarorga u riskning maqbul darajasida kutilayotgan daromadlilikning tahlili asosida keladi.

Amalga oshirilayotgan investitsiya siyosatining ustuvorligini ta'minlash va investitsiya faoliyati samaradorligini oshirish uchun belgilangan investitsiya siyosati tamoyillarining to'liq bajarilishiga erishish lozim. Bu esa investitsiya loyihalarini amalga oshirishning shu iqtisodiyotdagi ahamiyatini ta'minlashning barcha jihatlari samarasining yuzaga chikishiga ko'maklashadi. Chet el investitsiyalarini jalb etish shakllaridan samarali foydalangan holda ularni iqtisodiyotning ustuvor sohalarini rivojlantirishdagi faol ishtirokini ta'minlash bilan O'zbekistonda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash va uning jaxon

⁵⁶ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

iqtisodiy alokalari tizimidagi o'rnini oshirishga erishish mumkin⁵⁷.

Iqtisodiyotni turli sohalari va tarmoqlarida, xususan, mashinasozlik sohasida ishlab chiqadigan va Investitsiya loyihalarini amalga oshirishda energiya tejamkor mashina va uskunalardan foydalanishga alohida e'tibor qaratish zarur. Aloqa va axborot texnologiyalari sohasidagi loyihalar asosan texnik qayta jihozlash, elektr aloqa tarmog'ini modernizatsiya qilish hamda yangi aloqa xizmatlarini kengaytirish yo'nalishida olib borilishi lozim. Ekologiya sohasidagi loyihalar sanoat va qishloq xo'jaligi korxonalarining joriy va istiqboldagi faoliyatini, ularning mulkchilik shakllarini inobatga olgan holda, belgilangan me'yor va qoidalar asosida ekologik holatni yaxshilashga qaratilgan bo'lishi darkor.

Bugungi kunda mamlakatimizga yangi sarmoyalar kirib kelishi yo'lidagi to'siq va cheklovlarni bartaraf etish bo'yicha yechimini kutayotgan dolzarb masalalar mavjud.

Investitsiya loyihalarini turli sohalarda amalga oshirilishi mumkin:

1. Qishloq xo'jaligi sohasidagi investitsiya loyihalarini ishlab chiqishda aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash, agrosanoat ishlab chiqarishini barqarorlashtirish hamda resurslardan samarali foydalanish va ularni ko'paytirish manbalari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Loyihalar g'alla xo'jaligini rivojlantirish, chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni oshirishga yo'naltirilishi lozim. Jumladan, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, sotish, saqlash hamda yo'qotishlarni kamaytirishga qaratilgan sohalarni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

2. Mashinasozlik sohasida ishlab chiqiladigan va amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarini energiya tejamkor mashina va uskunalardan ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

3. Investitsiya loyihalarini jalb etishda yakka tartibdagi va umumiy mahsulot uchun sarflanadigan sifatli hamda arzon materiallarni aniqlash va ular bilan ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Bu bozorni sanoat-qurilish materiallari bilan boyitish, korxonalarni energiya tejamkor texnika va texnologiyalar bilan jihozlash, xom ashyo bazasini

⁵⁷ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

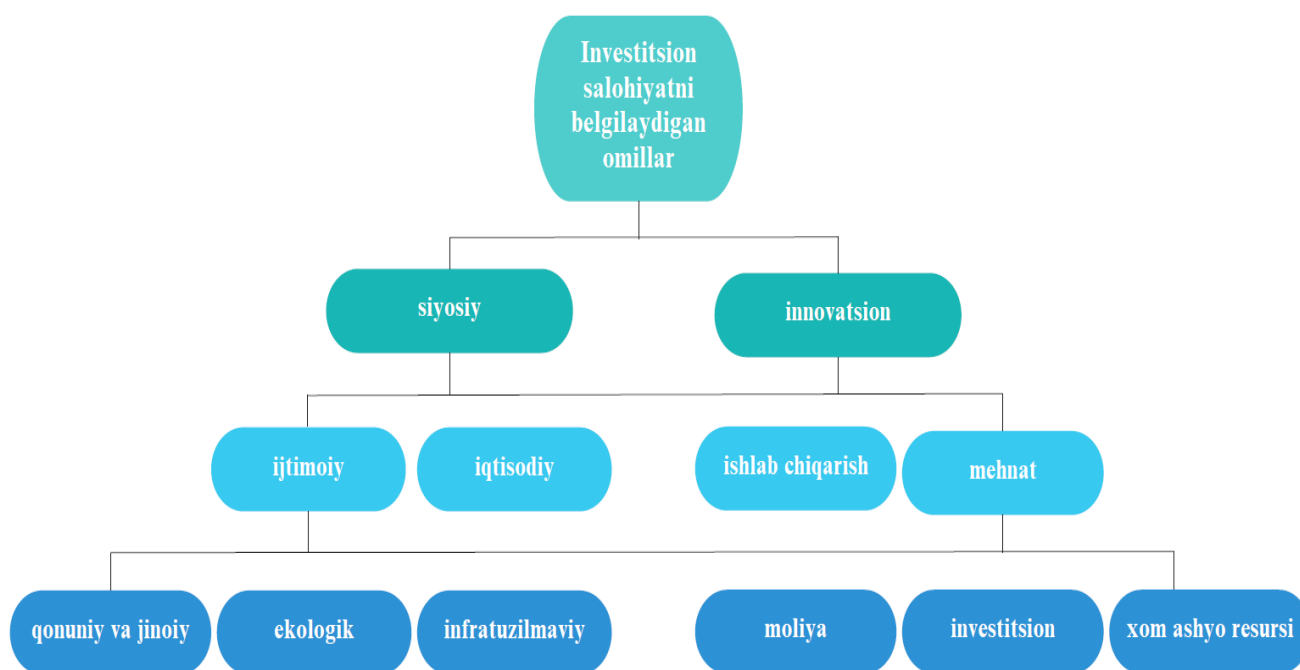
rivojlantirish imkonini beradi.

4. Aloqa va axborot texnologiyalari sohasidagi korxonalarda loyihalar asosan texnik qayta jihozlash va elektr aloqa tarmog'ini modernizatsiya qilish, yangi aloqa xizmatlarini kengaytirish yo'nalishida amalga oshiriladi.

5. Kimyo sanoatidagi investitsiya loyihalari raqobatbardosh yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish va ularni realizatsiya qilish bilan bog'liq bo'ladi.

Investitsion salohiyatni belgilab beruvchi omillar quyidagi rasmda keltirilgan (1.7-rasm).

Investorlar qaror qabul qilish jarayonida mamlakatimiz hududlarining o'zaro farqlanishi va har bir hududning o'ziga xos xususiyatlarini e'tibor qaratishlari lozim.

1.2.3-rasm. Investitsion salohiyatni belgilaydigan omillar⁵⁸

⁵⁸ Smaglyukova T.M. Metodika kompleksnoy otsenki investitsionnoy privilekatelnosti regionov s uchetoм ix otraslevoy spetsializatsii. // Problemy sovremennoy ekonomiki. 2007. – №3(23).

1.2.4-rasm. Investitsion faoliyat darajalari va uni belgilovchi omillar⁵⁹

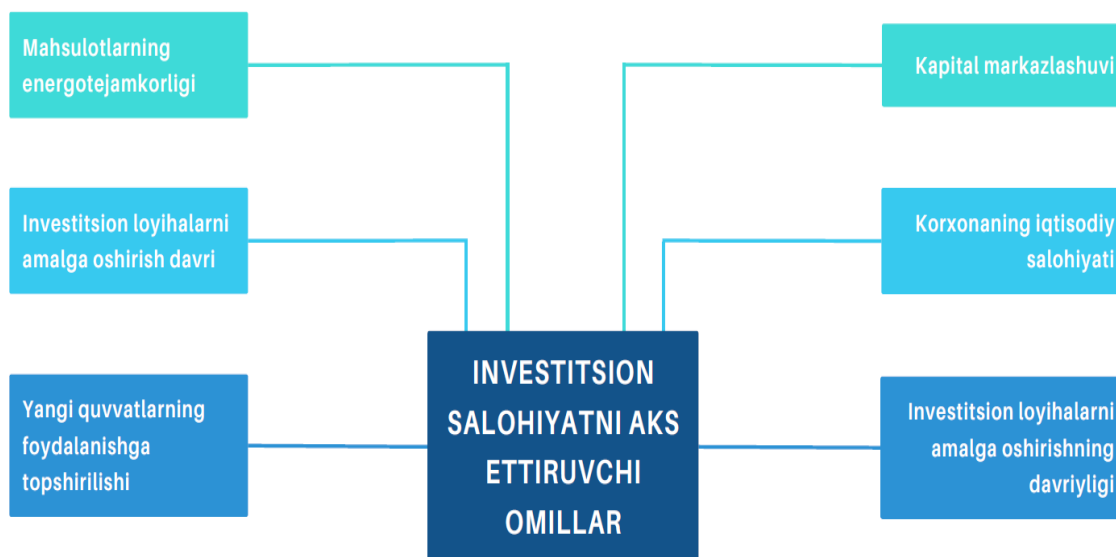
⁵⁹ Muallif tmonidan ishlab chiqilgan

Mamlakat investitsion faoliyatining darajalarini quyidagicha tasniflash mumkin:

Iqtisodiyotda investitsiya faoliyatini jadallashtirish, tarkibiy o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, korxonalarni texnik va texnologik jihatdan modernizatsiya qilish, jumladan misni eritish korxonalari uchun davlat dasturlarini amalga oshirish maqsadida investitsiyalar xorijiy va to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarga bo'linib o'rganiladi. Bu rivojlangan mamlakatlar tajribasida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hamda davlatlarning yuqori darajada taraqqiy etishida muhim omil sifatida foydalaniladi. Investitsion salohiyat mamlakat energiya tejamkorligi, investitsion loyihalarni amalga oshirish muddati, ishlab chiqarish quvvatlarining mavjudligi va kapitallashuv darajasi bilan belgilanadi.

Ilg'or zamonaviy texnologiyalarga asoslangan yangi ish o'rinlarini yaratish va tatbiq etish orqali mamlakat iqtisodiyotining barqaror va bir maromda rivojlanishini ta'minlash imkoniyati yaratiladi (1.2.5-rasm).

INVESTITSION SALOHIYATNI AKS ETTIRUVCHI OMILLAR

1.2.5-rasm. Investitsion salohiyatni aks ettiruvchi omillar⁶⁰

⁶⁰ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Milliy xo'jalik tizimiga investitsiyalar oqimini bir qator ko'rsatkichlar belgilab beradi, jumladan ishlab chiqarish korxonalarining imkoniyatlari va huquqiy asos kabilar.

Yangi O'zbekiston mustaqil rivojlanish davrida qulay investitsion sharoitni shakllantirish, iqtisodiyotni sarmoya bilan ta'minlash va investitsion faoliyatning jozibadorligini yuksaltirishga qaratilgan chora-tadbirlar yo'lga qo'yildi⁶¹.

Investitsion salohiyatni aks ettiruvchi ko'rsatkichlarni o'rganish uni baholash jarayonlari va investitsiyalar hajmini oshiruvchi omillar vositasida amalga oshiriladi. Investitsion salohiyatni yuksaltirish va uning darajasini aniqlash quyidagi omillar orqali belgilanadi:

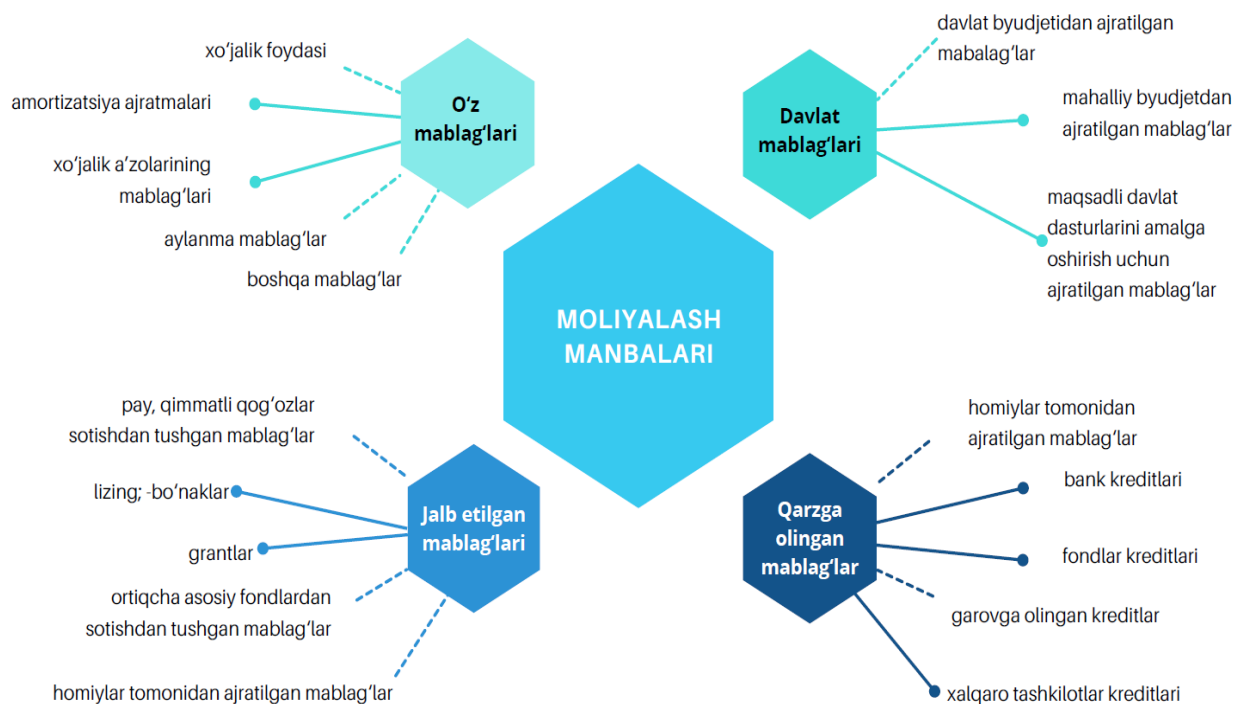
Investitsion loyihalardan kutilayotgan natija va daromad me'yori;
Bank foiz stavkasi (qayta moliyalashtirish stavkasi)⁶².

Investitsiyalarning asosiy maqsadlaridan biri bu samarali daromad olishdir. Yuqoridagilardan kelib chiqib, mamlakatda investitsion faollikni oshirish, tadbirkorlar va aholining bo'sh mablag'larini iqtisodiyotga ichki investitsiya qilish masalari bugungi kunda dolzarb hisoblanadi⁶³. Milliy iqtisodiy tizimidagi bu yo'nalishdagi islohotlar turli omillarni qamrab oladi, jumladan, ishlab chiqarish korxonalarida investitsion infratuzilmani tashkil etish, yashil iqtisodiyotga o'tishda yashil investitsiyalar tizimini yaratish, investitsiyalarni kiritishda yashil texnologiyalarni nazarda tutuvchi investitsion loyihalarni ustuvor qilish, investitsion jozibadorlikni ko'tarish hamda investitsion muhitni yanada takomillashtirish kabilar. (1.2.6-rasmga qarang).

⁶¹ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

⁶² Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

⁶³ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

1.2.6-rasm. Investitsion faoliyatni moliyalashtirish manbalari⁶⁴.

Investitsion faoliyatni moliyalashtirishning zaruriyati quyidagicha asoslanadi:

Investitsion loyihalarni amalga oshirishda investorlarning foyda olish me'yorini belgilab olish;

Investorlarning investitsion faoliyatni amalga oshirish orqali kapitallashtirish darajasini yuksaltirish⁶⁵;

Investitsiya jarayonlarining to'g'ri boshqaruvini olib borish orqali maksimal foyda olishga intilish;

Investitsion faoliyatning xavflilik darajasini mavjudligini hisobga olish va ularni oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish imkoniyati;

Investitsiya faoliyatida turli darajadagi sub'yektlar manfaatlarini inobatga olish va rejalashtirish.

⁶⁴ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

⁶⁵ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

O'zbekiston Respublikasi investitsion faoliyatini tahlil qilish orqali uning salohiyatini aniqlash imkoniyati yaratiladi.;

-invkstitsiya jarayolarining to'g'ri menejmentini olib borish orqali maksimal foyda olishga intilish;

-investitsion faoliyatning riskklilik darajasini mavjudligini inoatga olish va ularni oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish mumkinligi;

-investitsiya faoliyatida turli xil darajadagi sub'yektlarni xam manfaatlarini inobatga olish va rejalashtirish.

O'zbekiston Respublikasi investitsion faoliyatini tahlil qilish orqali uning salohiyatini aniqlashimizga imkon tug'iladi (1.11-rasmga qarang).

2022- YIL YANVAR-DEKABR OYLARIDA O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA ASOSIY KAPITALGA O'ZLASHTIRILGAN INVESTITSIYALAR

Asosiy kapitalga investitsiyalar

1.2.7-rasm. 2022-yilda O'zbekiston Respublikasida asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar⁶⁶

O'zbekiston Respublikasida 2022-yilda asosiy kapitalga jami investitsiyalar 269,9 trillion so'mni tashkil etib, shundan 41,5 trillion so'm (15,38%) markazlashgan va 228,4 trillion so'm (84,62%) markazlashmagan investitsiyalarga to'g'ri kelgan. Asosiy kapitalga

⁶⁶ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

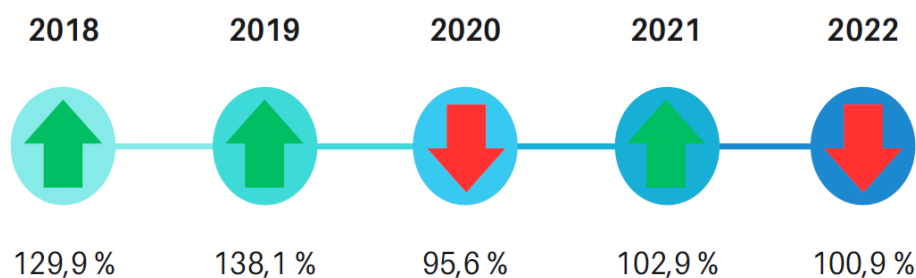
investitsiyalar 2022-yilda 2021-yilga nisbatan 100,9 foizga o'sgan bo'lib, qo'shimcha o'sish 0,9 foizni tashkil etgan⁶⁷.

2022-yilda mamlakatda asosiy kapitalga investitsiyalarning YaIMdagi ulushi 30,4 foizni tashkil etgan. Xorijiy investitsiyalar va kreditlar hajmi 112,2 trillion so'mga yetgan.

O'zbekiston Respublikasi bo'yicha 2018-2022-yillarda asosiy kapitalga investitsiyalarning oldingi yilga nisbatan o'sish sur'atlari tahlilida, ushbu besh yillik davrda eng yuqori ko'rsatkich 2019-yilda 138,1 foizni tashkil etgan. 2020-yilda esa jahon miqyosidagi Covid-19 pandemiyasi oqibatida bu ko'rsatkich 95,6 foizga (-4,4%) tushib ketgan⁶⁸.

2022- YIL YANVAR-DEKABR OYLARIDA O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA ASOSIY KAPITALGA O'ZLASHTIRILGAN INVESTITSİYALAR

Asosiy kapitalga investitsiyalar va o'sish sur'atlari dinamikasi, % da

1.2.8–rasm. Milliy iqtisodiyotga 2018-2022-yillarda asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar sarhisobi⁶⁹

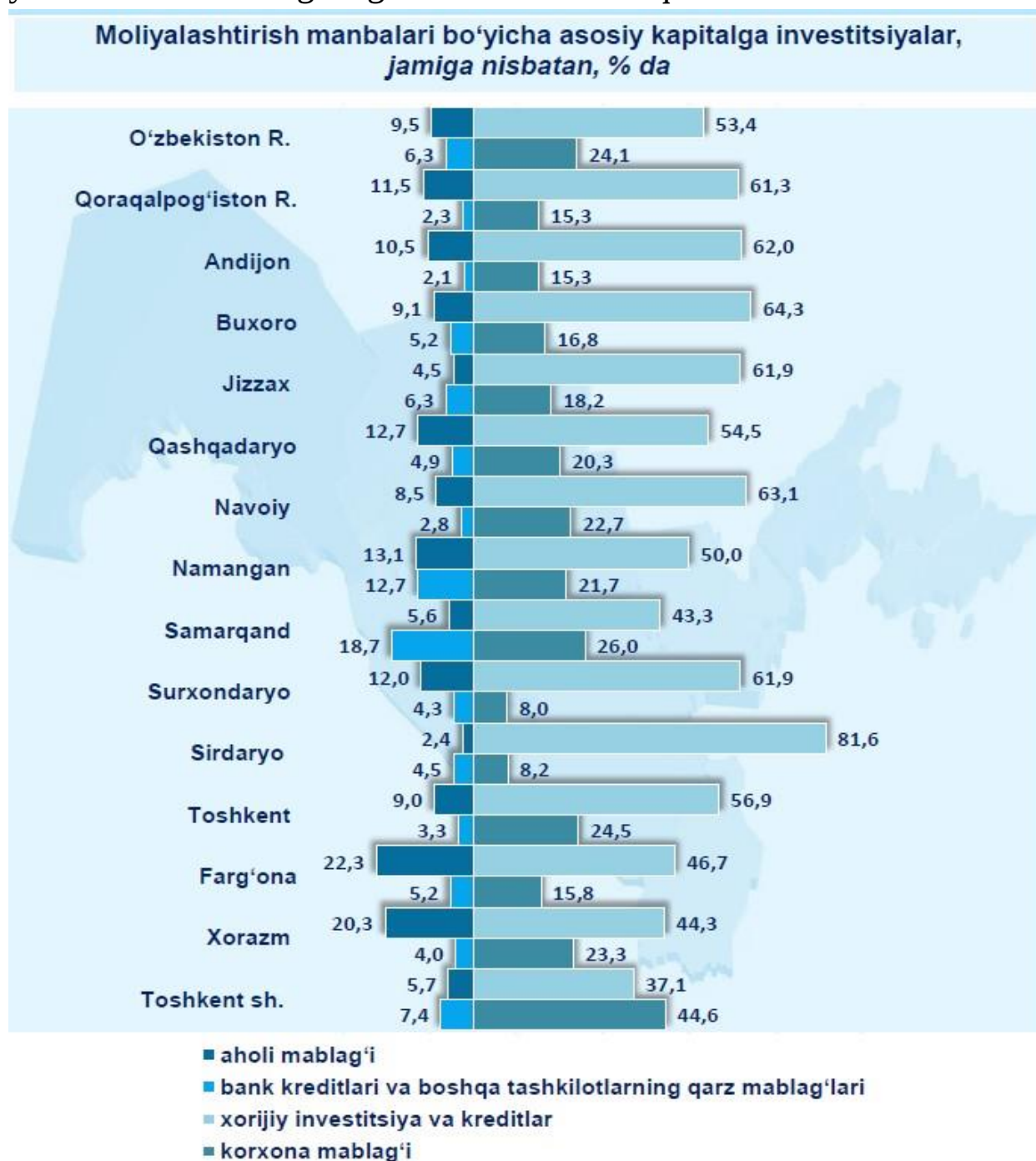
O'zbekiston bo'yicha asosiy kapitalga investitsiyalar 2021-yilda o'tgan yilga nisbatan sezilarli o'sish ko'rsatgan. Milliy iqtisodiyotda investitsion strategiyani to'g'ri tanlash va uning natijadorligini ta'minlash bugungi kunda muhim masala hisoblanmoqda. Eng avvalo, milliy iqtisodiyotning hududiy investitsion salohiyatini yuksaltirish masalasi

⁶⁷ Muxitdinova K.A. Asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar: yutuqlar, kamchiliklar va yechimlari. // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2023-yil, iyun. № 6-son. -b. 403 / <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

⁶⁸ Muxitdinova K.A. Asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar: yutuqlar, kamchiliklar va yechimlari. // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2023-yil, iyun. № 6-son. -b. 405 / <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

⁶⁹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

mavjud bo'lib, bunda hududiy investitsion dasturlarni alohida hududning o'ziga xos xususiyatlarini, investitsion salohiyatini hamda ustuvor yo'nalishlarini hisobga olgan holda ishlab chiqish lozim⁷⁰.

1.2.9-rasm. 2023 yilda O'zbekiston Respublikasi mintaqaviy hududiy bo'linmalari kesimida asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi⁷¹

⁷⁰ Шкатулла В.И., Краснов Ю.К., Суетина Л.М., Надвикова В.В., Маркин Н.С. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации (под общ. ред. проф., к.ю.н. В.И. Шкатуллы; восемнадцатое издание, дополненное). - Специально для системы ГАРАНТ, 2020 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/77455192>

⁷¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

2023-yil yanvar-dekabr davrida jami asosiy kapitalga investitsiyalar 352,1 trillion so'mni tashkil etib, 2022-yilning shu davriga nisbatan 122,1 foizga yetgan.

Asosiy kapitalga investitsiyalar tarkibida 233,8 trillion so'm (66,4%) jalb etilgan mablag'lar hisobidan, 118,3 trillion so'm (33,6%) esa korxona, tashkilot va aholining o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirilgan.

Markazlashgan moliyalashtirish manbalari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar 44,8 trillion so'mni, markazlashmagan moliyalashtirish manbalari hisobidan esa 307,3 trillion so'mni tashkil etgan.

2023-yilning yanvar-dekabr oylari davomida korxona va tashkilotlarning o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirilgan asosiy kapitalga investitsiyalar 84,9 trillion so'mni yoki jami asosiy kapitalga investitsiyalarning 24,1 foizini tashkil etgan. Aholi mablag'lari hisobidan esa jami asosiy kapitalga investitsiyalarning 9,5 foizi yoki 33,3 trillion so'mi o'zlashtirilgan.

1.2.10–rasm. Asosiy kapitalga investitsiyalar dinamikasi⁷²

Investitsiyalarni tarixiy-metodologik o'rganish shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik tadqiqotchilar iqtisodiy va institutsional omillarning investitsiyalarga ta'sirini empirik baholash bilan shug'ullanganlar.

Bu tadqiqotlar orasida to'rtta yirik yo'nalishni ajratish mumkin:

- Q-Tobinning investitsiyalarning q-koeffitsient bilan bog'liqligi haqidagi farazini asoslashga qaratilgan izlanishlar;
- Moliyaviy va institutsional omillarning asosiy kapitalga

⁷² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligining ma'lumotlari asosida tuzilgan

investitsiyalarga ta'sirini o'rganish bilan bog'liq tadqiqotlar;

- Xatarlarning investitsiyalarga ta'sirini baholash bilan bog'liq izlanishlar;
- Kompaniyaning maqbul investitsiya strategiyasini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar.

Investitsiyalarni tadqiq etishning tarixiy-metodologik tavsifi hamda ularning mohiyati va xorijiy tajribani o'rganish bizga investitsiyalarning biznes jarayonlarini oqilona amalga oshirishda qo'l keladi. Monografiya ishimizning keyingi boblarida investitsiyalarning tadrijiy-metodologik tavsiflashni amalga oshiramiz.

Investitsiyalar barcha shakldagi (ssuda, aksiyadorlik, tadbirkorlik) kapitaldan farqli ravishda, barcha xatarlar majmuasiga duch keladi va kapital qiymatining yo'qolish xavfini minimallashtirish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Kapitaldan farqli o'laroq, investitsiyalar aniq va noaniq bo'lgan risklar bilan ongli ravishda to'qnashadi va bog'lanadi. Investitsiyalarning mamlakatlararo ko'chib yurishi noaniq risklar va noaniqlik darajasini oshiradi⁷³.

Har bir aniq holatda kapitalning joriy qiymatini sezilarli yo'qotish xavfini kamaytirish investitsiyalarning maqsadlari, ya'ni ularning xavfsizligi, daromadliligi, kapitallashuvi va likvidligini ta'minlash orqali amalga oshiriladi.

Investitsiyalash haqida qarorlar qabul qila turib, investor loyihalarning riskliligini, manbalarning muvaqqat qiymatini, muqobil imkoniyatlarga ko'ra, loyihaaning jozibadorligini e'tiborga oladi. Bunday qarorga u riskning maqbul darajasida kutilayotgan daromadlilikning tahlili asosida keladi⁷⁴.

Investitsiya faoliyati natijadorligini yuksaltirish uchun olib borilayotgan investitsiya siyosatining ustuvorligini ta'minlashda belgilangan investitsiya siyosati tamoyillarining to'liq bajarilishiga kun

⁷³ Баженов, И. А. Инвестиционный менеджмент: учебное пособие / И.А. Баженов; под общ. ред. И.В. Котляревской; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. -Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2022. -232 с.

⁷⁴ Мухитдинова К.А. Инвестициялар иқтисодий ривожланишнинг асосий драйвери. // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№11/2 (95), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. – 82-85 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

tartibidagi birinchi masala bo'lishi darkor. Bu esa investitsiya loyihalarini amalga oshirishning shu iqtisodiyotdagi ahamiyatini ta'minlashning barcha jihatlari samarasining yuzaga chikishiga ko'maklashadi ⁷⁵. Xorijiy investitsiyalarini jalb etish shakllaridan samarali foydalangan holda ularni iqtisodiyotning ustuvor sohalarini rivojlantirishdagi faol ishtirokini ta'minlash bilan O'zbekistonda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash va uning jaxon iqtisodiy alokalari tizimidagi o'rnini oshirishga erishish mumkin ⁷⁶.

Sanoat korxonalarining investitsion salohiyatini oshirish bugungi kunda har qanday mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu salohiyatni belgilovchi omillarni aniqlash va tahlil qilish esa investitsion qarorlar qabul qilish jarayonida katta rol o'ynaydi. Ushbu monografiyada sanoatdagi investitsion salohiyatni aniqlovchi omillarni o'rganib, ularning sanoat korxonalari taraqqiyotidagi o'rnini tahlil qilamiz.

Moliyaviy omillar sanoat korxonasining investitsion salohiyatini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu omillar guruhiga quyidagilarni kiritish maqsadga muvofiq:

- Yuqori daromad va foyda darajasi korxonaning investitsion jozibadorligini yanada oshiradi.
- Kreditlar, grantlar va boshqa moliyaviy manbalar mavjudligi investitsion salohiyatni oshiradi.
- Korxonaning o'z kapitali va qarz mablag'larining nisbati uning investitsion salohiyatini belgilaydi.

Iqtisodiy omillar ham sanoat korxonalarining investitsion salohiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Iqtisodiy o'sish sur'ati, inflyatsiya darajasi va umumiy iqtisodiy barqarorlik darajasi investitsion qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega.

⁷⁵ Баженов, И. А. Инвестиционный менеджмент: учебное пособие / И.А. Баженов; под общ. ред. И.В. Котляревской; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. -Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2022. -232 с.

⁷⁶ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

- Sanoatning umumiy rivojlanish darajasi hamda bu sohadagi raqobat investitsion salohiyatga ta'sir ko'rsatadi.

- Hukumatning soliqlar va investitsiyaga oid siyosati korxonalar uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi yoki cheklovlar kiritadi.

Texnologik rivojlanish investitsion salohiyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu omillar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Yangi texnologiyalarni joriy etish va ilmiy-tadqiqot faoliyati investitsion salohiyatni oshiradi.

- Sanoat korxonasining texnologik bazasi va uskunalarining zamonaviyligi investitsion salohiyatni belgilaydi.

Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirish investitsiyalarning natijadorligini oshiradi.

Ijtimoiy omillar ham sanoat korxonalarining investitsion salohiyatiga ta'sir ko'rsatadi. Mazkur omillar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Malakali kadrlar va ishchi kuchining mavjudligi investitsion salohiyatni oshiradi.

- Sog'liqni saqlash, ta'lim va ijtimoiy xizmatlarning rivojlanganligi sanoat korxonalarining samarali ishlashiga yordam beradi.

- Aholi soni va iste'molchilar talabi investitsion salohiyatni belgilovchi muhim omillardir.

Huquqiy va siyosiy omillar investitsion salohiyatga ta'sir etuvchi omillar sirasiga kiradi:

- Barqaror huquqiy muhit investitsiyalarni jalb etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

- Siyosiy barqarorlik va hukumatning iqtisodiy siyosati investitsion salohiyatni oshiradi.

- Iqtisodiy faoliyatni tartibga soluvchi qonunlar va qoidalar investitsion salohiyatga ta'sir qiladi.

Sanoat korxonalarining investitsion salohiyatini belgilovchi omillarni aniqlash va tahlil qilish ularning samarali rivojlanishi uchun

muhimdir. Turli omillar - moliyaviy, iqtisodiy, texnologik, ijtimoiy va huquqiy jihatlar o'zaro aloqada korxonalarining sarmoyaviy salohiyatini rivojlantiradi va iqtisodiy yuksalishiga zamin yaratadi. Shu bois mazkur omillarning chuqur tahlili va ularga moslashgan strategiyalarni yaratish sanoat korxonalari oldidagi eng dolzarb masalalardan biri sanaladi.

1.3.§ Investitsiyalarni sanoat tarmoqlariga joriy etishning evolyutsion va metodologik negizi

Sanoat korxonalarining investitsion jozibadorligini kompleks baholash hozirgi kun talabi hisoblanadi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar raqobatbardoshlikni oshirish, ishlab chiqarishni kengaytirish va innovatsiyalarni joriy etish uchun investitsion resurslarni jalb qilishlari zarur. Bu jarayonda korxonaning investitsion jozibadorlik darajasini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Investorlarning qiziqishini belgilovchi ko'p qirrali parametrlar asosida korxonaning investitsion jozibadorligini professional baholash talab etiladi.

Mavzuning chuqur o'rganilganiga qaramay, korxonaning investitsion jozibadorligini baholash metodologiyasi bo'yicha hal etilmagan masalalar mavjud. Xususan, investitsion jozibadorlikni grafik integratsiyalash usuli yangicha yondashuv sifatida taklif etilmoqda. Bunda korxonaning bozordagi o'rni, mulkiy holati, rentabelligi, moliyaviy barqarorligi, risklari va investitsion salohiyati tahlili yangi darajaga ko'tarildi.

Korxonaning investitsion jozibadorligi tushunchasi zamonaviy qarashlar asosida takomillashtirildi. Bu integral baholash, investorning iqtisodiy-psixologik qoniqishi, korxona xususiyatlari majmuasi, rivojlanish istiqbollari, omilli tahlil va investitsiya samaradorligi kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotning metodologik asosini ilmiy-tadqiqot tamoyillari va usullari tashkil etadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi investitsiya jarayoni ishtirokchilari uchun investitsiyalash maqsadga muvofiqligini asoslovchi va korxonaning investitsion jozibadorlik omillarini aniqlovchi model yaratishdir.

Ushbu vazifalar va tadqiqot yo'nalishlarini quyidagicha qayta talqin qilish mumkin:

Korxonaning investitsion jozibadorligini baholashda zamonaviy kontseptsionalarga asoslangan yondashuv zarur bo'lib, u quyidagi uch asosiy yo'nalishni qamrab oladi:

- Investitsion jozibadorlikning zamonaviy talqinini shakllantirish va uning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash.
- Investorlar uchun maqbul yo'nalishlarni tanlashda tashqi va ichki omillarni hisobga olgan holda aniq mezonlar tizimini yaratish.
- Amaliyotda qo'llash mumkin bo'lgan va barcha tarmoq korxonalariga mos keladigan, mavjud usullarning afzalliklarini o'zida mujassamlashtirgan kompleks tahlil metodologiyasini ishlab chiqish.

Ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko'ra, Q-Tobin nazariyasining asosiy kapital investitsiyalariga ta'siri xorijiy kompaniyalarda qisman o'z tasdig'ini topgan. Bu investitsion faoliyatni o'rganishning zamonaviy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Angliya korxonalari uchun Stiven Bond Q-Tobin ko'rsatkichi investitsiyalarni modellashtirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini aniqladi, ammo qisqa muddatda olti oy-yil davomida uning ta'siri zaifligi ham e'trof etilgan. Oulton ham jamlangan ma'lumotlarga asoslanib xuddi shu xulosalarga keladi, Bond ushbu xulosaga kelishda selektiv ma'lumotlardan foydalangan. Shallerning 30 yil davomida AQSh kompaniyalari ma'lumotlari bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida Q-Tobin nazariyasini tasdiqlashga muvaffaq bo'ldi, ammo muallif tarmoqlar bo'yicha jamlangan ma'lumotlarda Q-Tobin nazariyasining mavjudligini kuzata olmadi. Muallif buni ma'lumotlarni yig'ish muammosi va bozordagi sof raqobatning yo'qligi bilan izohlaydi. Fabio Verona ham 55 yil davomida Amerika iqtisodiyotini tahlil qilishda shunga o'xshash xulosalarga keladi. Boshqa bir tadqiqotda Shiantarelli buyuk Britaniyaning sanoat korxonalarini hajmi bo'yicha guruhlab, Q-Tobin o'zgaruvchisi yirik korxonalar va umuman barcha selektiv usulda tadqiq etilgan korxonalar uchun ahamiyatli degan xulosaga keladi. Bundan tashqari, Q-Tobin nazariyasi nafaqat investitsiyalar hajmini, balki Geringer ta'kidlagandek, iqtisodiyotdagi, raqobat nuqtai nazaridan kelib chiqib korxonalarni qo'shilishi yoki sotib olishlar sonini tadqiq

etish uchun ham qo'llanilishi mumkin⁷⁷. Shunday qilib, korxonalar asosiy kapitalni oshirish uchun investitsiya qilishlari shart emas, buning uchun raqobatchi kompaniyani o'zlashtirish kifoya degan xulosaga kelindi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan tadqiqoilarda mualliflar investitsiyalarning Q-Tobin koeffitsientining o'rtacha qiymatiga bog'liqligini aniqladilar, bu bir qator cheklovchi taxminlardan foydalanishni talab qiladi.

Kapitalning marjinal mahsulotining o'rtacha darajasiga tengligi, ishlab chiqarish funktsiyasining bir xilligi, bu ko'pincha investitsiyalarning Q-Tobin koeffitsientiga bog'liqligini aniqlash imkonini bermaydi. Ushbu muammoni boshqa muallif (Gugler) hal qildi, u investitsiyalarning Q-Tobin koeffitsienti bilan aloqasini ko'rsatdi. Q-Tobin nazariyasining amaliy tasdiq topishi mikro darajada kuzatildi, ammo bu tasdiqlash bir qator cheklovlar - erkin raqobat muhiti va ishlab chiqarish funktsiyasining gomogenligi sharoitida o'z ahamiyatini namoyon etdi. Ishlab chiqarishga bank kreditining samaradorligi tadqiqotchilarning ishlarida keng yoritilgan va tahlil ob'yekti sifatida ko'rib chiqilgan. Xoshi o'z tadqiqotlarida investitsiyalar darajasiga zayom shartnomalari orqali moliyalashtirish ta'sir qilishini ko'rsatadi⁷⁸. Tadqiqotda Yaponiya kompaniyalari ikki toifaga ajratib o'rganildi. Birinchi guruh kompaniyalar bank tizimi bilan samarali hamkorlik o'rnatgan bo'lib, ular kredit shartnomalari va boshqa moliyaviy qo'llab-quvvatlashlar orqali sanoat korxonalarini moliyalashtirishning asosiy manbasiga ega bo'lganlar. Ikkinchi guruh esa banklar bilan yetarli darajada hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'ya olmagan yoki banklarning salbiy munosabatiga duch kelgan kompaniyalar bo'lib, bu holat ularning qarz mablag'lari va investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlarini cheklagan.

⁷⁷ Мухитдинова К.А. Инвестициялар иқтисодий ривожланишнинг асосий драйвери. // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№11/2 (95), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. – 82-85 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

⁷⁸ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

1.3.1-jadval

Xorijiy olimlarning investitsiya bo'yicha qarashlari

Muallif	Asar nomi	Tadqiqot davri	mamlakat	Seleksiya darajasi	Ma'lumotlar turi	Baholash turi	Baholash ob'yekti
Q-Tobin nazariyasini tasdiqlash ⁷⁹							
Outlon N.	Aggregate investment and tobin's Q	1962-1977	Angliya	1 tarmoq 60 chorak davrida	Makro	OLS	Q- Tobin ko'rsatkichini investitsiyalar hajmi va Angliya sanoat korxonalarining rivojlanishiga ta'siri Vta'sirita'siribog'liqligi
Shiantarel li F.	Investment, Financial Factors, and Cash Row: Evidence from U.K. Panel Data	1969-1986	Angliya	17 yil davomidagi 720 ta sanoat korxonalari	Mikro	Instrumental x-o'zgaruvchilalar metodi	Q- Tobin ko'rsatkichini investitsiyalar hajmi va har-xil turdagi Angliya korxonalariga ta'siri
Schaller H.	A re-examination of the Q-theory of investment using U.S. firm data ⁸⁰	1951-1985	AQSh	35 yil davomida 188 ta bir tarmoqdagi yirik korxonalar	Mikro/makro	OLS, GLS	Tarmoq va bitta tashkilot doirasida Q- Tobin nazariyasining investitsiyalarga ta'siri
Bond S.	Investment and Tobin's Q	1975-1986	Angliya	11 yil davomida 532 korxona	Mikro	GMM	Q- Tobin nazariyasining Angliyaning sanoat korxonalari investitsiya hamjimga ta'siri

⁷⁹ Стратегии инвестирования российских промышленных предприятий. <https://www.hse.ru/data/xf/095/920/1119/diss.pdf>

⁸⁰ Власов, Дмитрий Сергеевич Стратегии инвестирования российских промышленных предприятий : диссертация ... кандидата экономических наук : 08.00.05 Москва 2016 <http://dlib.rsl.ru/rsl01008000000/rs101008743000/rs101008743769/rs101008743769.pdf>

Gugler K.	Marginal q, Tobin's q, Cash Flow, and Investment	1977-1996	AQSh	19 yil davomida 560 korxona	Mikro	OLS	Marjinal Q- Tobin ko'rsatkichini investitsiyalar hajmiga ta'siri
Manevich Ye.	Rossiya iqtisodiyoti tahlili va Tobinning monetar dinamik modeli	2003-2008	Rossiya	Mamlakat iqtisodiyoti	Makro	OLS	Q- Tobin ko'rsatkichining investitsiyalar hajmiga ta'siri
Gehring A.	M&A waves, ⁸¹ capital investment and Tobin's Q	1995-2015	AQSh	40 chorak davomida mamlakat iqtisodiyoti	Makro	VAR	Q- Tobinning investitsiyalarga va korxona hamda tashkilotlarning qo'shilishi va sotib olinishiga ta'siri
Verona F.	The Q theory of investment: new evidence from a time- frequency	1952-2007	AQSh	220 chorak davomida mamlakat iqtisodiyoti	Makro	BWA	Q- Tobin ko'rsatkichining investitsiyalar hajmiga ta'siri
Moliyaviy omillarni investitsiyaga ta'siri baholash							
Chappel H.	Expectations, Tobin's q, and investment	1965-1976	AQSh	11 yil davomida 287 korxona	Mikro	OLS	Sanoat korxonalaring ishlab chiqarish hajmidagi o'zgarishlar
Fazzari S.	Financing constraints and corporate investment	1970-1984	AQSh	14 yil davomida 437 korxona	Mikro	GMM	Pul oqimining investitsiyalarga ta'siri
Hayashi F.	The Relation Between Firm Growth and Q with Multiple Capital Goods: Theory and Evidence from Panel Data on	1962-1986	Yaponiya	24 yil davomida 687 korxona	Mikro	GMM	Pul oqimining investitsiyalarga ta'siri

⁸¹ Стратегии инвестирования российских промышленных предприятий. <https://www.hse.ru/data/xf/095/920/1119/diss.pdf>

Salinger M.	Tax Reform and Corporate Investment: A Microeconometric Simulation Study	1959-1978	AQSh	19 yil davomida 30 ta yirik sanoat korxonalari	Mikro	GMM	Soliqlar va pul oqimining investitsiyalarga ta'siri
Moyen N.	Investment-cash Flow Sensitivities: Constrained versus Unconstrained	1987-2001	AQSh	2000 ta tashkilot	Mikro	GMM	Investitsiyalarning turli xil dividend siyosatdagi pul oqimlari bilan bog'liqligi
Tybout J.	Credit Rationing and Investment Behavior in a Developing Country	1973-1976	Kolumbiya	10 nafar ishchi xodimdan tashkil topgan korxonalar	Mikro	MLE	Kichik va yirik biznes uchun qarz va pul oqimlarining investitsiyalarga ta'siri
Kaplan S. and Zingales L.	Do investment-cash flow sensitivities provide useful measures of financing constraints?	1970-1984	AQSh	Kam dividend to'laydigan 49 ta tashkilot	Mikro	GLS	Moliyaviy cheklovlar mavjud davrda investitsiyalarning pul oqimlari bilan bog'liqligi
Hoshi T.	Corporate structure, liquidity and investment: evidence from Japanese industrial groups	1965-1986	Yaponiya	87 ta tashkilot	Mikro	OLS	Bank kreditlarining investitsiyalarga ta'siri

⁸² Стратегии инвестирования российских промышленных предприятий. <https://www.hse.ru/data/xf/095/920/1119/diss.pdf>

Heaton J.	Managerial optimism and corporate finance ⁸³	1994-1996	AQSh	100 ta tashkilot	Mikro	GMM	Bank faoliyatining investitsiyalarga ta'siri
Bond S.	Financial factors and investment in Belgium, France, Germany and the UK: A comparison using company panel data	1978-1989	Belgiya, Fransiya, Germaniya, Buyuk Britaniya	2500 ta sanoat ishla chiqarish va qayta ishlash tashkilotlari	Mikro	GMM	Pul oqimining korxona foydasiga ta'siri
Buccellato T.	Ownership Structure, Cash constraint and Investment Behaviour in Russian Firms	2000-2004	Rossiya	8637 ta tashkilot	Mikro	GLS	Likvidlilik cheklovlarining investitsiyalar hajmiga ta'siri
Risklarni investitsiyaga ta'siri baholash							
Ghosal V.	Product market competition and the impact of price uncertainty on investment: Some evidence from US Manufacturing	1958-1989	AQSh	254 ta tashkilot	Mikro	OLS	Narx bilan bog'liq bo'lgan risklarning investitsiyalarga ta'siri
Ferderer J.	The impact of uncertainty on aggregate investment spending: an empirical analysis	1969-1989	AQSh	30 yil davomida 1 tarmoq	Makro	OLS	Narx bilan bog'liq bo'lgan risklarning investitsiyalarga ta'siri

⁸³ Стратегии инвестирования российских промышленных предприятий. <https://www.hse.ru/data/xf/095/920/1119/diss.pdf>

Leahy J.	The effect of uncertainty on investment: Some stylized factors ⁸⁴	1981-1987	AQSh	772 ta tashkilot	Mikro	GLS	Bozor risklarining (fond birjasida narxlarning o'zgarishi) investitsiyalarga ta'siri
Goel R.	Irreversibility of R&D investment and the adverse effect of uncertainty: Evidence from the OECD countries	1981-1992	Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD	500 ta tashkilot	Mikro	GLS	Inflyatsiya bilan bog'liq bo'lgan risklarning investitsiyalarga ta'siri
Sterken E.	Investment, cash flow and uncertainty: evidence for the Netherlands	1985-2000	Gollandiya	15 yil davomida 112 ta tashkilot	Mikro	GMM	Talabning o'zgarishi bilan bog'liq risklarning investitsiyalarga ta'siri
Fuss C.	Firms investment decisions in response to demand and price uncertainty ⁸⁵	1987-2000	Rivojlangan Yevropa davlatlari	13 yil davomida 851 ta tashkilot	Mikro	GLS	Narx o'zgarishi bilan bog'liq risklarning investitsiyalarga ta'siri

⁸⁴ Стратегии инвестирования российских промышленных предприятий. <https://www.hse.ru/data/xf/095/920/1119/diss.pdf>

⁸⁵ Стратегии инвестирования российских промышленных предприятий. <https://www.hse.ru/data/xf/095/920/1119/diss.pdf>

Optimal investitsiya strategiyasini tashlash							
Novy- Marx R.	An Equilibrium Model of Investment Under Uncertainty	2006	AQSh	150 ta sanoat korxonasi	Mikro	Qochastic calculus	Optimal investitsiya strategiyasini tanlash
Leahy J.	Investment in Competitive Equilibrium: The Optimality of Myopic Behavior	1992	AQSh	200 ta sanoat korxonasi	Mikro	Simulation model	Optimal investitsiya siyosatining investitsiya hajmiga ta'siri
Satiningg	Option exercise games: An application to the Equilibrium Investment strategies of firms ⁸⁶	2001	AQSh	100 ta sanoat korxonasi	Mikro	Qochastic calculus	Optimal investitsiya siyosatining investitsiya hajmiga ta'siri
Reynolds S.	Strategic capital investment in the american aluminium industry	1950-1970	AQSh	Alyumin ishlab chiqaruvchi barcha korxonalar	Mikro	Simulation model	Raqobatning investitsiya hajmiga ta'siri

⁸⁶ Власов, Дмитрий Сергеевич Стратегии инвестирования российских промышленных предприятий : диссертация ... кандидата экономических наук : 08.00.05 Москва 2016 <http://dlib.rsl.ru/rsl01008000000/rsl01008743000/rsl01008743769/rsl01008743769.pdf>

Xoshining ta'kidlashicha, investitsiyalar ikkinchi guruh kompaniyalarida pul oqimiga nisbatan moyil. Xiton o'z tadqiqotlarida investitsiyalar kompaniyaning kredit beruvchi bank bilan qanday aloqa o'rnatganiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqligini ko'rsatib o'tgan. Bond to'rtta davlat misolida ko'rib chiqib, turli xil moliyaviy cheklovlar muhimligini aniqlaydi. Milliy iqtisodiyotdagi moliyaviy xizmatlarning rivojlanish darajasi investitsiyalarning moliyaviy bozor ishtirokchilari bilan bevosita bog'liqligini belgilaydi⁸⁷.

Innessa Love o'z ilmiy ishlarida mamlakat moliyaviy rivojlanishining kompaniyalar taraqqiyotiga ta'sirini o'rgandi. Uning fikricha, moliyaviy rivojlanish korxonalaridagi moliyaviy cheklovlarni kamaytiradi, bu esa investitsiyalarning pasayishiga olib keladi. Muallif mamlakatning moliyaviy rivojlanishini ikki jihatdan baholaydi: fond bozorining rivojlanishi (barcha kompaniyalar kapitallashuvining YaIMga nisbati) hamda ichki kreditlashning rivojlanish darajasi (ichki zayomlar va kreditlarning YaIMga nisbati).

Tadqiqotlarda, shuningdek, biznes sikli, investitsiyalarning huquqiy asoslari hamda ko'lamini keng muhokama qilinadi. Korxonalarning moliyaviy rivojlanishi, ularning tashqi moliyalashtirishni olish qobiliyati orqali namoyon bo'ladi. Muallifning ta'kidlashicha, ichki mablag'larning investitsiyalarga ta'siri moliyaviy rivojlanish bilan kamayadi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, moliyaviy cheklovlarga duch kelgan firmalar kapital xarajatlari yuqori bo'lgandek investitsiyalarni kechiktirishga harakat qiladilar⁸⁸.

Ushbu modelni amalda Buccelatto, Fazio va Rodionovalar ko'rib chiqqanlar. Mualliflar Rossiyaning Yevropa qismidagi 8637 ta kompaniyaning balans ma'lumotlari asosida pul mablag'lari cheklovining qanchalik muhimligini o'rgandilar. Shuningdek, mulkchilik shakllarining likvidlik cheklanishini zaiflashishi yoki ortishiga ta'sirini o'rgandilar. Bunda likvidlik cheklovlari deganda

⁸⁷ Мухитдинова К.А. Инвестициялар иқтисодий ривожланишнинг асосий драйвери. // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№11/2 (95), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. – 82-85 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

⁸⁸ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаи социум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

kompaniyalarning o'z mablag'lari yoki zayom mablag'lari mavjudligi investitsiyalarning darajasini belgilashi tushuniladi⁸⁹.

Shunday qilib, likvidlik cheklovlarini yo'q deb hisoblasak, sanoat korxonalari investitsion mablag'larni kredit resurslari orqali ham jalb qilishlari mumkin. Gipotezani sinab ko'rish uchun mualliflar investitsion akseleratorning tizimli moliyaviy modelidan foydalanadilar [Innessa Love tomonidan modifikatsiyalangan]. Baholash usuli: tasodifiy effektlar bilan panel regressiyalari.

$$\left(\frac{I_{i,t}}{K_{i,t-1}} \right) = \beta_0 + \beta_2(\pi_{i,t-1}) + \beta_3(Cash_{i,t-1}) + \beta_4(Cash_{i,t-1}) * OT_i + \varepsilon_{it}$$

Bunda: OT-mulkchilik shakli;

Cash- kompaniyaning o'z va zayom mablag'lari;

π -foyda;

β -model koeffitsienti.

Regressiyani baholash jarayonida mualliflar kompaniyalar uchun mulkchilikning o'zgaruvchan turi bo'lmagan taqdirda likvidlikni cheklash muhim degan xulosaga kelishadi. Mualliflarning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, mulkchilik tarkibi va uning markazlashuv darajasi nuqtai nazaridan davlat hamda moliyaviy tashkilotlar investitsiyalarni moliyalashtirish manbalarida jiddiy cheklovlarga ega⁹⁰. Bundan tashqari banklar va moliya institutlari uchun likvidlik cheklovlari ahamiyatli emas⁹¹.

Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarning yana bir sinfi, uchinchi sinf - bu risklarning investitsiya jarayoniga ta'sirini o'rganishdir. Riskning mavjudligi investitsiyalarning kamayishiga qanchalik ta'sir etishini o'rganishga qaratilgan ushbu sinf vakillari risk va investitsiyalar

⁸⁹ Мухитдинова К.А. Инвестициялар иқтисодий ривожланишнинг асосий драйвери. // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№11/2 (95), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. – 82-85 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

⁹⁰ Андриченко Л.В., Боголюбов С.А., Васильев В.И. и др. Конституция Российской Федерации: от образа будущего к реальности (к 20- летию Основного Закона России): монография (под ред. Т.Я. Хабриевой). - "Институт законодательства и сравнительного правоведени... <http://ivo.garant.ru/#/document/57565188>

⁹¹ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

o'rtasidagi bog'liqlikni empirik ravishda o'rganishgan bo'lsada bugungi kunda riklarning investitsiyalarga ta'siri haqida yagona nazariya mavjud emas⁹². Misol uchun, ba'zi tadqiqotchilar narxning risklilik darajasi mavjud bo'lganda, riskdan holi firmalar investitsiyalarni ko'paytirishga olib keladi. Boshqa tomondan, risk-neytral kompaniyalarning investitsiya xarajatlarini oshishiga olib keladi. Kaballero fikriga ko'ra, bunda natija faqat ikki xil shart amal qilganda sodir bo'ladi:

1) firmalar sof raqobat bozorida faoliyat yuritmaydi;

2) kapitalni o'zgarish xarajatlari kapital qiymatidan oshib ketgan. Boshqa olimlar ham o'z tadqiqotlarida risklarning investitsiyalarga salbiy ta'siri tadqiq qilishgan. Ferderer xam risklarning investitsiyalarga salbiy ta'sirini borligini ko'rsatib o'tgan va risklarning ta'siri Q-Tobin koefitsientining investitsiyalarga ta'siriga taxminan teng ekanligini ta'kidlab o'tgan.

Olimlarning tadqiqotlarida investitsiyalarga bo'lgan inflyatsion risklar, soliqqa tortishdagi xatarlar, narxlarning keskin o'zgarishi va investitsion talabning tebranishi kabi omillarning ta'sirini tahlil qilish alohida o'rin tutadi. Risk omillari investitsiyalarga salbiy ta'sir ko'rsatib, korxonalarni uzoq muddatli loyihalardan voz kechishga yoki qisqa muddatli investitsiyalarga ustuvorlik berishga majbur qiladi. Ba'zi vaziyatlarda risk omilining ta'sir kuchi Q-Tobin koefitsientining korxonalar investitsion faoliyatiga ta'siridan ham yuqoriroq bo'lishi kuzatiladi⁹³.

Eng kam tadqiq qilingan yo'nalish (to'rtinchi sinf) - bu korxona tomonidan investitsiya strategiyasini tanlash va tanlangan strategiyaning investitsiyalar darajasiga ta'siri. Investitsion strategiyani tanlash Novi-Marks va Lezi kabi mualliflarning asarlarida keltirilgan. Mualliflar korxonaning optimal investitsiya strategiyasini va investitsiya darajasini ko'rib chiqqanlar⁹⁴.

⁹² Anarkulov A.D. Hududlar moliyaviy-investitsion salohiyatini baholash va boshqarish tizimini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2021.

⁹³ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналарида инвестицион салоҳиятини оширишнинг хорижий мамлакатлар тажрибаси. // СОЛИҚ ВА ҲАЁТ ЭЛЕКТРОН ИЛМІЙ ОММАБОП ЖУРНАЛ, III СОН. 2023, -Б. 153. www.soliqvahayot.uz

⁹⁴ Замулин О.А., Сонин К.И. Экономический рост: Нобелевская премия 2018 года и уроки для России. - М.: Институт экономики РАН, 2019. С. 332.

Boshqa korxonalarning xatti-harakatlariga qarab tashkilotning optimal investitsiya strategiyasini tanlash Grenade ishida keltirilgan. Uning fikricha, investitsiyalarni joylashtirishda past riskli aktivlarni tanlash va raqobatdosh korxonalarning investitsion faoliyati natijalarini tahlil qilish maqsadga muvofiq, ayniqsa raqobat va narx risklari yuqori bo'lgan sharoitda. Masalan, alyuminiy sanoat korxonalari oligopolistik raqobat sharoitida, qayta investitsiya qilish strategiyasidan foydalanishlari ko'rsatib o'tilgan, bunda korxonalar talabni oshishiga va bozorda o'zlarining ulushlarini yo'qotmaslikni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yishgan⁹⁵.

Olimlar energetika tarmog'idagi maqbul investitsiya strategiyasini belgilash masalasini tadqiq etib, korxonalarning investitsion strategiyasi bilan davlat tomonidan investitsiyalarni qoplash darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilganlar. Xulosa qilganda, investitsiya strategiyasini tanlash va sanoat korxonalarining asosiy kapitaliga investitsiyalarga ta'siri masalasi yetarlicha o'rganilmagan⁹⁶. Asosan, olimlar faqat investitsiyalar orqali o'sib borayotgan talabni qoplash uchun ishlab chiqarishni kengaytirishga qaratilgan g'oyani ilgari surishgan.

Empirik yondashuvlar investitsiyalar dinamikasini yetarlicha aks ettirmaydi va O'zbekiston iqtisodiyotiga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmining o'zgarishlarini to'liq ifodalay olmaydi, shu sababli investitsion faoliyatning yangi modellarini ishlab chiqish talab etiladi. Bizningcha, mazkur modellar korxonalar qo'llayotgan investitsion strategiyalarni hisobga olishi zarur, chunki nafaqat korxonaning investitsion jarayondagi ishtiroki, balki investitsiyalar darajasi ham tanlangan investitsion strategiyaga bog'liqdir⁹⁷.

⁹⁵ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

⁹⁶ Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023. -386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

⁹⁷ Nodir Giyosalievich Khidirov. (2023). EVALUATION OF EFFICIENCY OF INVESTMENT ACTIVITY IN INDUSTRIAL ENTERPRISES. *World Economics and Finance Bulletin*, 22, 29-32. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/2655>

Investitsiya strategiyalarni hisobga olgan holda yangi investitsiya modellarini ishlab chiqish va mavjudlarini o'zgartirishga yondashuvlar keyingi bobda muhokama qilinadi.

Xorijiy tajribalarni o'rganishga asoslangan holda O'zbekiston iqtisodiyotiga chet el investitsiyalarining barcha shakllarini faol jalb etishda quyidagi omillarni amalga oshirish lozim: xorijiy investitsiyalarni jalb qiluvchi va eksportni ko'paytiruvchi korxonalarga imtiyozlarni kengaytirish, hududiy va tarmoq tizimini takomillashtirish maqsadida investitsiyalashga ta'sir etuvchi omillarni muvofiqlashtirib qulay investitsion muhit yaratish⁹⁸, iqtisodiyotning makro va mikro darajadagi ehtiyoj hamda imkoniyatlarini hisobga olgan holda investitsiya loyihalarini ishlab chiqish orqali xalqaro moliya institutlarining respublikamizda ochgan kredit liniyalaridan samarali foydalanishni ta'minlash, shuningdek xorijiy investorlarning tezkor qaror qabul qilishlari uchun hisob va hisobot tizimi samaradorligini oshirish kabi qo'shimcha choralarni amalga oshirish kerak;

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlar quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

tashqi iqtisodiy aloqalarni erkinlashtirish sohasida aniq strategik maqsadlarni belgilash, respublika iqtisodiyotiga to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb etish mexanizmlarini mavjud ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni e'tiborga olib takomillashtirish,

ilg'or texnologiyalarni olib kirayotgan va mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilishga hissa qo'shayotgan chet el investorlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, eksport salohiyatini kuchaytiruvchi mablag'larni raqobatbardosh ishlab chiqarish tarmoqlariga yo'naltirish.

I bob bo'yicha xulosa

1. Yangi O'zbekistonni taraqqiyot strategiyasini 26-maqsadida «..investitsiya muhitini yaxshilash, uni jozibadorligini oshirish hamda 2026-yilga borib 120 mlrd. AQSh dollarini, shundan 70 mlrd. dollar

⁹⁸ Баженов, И. А. Инвестиционный менеджмент: учебное пособие / И.А. Баженов; под общ. ред. И.В. Котляревской; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. -Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2022. -232 с.

aynan xorijiy investitsiyalardir. 2026 yilgacha investitsiyalarga oid belgilangan strategik vazifalarning izchil bajarilishini ta'minlash rejalashtirilgan.

2. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot yo'lida investitsiya muhitini yaxshilash, iqtisodiyotni sarmoyalar bilan ta'minlash va investitsion jozibadorlikni kuchaytirish borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi. Hozirgi bosqichda mamlakat faol investitsiya siyosatini olib borish va chet el kapitalini jalb qilish maqsadida sarmoyaviy muhitni takomillashtirish masalasiga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Bu boradagi chora-tadbirlarning bosqichma-bosqich ro'yobga chiqarilishi bir qator muhim imkoniyatlarni ochadi: ishlab chiqarishni yangi texnologiyalar asosida qayta jihozlash, bozor va ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratish, milliy iqtisodiyotning mutanosiblik va diversifikatsiya ko'rsatkichlarini ekonometrik modellashtirish uslubiyotini yangilash, shuningdek investitsiyalarning samaradorligi va xatarlilik darajasini baholash modellarini takomillashtirish imkoniyati paydo bo'ladi.

3. "Investitsiya" tushunchasining mohiyatini chuqur anglash uchun uning o'ziga xos jihatlari, iqtisodiy mazmuni, risk darajasi, yo'naltirilish ob'ektlari, investitsiyalarni jalb etish nazariyasi va amaliyoti, turlari va shakllari, sifat ko'rsatkichlari, kapitalni ko'paytirish hamda saqlash muddatlari va kafolatlash darajasi mezonlarini tahlil qilish lozim. Binobarin, "investitsiya" atamasining milliy iqtisodiyotdagi ahamiyatini belgilash va uning iqtisodiy mohiyatini keng qamrovli o'rganish talab etiladi.

4. "Yashil investitsiyalar" milliy iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchi sanaladi. Xalqaro taraqqiyot bankining 2022-yildagi hisobotida qayd etilishicha, "yashil investitsiyalar" turli moliyaviy instrumentlardan foydalangan holda ekologik xavfsiz faoliyatni moliyalashtirish sifatida talqin qilinadi. Shu bois, ishlab chiqarish korxonalarining investitsion faoliyatini aynan shu yo'nalishga qaratish maqsadga muvofiq.

5. Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda «investitsiya», «investitsion mexanizm» «investitsion salohiyat», «investitsion samaradorlik» va

shunga o'xshash iqtisodiy atamalarning umumiy ta'rifi mavjud emas. Aksariyat ilmiy nashrlarda «investitsion salohiyat»ga turli xil ma'no jihatdan yaqin «investitsion jozibadorlik», «investitsion iqlim», «investitsion potentsial» atamalari qo'llaniladi. Amalga oshirilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, «investitsiya salohiyati» tadbirkorlik sub'yektlarining moliyaviy barqarorligini aks ettiruvchi va moliyaviy resurslarni jalb qiluvchi holatini tavsiflovchi kategoriya hisoblanadi.

6. Investitsiyalarning eng muhim maqsadi yuqori daromad olishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, mamlakatda investitsion faollikni rivojlantirish, tadbirkorlar va aholining bo'sh mablag'larini iqtisodiyotga yo'naltirish masalalari bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy iqtisodiyotda bu borada olib borilayotgan islohotlar ko'plab omillarni qamrab olgan: ishlab chiqarish korxonalarida investitsion infratuzilmani shakllantirish, yashil iqtisodiyotga o'tishda yashil investitsiyalar mexanizmini joriy etish, investitsiyalarni kiritishda ekologik texnologiyalarni nazarda tutuvchi loyihalarga ustuvorlik berish, investitsion jozibadorlikni kuchaytirish va investitsion muhitni takomillashtirish kabilar.

7. Empirik yondashuvlar investitsiyalar dinamikasini to'liq aks ettirmaydi va O'zbekiston iqtisodiyotiga kiritilgan investitsiyalar hajmining o'zgarishlarini yetarlicha asoslab berolmaydi. Shu sababli, investitsion faoliyatning yangi modellarini yaratish zarurati mavjud. Bizningcha, bu modellar korxonalar qo'llaydigan investitsion strategiyalarni inobatga olishi kerak, chunki korxonaning nafaqat investitsiya jarayonidagi ishtiroki, balki investitsiyalar miqdori ham tanlangan strategiyaga bevosita bog'liq.

8. Investitsiyalarni tadqiq etishning evolutsion-metodologik tahlili va xorijiy tajribani o'rganish biznes jarayonlarini samarali tashkil etish imkonini beradi.

2-BOB. INVESTITSION FAOLIYATNI TASHKIL ETISHNING XORIJIY TAJRIBASI VA UNI O'ZBEKISTON SHAROITIDA JORIY ETISH

2.1. Investitsion jarayonlarni boshqarishning xalqaro amaliyoti

Zamonaviy sharoitda xorijiy davlatlarning investitsion salohiyatini shakllantirishga oid tajribalarini hamda ularning investitsion resurslardan foydalanish amaliyotini chuqur tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu orqali mamlakatimizda investitsion jarayonlar samaradorligini yuksaltirish imkoniyatlari paydo bo'ladi.

Investitsion faoliyatni rivojlantirishning ilg'or tajribalarini o'rganishda Buyuk Britaniya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Kanada, G'arbiy Yevropa mamlakatlari va Janubi-sharqiy Osiyo davlatlarining amaliyotini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi⁹⁹.

Buyuk Britaniya tajribasi bu borada qiziqarlidir. Buyuk Britaniyadagi investitsiya faoliyati uzoq tarixga ega va unga hukumat siyosati, bozor tendentsiyalari va global iqtisodiy o'zgarishlar kabi turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Buyuk Britaniyadagi investitsiya faoliyatining ba'zi asosiy jihatlari va so'nggi tendentsiyalari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

Buyuk Britaniya, xususan London, xalqaro ko'chmas mulk investitsiyalari uchun asosiy yo'nalish bo'lgan. Tijorat va turar-joy binolari barqaror daromad olishga intilayotgan global investorlarni jalb qildi.

London fond birjasi (LSE) dunyodagi eng yirik va eng qadimiy birjalardan biri bo'lib, unda ko'plab transmilliy korporatsiyalar joylashgan va dastlabki ommaviy takliflar (IPO) markazi hisoblanadi.

Buyuk Britaniyaning moliyaviy bozorlari xedj-fondlar, xususiy kapital va venchur kapital firmalarining sezilarli mavjudligini o'z ichiga oladi.

⁹⁹ Мухитдинова К.А. Инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг хориж тажрибаси ва улардан мамлакатимизда фойдаланиш истикболлари. // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар, Тошкент – 2023, -Б. 166

Buyuk Britaniya yuqori texnologiyalar, farmatsevtika sanoati va avtomobilsozlik tarmog'ida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishning yetakchi markazlaridan biriga aylangan.

Brexitdan so'ng hukumat Buyuk Britaniyani to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar uchun jozibador joy sifatida faol ravishda ilgari surdi.

Buyuk Britaniyada, xususan, Londonda va Kembrij kabi rivojlanayotgan texnologik markazlarda jonli xususiy kapital va venchur kapitali uchun shart-sharoit mavjud.

Investitsiyalar ko'pincha fintech, biotexnologiyalar va yashil energiya startaplariga yo'naltiriladi.

Buyuk Britaniya investorlari orasida Atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) mezonlariga e'tibor kuchaymoqda.

Buyuk Britaniyaning Yashil moliya strategiyasi kabi tashabbuslar barqaror investitsiyalarning jozibadorligini oshirdi.

Davlat va xususiy investitsiyalar infratuzilmani, jumladan, transport, energetika va raqamli tarmoqlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Yirik loyihalarni moliyalashtirish uchun davlat-xususiy sheriklikka intilish kuzatilmoqda. Britaniya funt sterlingining qiymati xorijiy investitsiyalar darajasiga ta'sir qiladi, zaif funt ba'zan xalqaro investorlarning qiziqishini oshiradi.

Bu omillar Buyuk Britaniyadagi investitsiya faoliyatini shakllantirishda davom etib, investorlar uchun ham qiyinchiliklar, ham imkoniyatlar yaratadi.

Mazkur davlat o'z normativ hujjatlarida nodavlat tashkilotlarni tartibga solish tizimiga jalb etishga erishgan bo'lib, bu normalar barcha ishtirokchilar uchun majburiy hisoblanadi. Huquqiy me'yorlar barcha tomonlarning o'zaro kelishuvi asosida ishlab chiqiladi.

Buyuk Britaniyada investitsion faoliyatni boshqaruvchi davlat organlari va mansabdorlar tizimida Savdo-sanoat davlat kotibi markaziy o'rinni egallaydi¹⁰⁰. U o'z farmoyishi bilan investitsiyalar tushunchasini, shuningdek investitsiya faoliyati yoki qonunchilikka o'zgartirish kiritish

¹⁰⁰ Nodir Giyosalievich Khidirov. (2023). EVALUATION OF EFFICIENCY OF INVESTMENT ACTIVITY IN INDUSTRIAL ENTERPRISES. *World Economics and Finance Bulletin*, 22, 29-32. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/2655>.

maqsadida dalolatnomada belgilangan tadbirkorlik qoidalarini kengaytirishi yoki cheklashi mumkin. Bunda investitsiyalar yoki investitsion faoliyatning kengaytirilgan talqiniga oid farmoyish oldindan parlament muhokamasiga kiritilishi lozim. Farmoyish qabul qilingan paytdan boshlab kuchga kiradi, ammo parlament palatalarining har biri uni 28 kun ichida tasdiqlamamasa, o'z kuchini yo'qotadi¹⁰¹. Belgilangan muddat hisoblanishida parlament tarqatilgan yoki har ikki palatada muhokamalar 4 kundan ortiq muddatga to'xtatilgan vaqt hisobga olinmaydi¹⁰².

Buyuk Britaniya qonunchiligini o'rganish shuni ko'rsatadiki, alohida qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritishning o'ziga xos tartibi mavjud. Bunda dastlab ijro hokimiyati vakili o'zgartirish kiritadi, so'ngra qonun chiqaruvchi organ bu borada o'z xulosasini beradi.

Angliya tajribasi ushbu jarayonni samarali tashkil etish imkonini beradi. Zamonaviy iqtisodiyotda tez sodir bo'layotgan o'zgarishlarga tezkor munosabat bildirish va tegishli qarorlar qabul qilish talab etiladi. Investitsion faoliyatni tartibga soluvchi qonunda parlament faoliyati reglamentiga oid ko'rsatmalar mavjud. Mazkur tartibga ko'ra, ijro hokimiyati amaldagi moliyaviy, investitsion va boshqa qonunlarning asosiy tamoyillarini o'zgartirmagan holda, ularga tuzatishlar kiritishi mumkin. Bu masalalarning o'z vaqtida ko'rib chiqilmasligi iqtisodiy jarayonlarni maqbullashtirishga to'sqinlik qiladi. Chunki qonunchilik jarayoni uzoq muddatni talab etadi: qonunchilik tashabbusi, loyihani ko'rib chiqish, parlamentning ikkala palatasi tomonidan qabul qilinishi va tasdiqlanishi, Prezident tomonidan imzolanishi hamda e'lon qilinishi kabi bosqichlardan iborat¹⁰³.

¹⁰¹ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

¹⁰² Жукова Г.В. Финансирование инвестиционно-инновационных процессов в условиях интеграции национальной финансовой системы в мировую. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. 2011. // <http://economy-lib.com>.

¹⁰³ Мухитдинова К.А. Инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг хориж тажрибаси ва улардан мамлакатимизда фойдаланиш истикболлари. // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар, Тошкент – 2023, -Б. 166

Investitsion faoliyat sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi me'yorlarga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish bilan bir qatorda, belgilangan qoidalarni buzganlik uchun qo'llaniladigan jazo choralarini o'z ichiga olgan normalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Angliya banki investitsion faoliyatni tartibga solishda kredit tashkiloti sifatida nazorat vazifalarini, jumladan qimmatli qog'ozlar muomalasi qoidalariga rioya etilishini nazorat qilish funksiyalarini bajaradi.

Buyuk Britaniya qimmatli qog'ozlar va investitsiyalar qo'mitasining vazifalari qimmatli qog'ozlar bo'yicha komissiyasining funksiyalariga o'xshash bo'lsa-da, tashkiliy jihatdan bu tuzilma davlat organlaridan mustaqil. Biroq Savdo va sanoat bo'yicha davlat kotibi davlat vakolatlarining bir qismini ushbu muassasaga o'tkazishi natijasida, mazkur tashkilot investitsion faoliyat ishtirokchilari amal qilishi lozim bo'lgan qoidalarni ishlab chiquvchi va investitsion jarayonlarni samarali boshqaruvchi organga aylandi¹⁰⁴.

AQShda davlat fond birjalari, birjadan tashqari bozor, ularning ishtirokchilari, vositachilar va dilerlar faoliyatini, shuningdek qimmatli qog'ozlar bozorini keng qamrovli nazorat qiladi va tartibga soladi. Barcha yuridik shaxslar Qimmatli qog'ozlar va birjalar komissiyasida ro'yxatdan o'tishlari va o'z moliyaviy faoliyati to'g'risidagi muntazam yangilanib turuvchi ma'lumotlarni taqdim etishlari shart¹⁰⁵.

Qo'shma Shtatlarda investorlar huquqlarini himoya qilish bo'yicha turli chora-tadbirlar, jumladan investitsion faoliyatdagi tavakkalchiliklarni davlat tomonidan sug'urtalash amalga oshiriladi. Investorlar va brokerlar o'rtasidagi nizolarni hal etishning o'ziga xos tartibi mavjud bo'lib, bunday nizolar ekspertlar guruhi tomonidan ko'rib chiqiladi va ularning qarorlari ustidan sudga shikoyat qilish mumkin. Qimmatli qog'ozlarga mablag' kiritish inflyatsiyadan himoyalaniishning samarali shakli hisoblanib, fuqarolar hamda korxona va tashkilotlar

¹⁰⁴ Anarkulov A.D. Hududlar moliyaviy-investitsion salohiyatini baholash va boshqarish tizimini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2021.

¹⁰⁵ Мухитдинова К.А. Инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг хориж тажрибаси ва улардан мамлакатимизда фойдаланиш истикболлари. // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар, Тошкент – 2023, -Б. 167

iqtisodiy tushkunlik davrida o'z mablag'larini saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Amerika Qo'shma Shtatlarida XX asr 60-yillaridagi iqtisodiy inqiroz oqibatlari bartaraf etilgach, 80-yillar boshidan e'tiboran qimmatli qog'ozlardan olinadigan daromad inflyatsiya ko'rsatkichidan anchagina yuqori bo'ldi¹⁰⁶.

Shunday qilib, AQShda investitsion faoliyat davlat ishtirokining yuqori darajasi bilan tavsiflanadi. Qo'shma Shtatlarda investorlarning huquqlarini himoya qilish uchun bir qator chora-tadbirlar ko'riladi, shu jumladan, investitsiya faoliyatida xavflardan sug'urta davlat tomonidan sug'urta qilinadi. Investorlar va brokerlar o'rtasidagi nizolarni hal etishning belgilangan tartibi istisno hisoblanadi. Bunday nizolar ekspertlar guruhi tomonidan ko'rib chiqiladi, ularning qarorlari ustidan sudga shikoyat qilinishi mumkin. Qimmatli qog'ozlarga investitsiya kiritish ularni inflyatsiyadan himoya qilishning o'ziga xos shakli hisoblanadi, boz ustiga fuqarolar ham, korxona va tashkilotlar ham iqtisodiyot tushkunlikni engib o'tgan taqdirda o'z mablag'larini shu tariqa saqlab qolishi mumkin.

Qo'shma Shtatlarda XX asrning 80-yillari boshidan buyon 60-yillar inqirozi oqibatlari bartaraf etilgach, qimmatli qog'ozlarning daromadlilik normalari inflyatsiya sur'atidan sezilarli darajada oshib ketdi¹⁰⁷. Demak, AQShda investitsiya faoliyati davlat faoliyatining yuqori darajasi bilan ajralib turadi. Hokimiyat va vakolatli tashkilotlar jalb etilgan investitsiya jarayonlarini boshqarishning ancha samarali tizimi mavjud¹⁰⁸.

Amerika Qo'shma Shtatlarining fond bozori o'zining rang-barangligi, yuqori likvidliligi hamda faoliyatining ochiq-oydinligi bilan

¹⁰⁶ Жукова Г.В. Финансирование инвестиционно-инновационных процессов в условиях интеграции национальной финансовой системы в мировую. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. 2011. // <http://economy-lib.com>.

¹⁰⁷ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise // Экономика и социум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

¹⁰⁸ Muminova, E. A., Uraimzhonov, A.R. (2022). Improvement of transformation processes development mechanisms of electro technical industrial enterprises and expansion of their economic potential in the field in Uzbekistan. SJ International journal of theoretical and practical research, 2 (9), 57-65.

e'tiborga loyiq bo'lib, bu xususiyatlar jahon miqyosidagi investorlarni o'ziga tortadi. Bu yerda asosiy jihatlarni quyidagilar bilan izohlash mumkin:

Nyu-York fond birjasi (NYSE): Bozor kapitallashuvi bo'yicha dunyodagi eng yirik fond birjasi bo'lib, turli sohalarda ko'k chipli kompaniyalarni joylashtiradi. Nyu-York fond birjasi (NYSE) bozor kapitallashuvi bo'yicha dunyodagi eng yirik va eng nufuzli fond birjasidir. Mana uning asosiy xususiyatlaridan ba'zilari:

1792 yilda tashkil etilgan NYSE Nyu-York shahridagi Uoll-stritda joylashgan.

O'zining mashhur savdo maydonchasi bilan mashhur bo'lib, u global moliyani anglatadi. So'nggi yillarda uning bozor kapitallashuvi 20 trillion dollardan oshadi.

Unda 2400 dan ortiq kompaniyalar, jumladan, dunyodagi eng yirik va nufuzli korporatsiyalar joylashgan.

Ro'yxatga olish talablari:

Qattiq moliyaviy standartlar faqat tashkil etilgan kompaniyalar ro'yxatga olishini ta'minlaydi va investor ishonchini oshiradi.

Mezonlarga minimal daromad, bozor kapitallashuvi va ommaviy float chegaralari kiradi.

NASDAQ: Texnologiya va rivojlanish kompaniyalari bilan tanilgan, Apple, Amazon va Microsoft kabi kompaniyalarni o'z ichiga olgan ikkinchi yirik birja.

S&P 500: Keng bozor istiqbolini ta'minlovchi 500 ta eng yirik ochiq kompaniyalarni ifodalaydi.

Dow Jones Industrial Average (DJIA): 30 ta taniqli kompaniyalarni kuzatib boradi va ko'pincha AQSh iqtisodiyoti uchun barometr hisoblanadi.

NASDAQ Composite: Texnologiya va biotexnologik kompaniyalarga nisbatan katta vaznga ega¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Fyliuk, Halyna & Akulenko, Kateryna. (2019). METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF EVALUATION OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE ENTERPRISE. Baltic Journal of Economic Studies. 4. 387. 10.30525/2256-0742/2018-4-5-387-395.

Kanada davlat organlari Amerika Qo'shma Shtatlariga nisbatan faolroq investitsion siyosat yuritib, ushbu sohadagi alohida jarayonlarni bevosita boshqaradi¹¹⁰. 1985 yilda Kanadada qabul qilingan xorijiy investitsiyalar to'g'risidagi qonun federal qonunchilik tarkibiga kiritilgan bo'lib, unda federal va mahalliy hokimiyatlarning xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va amalga oshirishdagi vakolatlari aniq belgilangan¹¹¹.

Qonunda Kanadadagi biznes ustidan xorijiy investorlar nazorati masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Nazorat tushunchasi Kanada kompaniyalarida boshqaruv qarorlarini qabul qilishga ta'sir ko'rsatish yoki ularni to'liq nazoratga olishni anglatadi. Bank va sug'urta tashkilotlariga sarmoya kirituvchi xorijiy investorlar ushbu nazorat talablaridan ozod etilgan bo'lsa-da, bank va sug'urta faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik qoidalariga rioya etishlari shart¹¹².

Germaniyaning investitsiyalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimi siyosiy-iqtisodiy holat va investitsion jarayonlarning o'ziga xos yo'nalishlariga bog'liq xususiyatlarga ega¹¹³.

Quyidagi jarayonlar 1990 yillar oxiri – 2000 yillar boshida Germaniyadagi investitsiya bilan bog'liq vaziyatga xosdir. 2001 yilda 1996 yildagi investitsiyalarning kamayishidan so'ng boshlangan investitsion davrning «ijobiy to'liqini» tugadi. 2001 yilda Germaniya iqtisodiyotiga 416,3 mlrd. evro miqdorida investitsiya kiritildi¹¹⁴. Odatda eng ko'p investitsiyalar yirik xususiy kompaniyalar tomonidan kiritilsa-da, kichik va o'rta korxonalarining ahamiyati ham yuqori baholanadi. Kapital qo'yilmalarning umumiy hajmida davlat investitsiyalarining ulushi taxminan 5-6 foizni tashkil etadi. Davlat

¹¹⁰ 2019-konferensiya-td iu.pdf https://tsue.uz/media/conference_file/2019-konferensiya-tdiu.pdf

¹¹¹ Мухитдинова К.А. Инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг хориж тажрибаси ва улардан мамлакатимизда фойдаланиш истикболлари. // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар, Тошкент – 2023, -Б. 167

¹¹² Bekimbetova G.M. Korxonalar innovatsion faoliyatini rivojlantirish sharoitida investitsiya loyihalarini baholash samaradorligini oshirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2020.

¹¹³ Корнева Е.Ю. Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2003. // <http://economy-lib.com>.

¹¹⁴ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise // Экономикаи социум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

tomonidan yo'naltirilayotgan investitsiyalar biznes muhiti, infratuzilma hamda federal hudud yoki yer bilan bog'liq ob'yektlar uchun qulay sharoitlar yaratishga qaratiladi¹¹⁵.

Yalpi kapital qo'yilmalar hajmi bo'yicha iqtisodiy jihatdan quyidagi eng kuchli uchta yer yetakchilik qiladi: Bavariya, Baden-Vyurtemberg va Shimoliy Reyn-Vestfaliya¹¹⁶. Biroq ish bilan band bo'lgan kishi boshiga yoki firmalar aylanmasining foizlarida ushbu ko'rsatkichni hisoblashda yangi yerlar qolgan yerlardan yuqori ustunlik bilan ajralib turadi. Germaniya iqtisodiyotining investitsiyalar uchun eng istiqbolli tarmoqlari kimyo, elektr texnika va elektron sanoatni o'z ichiga oladi. Bu sohalar mamlakat ixtisoslashuvining an'anaviy yo'nalishlarini tashkil etadi.

Mamlakatda xorijiy investorlarga milliy rejim belgilangan bo'lib, umumiy investitsion muhit ijobiy xususiyatlarga ega. Investitsion jozibadorlikni ta'minlovchi omillar qatoriga siyosiy barqarorlik, malakali mehnat resurslari, ilmiy salohiyat darajasi, rivojlangan infratuzilma tizimi, keng qamrovli savdo bozori, mahalliy ma'muriyatning investorlarga ko'rsatadigan ko'magi hamda Sharqiy Yevropa bozorlarini o'zlashtirish uchun qulay geografik joylashuv kiradi.¹¹⁷

Germaniya hududida xorijiy sarmoyadorlarga faoliyat yuritish uchun milliy imtiyozlar tizimi joriy etilgan. Mamlakat investitsion muhiti ijobiy ko'rsatkichlarga ega. Investorlarni o'ziga jalb etuvchi omillar sirasiga siyosiy tizimning barqarorligi, mehnat resurslarining yuqori malakaga egaligi, ilmiy salohiyat darajasi, rivojlangan infratuzilma, yirik savdo bozorining mavjudligi, mahalliy hokimiyat idoralarining investorlarga ko'rsatadigan yordami, hamda Sharqiy

¹¹⁵ Корнева Е.Ю. Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2003. // <http://economy-lib.com>.

¹¹⁶ Баженов, И. А. Инвестиционный менеджмент: учебное пособие / И.А. Баженов; под общ. ред. И.В. Котляревской; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. -Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2022. -232 с.

¹¹⁷ Корнева Е.Ю. Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2003. // <http://economy-lib.com>.

Evropa bozorlariga chiqish uchun qulay geografik joylashuv kiradi¹¹⁸. Salbiy tomonlari: soliqqa tortishning yuqori darajasi (yaqin-yaqingacha), ishchi kuchiga sarflanadigan xarajatlar ko'pligi, yuqori ekologik talablar, ayrim masalalarni hal etishda byurokratizm. Hozirgi vaqtda Germaniya hukumati mamlakatda investitsiya muhitini yaxshilash choralari ko'rmoqda: korporatsiyalarning daromad solig'i stavkasi deyarli ikki baravar pasaytirildi, daromad solig'i kamaytirildi. Agar boshqa bir qator soliqlar ko'tarilishi bilan bu islohotlar samarasiga to'siqlar yaratilmasa, kelajakda Germaniya xorijiy investorlar uchun yanada o'ziga jalb etuvchan mamlakatga aylanadi, milliy investorlarda esa kapital qo'yilmalar uchun ko'proq mablag' paydo bo'ladi¹¹⁹.

Germaniyada Yevropa Ittifoqi mamlakatlari asosiy xorijiy investorlar hisoblanadi, ularga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning qariyb 9/10 ulushi to'g'ri keladi. Ular orasida Buyuk Britaniya, Frantsiya, Niderlandiya va Shveytsariyadagi firmalar ko'proq faollik ko'rsatmoqda¹²⁰.

Germaniya kimyo va neft-kimyo, mashinasozlik metallurgiya va metallga ishlov berish kabi o'zining an'anaviy tarmoqlari uchun (asosan, bu o'rta darajadagi ilmiy yutuqlarni talab qiladigan sanoatlardir) eng so'nggi mahsulotlar ishlab chiqarishga investitsiya kiritish uchun jalb etuvchan mamlakat hisoblanadi. Hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish maqsadida federal va mahalliy boshqaruv organlari mintaqalarning iqtisodiy holatini yaxshilashga va kapital oqimini rag'batlantirishga yo'naltirilgan mintaqaviy investitsion dasturlarni amalga oshirmoqda.¹²¹

¹¹⁸ Мухитдинова К.А. Инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг хориж тажрибаси ва улардан мамлакатимизда фойдаланиш истикболлари. // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар, Тошкент – 2023, -Б. 168

¹¹⁹ Корнева Е.Ю. Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2003. // <http://economy-lib.com>.

¹²⁰ Мухитдинова К.А. Инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг хориж тажрибаси ва улардан мамлакатимизда фойдаланиш истикболлари. // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар, Тошкент – 2023, -Б. 169

¹²¹ Корнева Е.Ю. Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2003. // <http://economy-lib.com>.

Bugungi kunda hududlarga davlat tomonidan yordam ko'rsatish va ularga investitsiyalarni jalb qilishning ikki asosiy tushunchasi mavjud – bu qayta taqsimlovchi va tarkibiy kontseptsiyalardir. Birinchi kontseptsiya avtomatik tarzda amal qiluvchi sxemalar yoki alohida maqsadli yechimlar orqali daromadlarni farovon tumanlardan qoloq tumanlarga qayta taqsimlashga asoslangan. Ushbu kontseptsiya kamchiliklari shundaki, hududlarni benefitsiarlarga ajratish mezonlari sub'yektivdir, tushkunlik hukm surayotgan hududlarda boqimanda kayfiyat rag'batlantiriladi, markazdan qochish tendentsiyalari «oziqlantiriladi», rasmiylik va mahalliy o'ziga xosliklar hisobga olinmaydi¹²².

Ikkinchi kontseptsiya davlat tomonidan moliyalashtirishni o'zgartirishga asoslangan, unda makon bo'yicha moliyalashtirishdan benefitsiar tumanlar o'ziga xosligini hisobga oluvchi aniq maqsadli moliyalashtirishga o'tiladi. Bunda ustuvor yo'nalish sifatida yangi tashkil etilayotgan korxonalar, jumladan venchur kompaniyalari hamda kichik va o'rta biznes sub'ektlari uchun qulay sharoit yaratishga e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda maxsus ishlab chiqilgan dasturlar ko'mak beruvchi vosita vazifasini bajaradi¹²³. Germaniyada ikkala kontseptsiya ham muvaffaqiyatli ish bermoqda: soliq imtiyozlari natijasida olingan moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash hisobiga hududiy tafovutlar kamaytiriladi; moliyaviy yordam tarkibiy kontseptsiya doirasida ajratiladi¹²⁴.

Germaniyada moliyaviy rag'batlantirishning 4 ta toifasi mavjud¹²⁵:

1. A-toifa mintaqalarga Yangi yerlardagi tarkibiy qiyinchiliklarga duch kelgan hududlar kiritiladi. Bu yerda kichik va o'rta korxonalarga yo'naltirilgan investitsiyalarning 50 foizi, yirik ishlab chiqarish

¹²² Корнева Е.Ю. Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2003. // <http://economy-lib.com>.

¹²³ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise // Экономикаи социум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

¹²⁴ Корнева Е.Ю. Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2003. // <http://economy-lib.com>.

¹²⁵ Мухитдинова К.А. Инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг хориж тажрибаси ва улардан мамлакатимизда фойдаланиш истикболлари. // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар, Тошкент – 2023, -Б. 169

sub'ektlariga kiritilgan sarmoyalarning 35 foizi subsidiya shaklida qoplanadi¹²⁶.

2. B-toifasi. Bu toifaga qolgan hududlar, Sharqiy Germaniyaning inqirozli tumanlari, shu jumladan, Berlin kiradi. Ushbu toifadagi tumanda joylashgan kichik va o'rta korxonalar uchun investitsiya xarajatlarining 43 foizi, yirik korxonalar uchun 28 foizi subsidiyalanadi¹²⁷.

3. C-toifasi. Eski yerlardagi tuzilmasi tang holatda bo'lgan hududlar qamrab olinadi. Kichik va o'rta korxonalar uchun investitsiyalar umumiy hajmining 28 foizi, yirik korxonalar uchun 18 foizi subsidiyalanadi.

4. D-toifasi. Bu toifaga tuzilmaviy jihatdan qoloq hududlar kiradi.

Uzoq davr mobaynida mintaqada daromadlarning sezilarli darajada o'sishi¹²⁸, ishsizlikning pasayishiga olib keladigan va ish bilan bandlarning malaka tarkibini yaxshilashga ko'maklashadigan investitsiyalar rag'batlantiriladi. Xususan, investitsiyalarning quyidagi turlari qo'llab-quvvatlanmoqda:

1. Ta'sis hujjatlari (yangi korxona ochish uchun).
2. Ishlab chiqarishni kengaytirishga qaratilgan.
3. Ishlab chiqarishni modernizatsiyalashga qaratilgan.

Ishlab chiqarish infratuzilmasini takomillashtirish moliyaviy qo'llab-quvvatlashning ikkinchi yo'nalishi hisoblanadi¹²⁹, Mazkur dastur sanoat tarmoqlarini rivojlantirish, qayta ishlash korxonalarini tashkil etish, chiqindi va oqova suvlarni qayta ishlash inshootlarini barpo etish, energiya ta'minoti va suv ta'minoti tarmoqlarini yaratish yoki

¹²⁶ Казанцев Н.М., Бухвальд Е.М., Бахтизин А.Р. и др. Экономико-правовые институты регулирования регионального развития Российской Федерации: монография (под ред. Н.М. Казанцева). - "Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве. <http://ivo.garant.ru/#/document/57567116>.

¹²⁷ Корнева Е.Ю. Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2003. // <http://economy-lib.com>.

¹²⁸ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаи социум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

¹²⁹ Корнева, Елена Юрьевна Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ : автореферат дис. ... кандидата экономических наук : 08.00.14 Москва 2003 <http://dlib.rsl.ru/rsl01002000000/rsl01002653000/rsl01002653710/rsl01002653710.pdf>.

kengaytirish ¹³⁰ hamda hududlarni kompleks rivojlantirish va obodonlashtirishni qamrab oladi¹³¹.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, mamlakatlarning investitsion-innovatsion faoliyatini rag'batlantirish uchun qo'llaniladigan soliq imtiyozlari quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

- Innovatsion maqsadlardagi xarajatlar uchun ilmiy-tadqiqot va investitsion soliq kreditlarini taqdim etish orqali foyda solig'i to'lovlarini muddatini uzaytirish;

- Innovatsion xarajatlarning o'sishiga muvofiq soliq yuklamasini kamaytirish;

- Innovatsion loyihalardan olingan daromadga bir necha yillik "soliq ta'tillari"ni joriy etish;

- Innovatsion tashkilotlar aksiyalaridan olinadigan dividendlarga jismoniy va yuridik shaxslar uchun imtiyozli soliq stavkalarini belgilash;

- Buyurtma asosida va hamkorlikda amalga oshiriladigan ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari uchun foyda solig'i stavkalarini pasaytirish¹³²;

- Loyihalarning ustuvorlik darajasiga ko'ra soliq imtiyozlarini tabaqalashtirilgan holda taqdim etish;

- Patent, litsenziya, nou-xau va boshqa nomoddiy aktivlardan foydalanish natijasida olingan foydaga imtiyozli soliq stavkalarini qo'llash;

- Soliq solinadigan bazani yangi asbob-uskunalar qiymati hajmida kamaytirish.;

- Asosiy faoliyat yo'nalishi innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va pul bilan ta'minlashdan iborat bo'lgan xayriya tashkilotlariga to'lanuvchi badallarning soliq solinuvchi baza hisobiga farqlash;

¹³⁰ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

¹³¹ Корнева Е.Ю. Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2003. // <http://economy-lib.com>.

¹³² Mamedzade E. Global challenges and formation of an innovation economy in Azerbaijan. The Caucasus and globalization. V. 8, Issue 3-4, 2014. // <http://elibrary.ru>.

-innovatsion tashkilot foydasining bir qismini maxsus hisob raqamlariga o'tkazish ¹³³, innovatsion maqsadlarda foydalanilsa, keyinchalik imtiyozli soliqqa tortish¹³⁴.

Chet el tajribasini o'rganish asosida ichki va xorijiy investitsiyalarni rag'batlantirish bo'yicha mamlakatimiz uchun quyidagi istiqbolli yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiq:

1. Loyiha qoplanadigan muddatda mamlakat sub'yektlarini byudjetlarga soliq to'lashdan to'liq yoki qisman ozod qilish.

Aksariyat mintaqalarda quyidagi imtiyoz turlari keng joriy etilgan: daromad solig'i, mol-mulk solig'i va hududiy yo'l fondlariga ajratmalar bo'yicha yengilliklar. Ba'zi mintaqalarda yer solig'i hamda texnologik jihozlar xarid qilishdagi qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha imtiyozlar ham tatbiq etiladi.

2. Mahalliy byudjetlarga soliq to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash. Ushbu chora jalb etilgan xorijiy investitsiyalar ko'p bo'lgan hududlarda keng qo'llaniladi¹³⁵.

3. Hududiy boshqarmalarning kafolat va kafilliklarini investorlarga taqdim etish. Davlat qonunchiligida belgilangan investorlarning biznes yuritish sharoitlari o'zgarmasligini kafolatlash muhim rol o'ynaydi.

4. Investitsiyaga soliq kreditlari taqdim etish. Investitsiyalarni rag'batlantirishning ushbu mexanizmi deyarli hamma joyda keng tarqalgan;

5. Byudjet ssudalari, imtiyozli kreditlar taqdim etish¹³⁶.

¹³³ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

¹³⁴ Шляхов М.А. Привлечение иностранных инвестиций в инновационную сферу Российской экономики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. М., 2006.// <http://dlib.rsl.ru>.

¹³⁵ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

¹³⁶ Корнева Е.Ю. Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2003. // <http://economy-lib.com>.

2.2.§ Mamlakat investitsion faoliyatini tashkil etishning tartib-taomillari tahlili

Har qanday sohada investitsion faoliyatning rivojlanish darajasi ham sohaga tegishli ichki, ham tashqi omillarga bog'liq ravishda amalga oshiriladi. Aynan o'sha shart-sharoitlarning o'zi turli sohalardagi investitsion faollikning rivojlanishiga teng bo'lmagan ta'sir o'tkazishi mumkin bo'ladi, bundan tashqari sohadagi investitsion faoliyat soha rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari ham ta'sir qiladi¹³⁷.

Davlat investitsion siyosatining maqsadi hududiy iqtisodiyot rivojlanishini jadallashtirilish va shunga muvofiq ravishda ishlab chiqarish sohasining iqtisodiy samaradorligini o'sishi, shuningdek, mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash hisoblanadi¹³⁸.

Bugungi sharoitda davlat investitsion siyosatining asosiy tamoyillari va mamlakat iqtisodiy holatini inobatga olgan holda quyidagi yo'nalishlarni amalga oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi¹³⁹:

- Muvozanatlashgan byudjetni ta'minlash va inflyatsiya darajasini izchil pasaytirish orqali iqtisodiyotning real sektoriga yo'naltirilgan investitsiyalar samaradorligiga mos keladigan darajagacha kredit foiz stavkalarini kamaytirish;

- Soliq tizimi institutini tartibga solish, soddalashtirish va tizimli qayta tashkil etish, shuningdek amortizatsiya siyosatini takomillashtirish asosida bozor sub'ektlarining investitsion salohiyatini oshirishni nazarda tutuvchi soliq islohotlarini amalga oshirish¹⁴⁰;

- Korxonalarining investitsion jozibadorligini yuksaltirish maqsadida ularni isloh qilish jarayonlarini jadallashtirish;

- Aholi jamg'armalari, ichki va xorijiy investorlarning to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarini rag'batlantirish uchun investitsion risklarni

¹³⁷ Князькина А.А. Организационно-экономический механизм активизации инвестиционной деятельности в АПК. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук.// <http://economy-lib.com>, 2017.

¹³⁸ Шкатулла В.И., Краснов Ю.К., Сутина Л.М., Надвикова В.В., Маркин Н.С. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации (под общ. ред. проф., к.ю.н. В.И. Шкатуллы; восемнадцатое издание, дополненное). - Специально для системы ГАРАНТ, 2020 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/77455192>.

¹³⁹ Егорова Т.Н. Регулирующая роль государства при осуществлении инвестиционной деятельности в промышленности.// Вестник ОрелГИЭТ. 2013. № 3., <http://e.lanbook.com>.

¹⁴⁰ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

pasaytirishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini shakllantirish;

- Byudjet investitsion resurslarining raqobatbardosh joylashtirish, ustuvor investitsion loyihalarni davlat-xususiy sheriklik asosida moliyalashtirish, xususiy investitsiyalarga davlat kafolatlarini taqdim etish hamda byudjet mablag'laridan maqsadli foydalanish ustidan davlat nazoratini kuchaytirish orqali ulardan foydalanish samaradorligini oshirish¹⁴¹.

Xorijiy mamlakatlar tajribasida investitsion jarayonlarni amalga oshirish tartibi qator katta ahamiyatga ega bosqichlardan iborat bo'lib, ularning har biri alohida e'tiborni talab qiladi. Dastlabki bosqichda, investitsiya loyihasi bo'yicha taklifni tayyorlash zarur. Loyiha jarayonida aniq maqsad va vazifalar belgilanib, iqtisodiy-moliyaviy tahlil o'tkazilishi shart. Loyiha taklifini vakolatli davlat idoralariga topshirish navbatdagi qadam hisoblanadi. Ular loyiha hujjatlarini ko'rib chiqib, qonuniylik va iqtisodiy foyda nuqtai nazaridan baholaydilar.

Loyiha tasdiqlangach, kerakli ruxsatnoma va litsenziyalarni olish lozim. Bu bosqichda soliq qo'mitasi va ekologik nazorat kabi davlat organlari bilan munosabatlar o'rnatiladi. Ruxsatnomalar to'liq olingandan keyin, loyihani moliyalashtirish manbalarini izlash boshlanadi. Bank krediti, davlat granti va xorijiy investitsiyalar bu jarayonda muhim rol o'ynaydi.

Investitsiya loyihasini amalga oshirish davomida, qurilish va montaj ishlari bajariladi, zarur texnologik uskunalar sotib olinadi va o'rnatiladi. Bu jarayonlarda loyihaning belgilangan muddat va byudjet doirasida amalga oshirilishini ta'minlash muhimdir. Loyihani muvaffaqiyatli yakunlash uchun monitoring va nazorat tizimi joriy etiladi, bu esa barcha ishlarning sifatli va samarali bajarilishini ta'minlaydi.

Oxirgi bosqichda, tayyor obyekt foydalanishga topshiriladi va ishga tushiriladi. Bu jarayonda davlat organlari tomonidan obyektning belgilangan standartlarga mos kelishi tekshiriladi va zarur hujjatlar rasmiylashtiriladi. Investitsiya loyihasining samarali amalga oshirilishi

¹⁴¹ Bekimbetova G.M. Korxonalar innovatsion faoliyatini rivojlantirish sharoitida investitsiya loyihalarini baholash samaradorligini oshirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2020.

mamlakat iqtisodiyotining o'sishiga muhim ta'sir ko'rsatib, qo'shimcha ish o'rinlarini yaratadi. Shuningdek, investitsion jarayonlarning to'g'ri yo'lga qo'yilishi va bajarilishi mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Monografiya doirasida investitsiya faolligini moliyaviy baholash natijasida milliy iqtisodiyotda investitsiya resurslarining quyidagi o'ziga xos xususiyatlari mavjudligi aniqlandi¹⁴²:

- 1) Investitsion-innovatsion faoliyatdagi asosiy muammolar:
 - Nomoddiy aktivlarga sarmoyalar hajmining yetarli emasligi
 - Yuqori texnologik mahsulotlarning eksportdagi past ulushi
 - Umumiy ishlab chiqarishda innovatsion mahsulotlar miqdorining kamligi
 - Texnologik balansning yetishmasligi
 - Innovatsiyalarni yaratish va joriy qilish bilan shug'ullanuvchi sanoat korxonalari sonining ozligi
 - Tashkilotlarning innovatsion faoliyatning sust darajasi;
 - bino va inshootlarga va asosiy kapitalga investitsiyalarning o'ziga xos tarkibida mashina ¹⁴³ , uskuna va transport vositalariga investitsiyalarning ko'pligi¹⁴⁴;
2. Investitsiya faoliyatining byudjet resurslariga bog'liqligi:
 - Investitsiyalarni moliyalashtirishda byudjet mablag'lari hajmining yuqoriligi¹⁴⁵;
3. Sanoat tarkibidagi investitsiyalarning o'zgarishi:

¹⁴² Зотова М.А. Финансовое стимулирование инвестиционной деятельности в условиях модернизации российской экономики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Саратов, 2010. // <http://plesetsk-info.ru>.

¹⁴³ Казанцев Н.М., Бухвальд Е.М., Бахтизин А.Р. и др. Экономико-правовые институты регулирования регионального развития Российской Федерации: монография (под ред. Н.М. Казанцева). - "Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве.<http://ivo.garant.ru/#/document/57567116>

¹⁴⁴ Зотова М.А. Финансовое стимулирование инвестиционной деятельности в условиях модернизации российской экономики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Саратов, 2010. // <http://plesetsk-info.ru>.

¹⁴⁵ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

- Ayrim sohalarning investitsion jozibadorligini oshirish zarurati (aloqa, ko'chmas mulk operatsiyalari, qayta ishlash sanoati, elektr energiyasi, gaz va suv ishlab chiqarish) ¹⁴⁶;

4. Xorijiy investorlar uchun mamlakat jozibadorligi:

- Xorijiy investitsiyalarning asosan qayta ishlash sanoati, foydali qazilmalarni qazib olish va savdo sohalarida to'planishi

- Chet eldagi investitsiyalarning milliy iqtisodiyotga kiritilgan xorijiy investitsiyalardan ko'pligi

- To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning portfel investitsiyalariga nisbatan ustunligi ¹⁴⁷;

Hududiy iqtisodiyotda investitsion jarayonlarni rivojlantirishning asosiy talablaridan biri - qonuniy asosning mavjudligidir. Bugungi kunda mintaqaviy investitsion jarayonlarning rivojlanishi "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi ¹⁴⁸ Qonun ¹⁴⁹ va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarga ¹⁵⁰ asoslanadi.

Mintaqaviy darajada investitsiya faoliyati ishtirokchilarining munosabatlarini tartibga soluvchi me'yoriy va huquqiy hujjatlar ishlab chiqilmoqda.

Qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- Aralash moliyalashtirish va xususiy investitsiyalarni iqtisodiyotga jalb qilish uchun sharoitlar yaratish

- Xususiy kapital qo'yilmalariga davlat kafolatlarini ta'minlovchi yangi tashkiliy tuzilmalarni shakllantirish

- Investorlarning faoliyatini rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlarini berish ¹⁵¹;

Bugunda mamlakat investitsion faoliyatini muvofiqlashtiruvchi

¹⁴⁶ Bekimbetova G.M. Korxonalar innovatsion faoliyatini rivojlantirish sharoitida investitsiya loyihalarini baholash samaradorligini oshirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2020.

¹⁴⁷ Зотова М.А. Финансовое стимулирование инвестиционной деятельности в условиях модернизации российской экономики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Саратов. 2010. // <http://plesetsk-info.ru>.

¹⁴⁸ 2019-konferensiya-td iu.pdf https://tsue.uz/media/conference_file/2019-konferensiya-tdu.pdf

¹⁴⁹ O'zbekiston Respublikasining «Investitsiya faoliyati to'g'risida»gi Qonuni, 1998 y. 24 dekabr.

¹⁵⁰ 2019-konferensiya-td iu.pdf https://tsue.uz/media/conference_file/2019-konferensiya-tdu.pdf

¹⁵¹ Лященко О.В. Управление инвестиционными процессами в АПК региона. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва. 2004. // <http://dlib.rsl.ru>.

me'yoriy-huquqiy hujjatlarda jiddiy kamchiliklar ham mavjud bo'lib, ular asosan quyidagilardan iborat: institutsional va madaniy rivojlanishning o'ziga xos darajalariga ega davlatlarda qo'llaniladigan me'yorlarni o'zlashtirish; shu jumladan, bir qonun doirasida bir-birini¹⁵² istisno etadigan me'yorlarning mavjudligi¹⁵³.

Investitsiya faoliyatining samaradorligini ko'tarish va uni rag'batlantirish uchun barcha iqtisodiy sohalarda investitsion jarayonlarni rivojlantirishga qulay muhit yaratish bilan birga, doimiy ravishda qonunchilik va me'yoriy hujjatlarni takomillashtirish talab etiladi¹⁵⁴.

Ko'plab iqtisodchilarning ta'kidlashich¹⁵⁵, mintaqaviy iqtisodiyotda investitsion jarayonlarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi iqtisodiy sharoitlar orasida inflyatsiya darajasining o'zgarishi alohida ahamiyatga ega, bu esa birinchi navbatda mamlakatga kiritilayotgan investitsiyalarning yuqori xavf-xatari bilan bog'liq.

Xom ashyo va materiallar, shuningdek tayyor mahsulotlar bo'yicha talab va taklif muvozanatining buzilishi mamlakat investitsion faolligining pasayishiga olib keladi. Xulosa qilib aytish mumkinki, tayyor mahsulotlar ishlab chiqaruvchilar moliyaviy imkoniyatlarining o'sish sur'atlari moddiy-texnikaviy resurslar, ayniqsa, yoqilg'i-moylash materiallari, elektroenergiya, shuningdek, texnika va texnologiyalar narxlarining o'sish sur'atlaridan past bo'ladi.

Mamlakatdagi investitsion jarayonlarning rivojlanishida bozor infratuzilmasi muhim rol o'ynaydi. U tadbirkorlarga biznes aloqalarini o'rnatish va tijorat operatsiyalarini amalga oshirish imkonini beradi. Bozor infratuzilmasi tarkibiga banklar, ta'minotchilar, ulgurji va

¹⁵² Берназ Л.П., Жочкина И.Н., Кичигин Н.В. и др. Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 10 января 2002 г. N 7-ФЗ "Об охране окружающей среды" (отв. ред. Н.И. Хлуденева). - "Институт законодательства и сравнительного правоведения при Прав...
<http://ivo.garant.ru/#/document/77603780>

¹⁵³ Князькина А.А. Организационно-экономический механизм активизации инвестиционной деятельности в АПК. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва. 2015.
// <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁵⁴ Князькина А.А. Организационно-экономический механизм активизации инвестиционной деятельности в АПК. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва. 2015.
// <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁵⁵ Мустафаев А.А. Методология оценки инвестиций в АПК. // Современные технологии управления, 2014. № 04 (40). ISSN 2226-9339. Режим доступа к журн.: <http://sovman.ru>.

chakana savdo shoxobchalari, professional buxgalteriya, konsalting, sug'urta va boshqa xizmatlar kiradi.

So'nggi yillarda mamlakatimizning investitsion jarayonlarida faol (to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita) qatnashayotgan bank tizimi jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. Banklarning investitsion jarayonlardagi ishtirokining asosiy shakli kredit berish hisoblanishini qayd etish mumkin¹⁵⁶.

Tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchilarga kredit beruvchi tashkilotlar tizimi bir qator tijorat banklari, shuningdek nobank kredit tashkilotlarini o'z ichiga oladi. Tijorat banklari orqali kredit berish sanoat korxonalarini kreditlashtirishda eng katta ulushni egallaydi. Ushbu yo'nalishda Davlat tijorat banklari alohida faollikni namoyon qiladi.

Bir guruh olimlarning ta'kidlashicha, banklarning xususiy sektorni kreditlashda ishtirokini cheklovchi asosiy omillar quyidagilardan iborat: tijorat sohasidagi qisqa muddatli kreditlashdan yuqori daromad olish imkoniyati; uzoq muddatli investitsiyalarning qaytarilishiga ishonchsizlik; garov ta'minoti bo'yicha mexanizmlarning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va boshqalarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin.

Mahalliy darajada investitsion jarayonlar rivojlanishining muhim omillaridan biri - investitsion xavf-xatarlarni sug'urtalashning samarali tizimi yaratilganligidir¹⁵⁷. Hozirda sug'urta bozorining aniq shakllangan infratuzilmasi mavjud emas, sug'urtalovchilar va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, shuningdek professional sug'urta uyushmalarining manfaatlari tarqoq holda, bu esa sohaning investitsion jozibadorligini pasaytiradi¹⁵⁸.

Tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib berishni

¹⁵⁶ Князькина А.А. Организационно-экономический механизм активизации инвестиционной деятельности в АПК. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва. 2015. // <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁵⁷ Imomkulov T.B. Investitsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlash yo'nalishlari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2021.

¹⁵⁸ Aytmuratova U.J. Korxonalarda investitsion faoliyat samaradorligini oshirish yo'nalishlari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2021.

ta'minlovchi subyektlar bozor infratuzilmasining eng muhim elementlari sanaladi. U o'z ichiga tovar birjalari, ulgurji bozorlar, kooperativlar, tayyorlash punktlariga xizmat ko'rsatuvchi savdo uylari va logistika kompaniyalari kabi savdo-sotiq bilan shug'ullanuchi tashkilotlarni qamrab oladi.

Tayyor mahsulotlarni ishlab chiqaruvchidan iste'molchigacha erkin va shaffof tarzda yetib borishini ta'minlashda tovar birjalari alohida ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, birja - talab va taklifning o'zaro mosligini muvofiqlashtiradigan, ishlab chiqaruvchi hamda iste'molchi o'rtasidagi kelishilgan harakatlar doirasida shakllanadigan bozor narxining oddiy va klassik tizimi sifatida e'tirof etiladi.

Tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchilarning birja savdolariga qiziqishining pastligi asosiy sababi tayyor mahsulotni saqlashning murakkabligi va naqd pullarni tezda qo'lga kiritish omilini afzal ko'rishda o'z ifodasini topadi. Savdo uylari bozorda tadbirkorlik sub'ektlari mahsulotlarini tarqatishda muhim vosita bo'lishi mumkin. Ular mahsulot ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarning manfaatlarini inobatga olgan holda hisob-kitoblarni osonlashtiradi. Lekin me'yoriy-huquqiy bazaning to'liq emasligi va iqtisodiy mexanizmlarning yetarli ishlab chiqilmaganligi tufayli savdo uylari faoliyati samarasiz bo'lib, ishlab chiqaruvchilarning ishonchsizligi va mahsulotlarini sotishdan bosh tortishiga sabab bo'lmoqda.

Raqobat yuqori va tayyor mahsulotlar ishlab chiqaruvchilar infratuzilmasi past rivojlangan bozor sharoitida mahsulot sotish sohasida kooperativ munosabatlar taraqqiy topmoqda. Mahsulotlarni tayyorlash-sotish kooperativlarining tuzilishi ularga mahsulotning ishlab chiqarilishidan to sotilishigacha bo'lgan harakatini sinchkovlik bilan o'rganish hamda tahlil qilish, ana'anaviy bozor va onlany marketpleys platformalardagi jarayonlarning doimiy nazorati vositachi tijorat tuzilmalarining ta'siridan omon qolish uchun potensial imkoniyat eshigini ochadi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda ishlab chiqarish tizimidagi mavjud muammolarni bartaraf etish maqsadida, mahsulot ishlab chiqarish, qayta

ishlash va realizatsiya qilishni o'z ichiga olgan yirik xolding tuzilmalarini shakllantirish tendentsiyasi kuzatilmoqda. Mazkur jarayon ularning daromadlilik darajasini oshirish bilan bir qatorda, milliy va xalqaro bozordagi raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarini yuksaltirishga xizmat qilmoqda. Bu o'z navbatida xolding tashkilotlari va boshqa investitsion jarayon ishtirokchilarining investitsion faolligini rag'batlantirishga olib kelmoqda.

Respublikamizda investitsion jarayonlarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy-siyosiy va demografik omillar alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, mehnat resurslarining shahar hududlariga migratsiyasi, yuqori malakali mutaxassislarning defitsiti hamda hududiy tashkilotlarda malakasiz mehnat ulushining yuqoriligi shular jumlasidandir.

Ta'kidlash lozimki, bugungi kunda mintaqaviy tashkilotlarda samarali investitsion siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha malakali mutaxassislar yetishmovchiligi dolzarb muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Bularning hammasi hududiy iqtisodiyotda investitsion jarayonlarning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omil hisoblanadi.

Yangi texnikaviy va texnologiyaviy yechimlarni qo'llash bevosita investitsion jarayon bilan bog'liq bo'ladi. Zero, ilm-fan va texnikaning taraqqiyoti investitsion jarayonlarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadbirkorlik sub'yektlarining samarali faoliyat yuritishi uchun davlat, moliya-kredit va soliq siyosati hamda boshqa dolzarb ma'lumotlar bilan ta'minlanishi strategik ahamiyat kasb etadi.

Soliq mexanizmining investitsion faoliyatga ta'siri uning tarkibiy elementlarining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati bilan belgilanadi. Soliq mexanizmi komponentlarining investitsion jarayonlarga ta'sirini chuqur tahlil qilish iqtisodiyotdagi investitsion jarayonlarga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash, investitsiyalar jalb etish salohiyatini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlarni baholash va investitsiyalar hajmini oshirishga xizmat qiluvchi samarali mexanizmlarni ishlab chiqish imkoniyatini beradi (2.2.1-rasm).

2.2.1-rasm

Investitsiya faoliyatini faollashtirishning soliq mexanizmi¹⁵⁹

Investitsiya faoliyatini faollashtirishning soliq mexanizmi		
Amaldagi soliqlar	Soliq rag'batlari choralari	Soliq ma'murchiligi
Kichik tizim elementlari		
Soliqlar va yig'imlar, ularni o'rnatishning prinsiplari, shakllari va usullari	Soliq stavkalari, imtiyozlari (ozod etish, chegirmalar va kreditlar)	Soliq organlarining huquqlari, majburiyatlari va funkstiyalari

Belgilangan soliqlar tizimi iqtisodiyotning investitsiyalar jalb etish salohiyatiga, avvalo, soliqqa tortishning umumiy darajasini belgilash orqali ta'sir ko'rsatadi.

Soliq rag'batlantirishlari mexanizmlari investitsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashda soliq tizimining muhim komponenti hisoblanadi¹⁶⁰. Ular turli investitsion jarayonlarga, jumladan, fuqarolar jamg'armalarini iqtisodiyotga yo'naltirish, innovatsion rivojlanishga investitsiyalar kiritish, lizing operatsiyalari hamda yuqori texnologik import uskunalardan foydalanish jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Soliqli preferensiyalarning investitsion faoliyatga ta'sir koeffitsienti ularning implementatsiya mexanizmlariga korrelyatsion bog'liqlikka ega bo'lib, bu jarayon fiskal majburiyatlardan to'liq ekzempsiya qilish, soliq stavkalarining gradual reduksiyasi, soliq bazasining determinant elementlarini eliminatsiya qilish yoxud investitsion sub'ektlarning belgilangan interval davomida soliqiy majburiyatlardan liberalizatsiyasi kabi modifikatsiyalarda amalga oshiriladi.

Innovatsion aktivlikni fiskal instrumentar orqali stimullashtirish soliq bazasining diversifikatsiyasi hamda soliq tushumlarining multiplikativ o'sishi uchun avtoreproduktiv potentsialga ega bo'lgan

¹⁵⁹ Миляев А.В. Налоговый механизм активизации инвестиционной деятельности. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Краснодар, 2005.

¹⁶⁰ Андриченко Л.В., Боголюбов С.А., Васильев В.И. и др. Конституция Российской Федерации: от образа будущего к реальности (к 20- летию Основного Закона России): монография (под ред. Т.Я. Хабриевой). - "Институт законодательства и сравнительного правоведени... <http://ivo.garant.ru/#/document/57565188>

spetsifik moliyaviy mexanizm sifatida identifikatsiya etiladi. Biroq innovatsion faoliyatni fiskal instrumentlar vositasida stimullashtirish o'ziga xos xarakteristikalarga ega bo'lib, ular dividend akseleratsiyasining uzoq muddatli temporalligi, yuqori darajadagi volatillik va risklilik, shuningdek, kommersializatsiya jarayonida fiskal impaktning absolyut prognozlanishi imkoniyatining limitlanganligi bilan determinatsiyalanadi. Innovatsion faoliyatning davriyligi (texnologik, resurs, vaqt jihatidan) uning hisobiga soliq tushumlarini olishning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi¹⁶¹.

Shu bilan bir qatorda soliq imtiyozlari xarajatlar o'sishi, tadqiqot ishlanmalari, firmalarning innovatsion faoliyati, jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy holatining makroiqtisodiy ko'rsatkichlari o'zgarishiga ta'sir etadi.

Mamlakat investitsion jarayonlarini rivojlantirishda tabiiy iqlim sharoitlari ham muhim rol o'ynaydi. Tabiiy-iqlimiy omillar qanchalik qulay bo'lsa, zarar ko'rish xavf-xatari kamayadi va shunga mutanosib ravishda investitsion faollik oshadi¹⁶².

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash, qonunchilik, ta'lim va axborotlarga oid davlat chora-tadbirlarini takomillashtirish bevosita mamlakat investitsion jarayonlarining faollashuviga olib keladi¹⁶³.

2.3.§ Sanoat korxonalarida investitsion risklarni boshqarishning metodologik mexanizmlarini kompleks tahlil etish

Investitsion risklarni strategik boshqarish investitsiyalash bo'yicha qarorlar qabul qilish jarayonining fundamental komponenti hisoblanib, korxonaning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda determinant ahamiyat kasb etadi.

¹⁶¹ Товгазова А.А. Налоговое стимулирование инновационной деятельности как фактор диверсификации будущих налоговых доходов в условиях современных вызовов и угроз. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - М., 2016. // <http://elibrary.ru>.

¹⁶² Князькина А.А. Организационно-экономический механизм активизации инвестиционной деятельности в АПК. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва. 2015. // <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁶³ Казанцев Н.М., Бухвальд Е.М., Бахтизин А.Р. и др. Экономико-правовые институты регулирования регионального развития Российской Федерации: монография (под ред. Н.М. Казанцева). - "Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве... <http://ivo.garant.ru/#/document/57567116>

Risklarni boshqarish investitsiyadagi xavfni aniqlash va tahlil qilish va investitsiya uchun kutilgan daromadni hisobga olgan holda ushbu riskni qabul qilish yoki qilmaslik to'g'risida qaror qabul qilishni o'z ichiga oladi. Ba'zi keng tarqalgan xavf o'lchovlariga standart og'ish, Sharpe nisbati, beta, xavf ostida qiymat (VaR), xavf ostidagi shartli qiymat (CVaR) va R-kvadrat kiradi.

Standart og'ish ma'lumotlarning kutilgan qiymatidan tarqalishini o'lchaydi. Standart og'ish odatda yillik daromad darajasiga nisbatan investitsiya bilan bog'liq tarixiy o'zgaruvchanlikni o'lchash uchun ishlatiladi. Bu joriy daromadning qancha qismi kutilgan tarixiy normal daromadlardan chetga chiqayotganini ko'rsatadi. Misol uchun, standart og'ishi yuqori bo'lgan aktsiya yuqori volatillikni boshdan kechiradi va shuning uchun xavfli hisoblanadi.

Standart og'ish investitsiyalarning o'rtacha daromadi bilan birgalikda tarixiy natijalarning tarqalishini baholash uchun eng foydali hisoblanadi.

Standart og'ishning muqobil varianti - yarim og'ish, investitsiya xavf profilining faqat bir qismini baholaydigan o'lchov vositasi. Yarim og'ish standart og'ish bilan o'xshash tarzda hisoblanadi, lekin faqat taqsimot egri chizig'ining yarmi aniqlanganligi sababli investitsiyaning faqat salbiy tomoni yoki yo'qotish xavfini ko'rib chiqish uchun ishlatilishi mumkin.

Sharpe nisbati bog'liq risklarni hisobga olgan holda investitsiya samaradorligini o'lchaydi. Sharpe koeffitsientini hisoblash uchun investitsiyalarning umumiy kutilgan daromadidan xavf-xatarsiz daromad darajasi chiqariladi. Qolgan daromadni tegishli investitsiyaning standart deviasiyasiga nisbatlash orqali koeffitsient aniqlanadi. Mazkur ko'rsatkich investitsion aktivni saqlab turish uchun investor tomonidan aktseptlanishi lozim bo'lgan daromadlilik va volatillik darajasi o'rtasidagi korrelyatsion nisbatni ifodalaydi. Sharpe koeffitsienti investitsiya daromadi tegishli xavfga arziydimi yoki yo'qligini ko'rsatuvchi ko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi.

Sharpe nisbatining bir o'zgarishi - bu Sortino nisbati bo'lib, u maqsadli yoki talab qilingan daromaddan past bo'lgan daromadlarni

taqsimlashga e'tibor qaratish uchun narxning ko'tarilish harakatining standart og'ishlarga ta'sirini yo'q qiladi. Sortino nisbati, shuningdek, formulaning numeratoridagi xavf-xatarsiz daromad darajasini ham olib tashlaydi.

Sharpe nisbati har xil variantlarni baholashda eng foydali hisoblanadi. Ushbu o'lchov investorlarga har qanday xavf darajasi uchun qaysi kompaniyalar yoki tarmoqlar yuqori daromad keltirishini osongina tushunish imkonini beradi.

Sharpe nisbatining yana bir o'zgarishi Treynor nisbati bo'lib, u portfelning beta-versiyasini bozorning qolgan qismi bilan birlashtiradi. Beta - umumiy bozorga nisbatan investitsiyalarning o'zgaruvchanligi o'lchovidir. Treynor koeffitsientining maqsadi investorga bozordan yuqori bo'lgan qo'shimcha tavakkalchilik uchun adolatli ravishda kompensatsiya qilinayotganligini aniqlashdir. Treynor koeffitsienti formulasi investitsiyalarning beta-versiyasini portfel daromadidan xavf-xatarsiz stavkaga bo'lish yo'li bilan hisoblanadi.

Beta individual qimmatli qog'ozlar yoki sektorning butun birja bozoriga nisbatan tizimli xavf miqdorini o'lchaydi. Bozor har doim investitsiya solishtiriladigan beta mezondir va bozorda har doim bitta beta-versiya mavjud.

Agar qimmatli qog'ozning beta-versiyasi bittaga teng bo'lsa, qimmatli qog'oz keng bozor bilan bir xil o'zgaruvchanlik profiliga ega. Beta-versiyasi birdan katta bo'lgan qimmatli qog'oz bozorga qaraganda ancha o'zgaruvchanligini anglatadi. Beta-versiyasi birdan kam bo'lgan qimmatli qog'oz uning bozorga qaraganda kamroq o'zgaruvchanligini anglatadi.

Beta investitsiyalarni keng bozor bilan solishtirganda eng foydali hisoblanadi.

Risk ostidagi qiymat (VaR) - bu portfel yoki kompaniya bilan bog'liq xavf darajasini baholash uchun ishlatiladigan statistik o'lchov. VaR ma'lum bir davr uchun ishonch darajasi bilan maksimal potentsial yo'qotishni o'lchaydi. Masalan, investitsiyalar portfeli bir yillik 10% VaR 5 million dollarga ega deylik. Shunday qilib, portfelning 5 million dollar yo'qotish ehtimoli 10% bir yillik muddat.

Riskning monetar qiymatini (VaR) kalkulyatsiya qilishning diversifikatsiyalangan metodologiyalari mavjud bo'lib, har bir metod o'zining spetsifik algoritmlari va matematik apparatiga ega:

Tarixiy simulyatsiya metodologiyasi maksimal operatsionalligi bilan xarakterlanadi, chunki u retrospektiv bozor ma'lumotlarini ma'lum temporal oraliqda akkumulyatsiya qilib, olingan natijalarni investitsion pozitsiyaning joriy konyunkturasiga ekstrapolyatsiya qiladi. Kattaroq ma'lumotlar to'plamlari bilan ishlashda parametrik usul yoki variatsiya-kovariatsiya usuli ko'proq foydalidir.

Monte-Karlo usuli eng murakkab simulyatsiyalar uchun eng mos keladi va har bir xavf omili uchun ma'lum bo'lgan xavf ehtimolini nazarda tutadi.

Xavf ostida bo'lgan shartli qiymat (CVaR) investitsiyalarning keyingi xavfini baholash uchun foydalaniladigan yana bir xavf o'lchovidir. VaR kengaytmasi sifatida foydalaniladigan CVaR ma'lum darajadagi ishonch bilan VaRda tanaffus bo'lish ehtimolini baholaydi. U investitsiyalarning maksimal yo'qotish chegarasidan tashqarida nima sodir bo'lishini baholashga intiladi. Ushbu o'lchov taqsimotning oxirida sodir bo'ladigan hodisalarga nisbatan sezgirroqdir.

O'zbekiston iqtisodiyotida transformatsion jarayonlar jadallashib, fundamental bozor islohotlari va strukturaviy o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining strategik yo'nalishlari konseptual qayta ko'rib chiqilib, real iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi innovatsion akseleratorlar va yangi rivojlanish vektorlari implementatsiya qilinmoqda.

Iqtisodiy adabiyotlarda risk ta'riflarining turlicha nuqtai nazarlari mavjud.

Risk deganda, odatda, turli xil yo'qotishlarni keltirib chiqaradigan, ba'zi noxush vaziyatlarning yuzaga kelish ehtimoli tushuniladi. Riskning mavjudligi kelajakni 100 % aniqlikda oldindan bashorat qilishning imkoni yo'qligidir. Shu sababli adabiyotlarda riskning ko'plab ta'riflari mavjudligi tasodifiy hol emas:

–tanlash sharoitida noaniqlikni yengib o'tish bilan bog'liq faoliyat bo'lib, bu uning jarayonda kutilayotgan natijaga erishish,

muvaqqiyatsizliklar va maqsaddan og‘ish ehtimolligining ham miqdori, ham sifatini baholash imkoniyati mavjud bo‘ladi;

- noxush yakun ehtimolligi;
- ushbu riskga ega ob‘yektga zarar keltiradigan voqea yoki tegishli tasodifiy voqealarning guruhi;
- tabiatning u yoki bu hodisalaridan va jamiyatda inson faoliyati turlarining xususiyatlaridan kelib chiqadigan ehtimoliy yo‘qotishlarning xavfi.

Iqtisodiy adabiyotlarda bir qator mualliflar riskka quyidagi ta’riflarni keltirishadi: «Risk - bu natijalarni prognostik baholashdagi noaniqlik darajasini ifodalovchi ko‘rsatkich»¹⁶⁴, « muvaqqiyatsizlik holatida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan salbiy oqibatlarning ehtimollik darajasi bilan xarakterlanadigan noaniq faoliyat holatining tavsiflash indikatori hisoblanadi »¹⁶⁵.

Ko‘plab ilmiy tadqiqotchilarning kontseptual yondashuvlarini sintez qilgan holda, “Investitsion va tadbirkorlik faoliyatidagi riskka quyidagicha metodologik ta’rif berish maqsadga muvofiq: Risk - bu noaniqlik sharoitida investitsion va tadbirkorlik faoliyati sub’ektlari tomonidan qabul qilingan strategik qarorlarning potensial implikatsiyalari hamda ushbu oqibatlarning muayyan iqtisodiy konyunkturada prognozashtirilgan natijalardan deviant og‘ishi hisoblanadi»¹⁶⁶.

Iqtisodchi olim N.N.Kunitsina fikriga ko‘ra, hududlarda ishlab chiqarishning umumiy xususiyatlarini ikki guruhga ajratish mumkin: iqtisodiy va tabiiy¹⁶⁷. O‘z navbatida, ular yalpi qayta ishlab chiqarish sharoitlarining spetsifikatsiya va tashkiliy-iqtisodiy munosabatlar tizimidagi evolyutsion o‘zgarishlar bilan determinatsiyalangan yangi prinsiplarni implementatsiya qilish vektorlarini belgilaydi.

Milliy iqtisodiyot tarmoqlarining differensial xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, tadbirkorlik sektorida ishlab chiqarish va investitsion

¹⁶⁴ Мескон М. Основы менеджмента / М.Мескон, Альберт, Ф. Хедоури. пер. с англ. – М.: Дело, 1994. – 702 стр.

¹⁶⁵ Шарп У.Ф. Инвестиции. / У.Ф. Шарп, Г.Дж. Александер, Дж. Бейли. пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 1024 стр.

¹⁶⁶ Питерская Л.Ю. Инвестиционная деятельность в аграрном секторе экономики: теория, практика, направления совершенствования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Ставрополь, 2006 // <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁶⁷ Куницына Н.Н. Экономическая динамика и риски. / Н.Н. Куницына - М.: Редакция журн. «Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий», 2002. - 288 стр.

risklarning amplifikatsiyasi yoki reduksiyasiga olib keluvchi determinant faktorlarni identifikatsiya etish mumkin (2.2.1-rasm).

Iqtisodiy liberallashtirish sharoitida xo‘jalik yurituvchi sub'yektlarning faoliyati tarmoq miqyosida yuqori darajadagi tavakkalchilik bilan tavsiflanadi. Bu jarayon 2.2.1-rasmda aks ettirilgan bo‘lib, bunda har bir iqtisodiy sub'yekt o‘ziga xos ichki va tashqi omillar hamda bozor tebranishlarining doimiy ta'siriga duch keladi.

Ichki omillar, eng avvalo korxona rahbariyati tomonidan qabul qilingan qarorlarga bog‘liqdir, asosan, korxonaning ichki muhiti bilan belgilanadi. Rahbariyat va mulk egalari faoliyat maqsadlari, ishlab chiqarish texnologiyalari, tashkiliy tuzilma, xodimlarning malakasi va shu kabi ichki muhit tarkibini mustaqil ravishda belgilashadi¹⁶⁸.

Ichki omillarning umumiyligini quyidagicha ajratish mumkin:

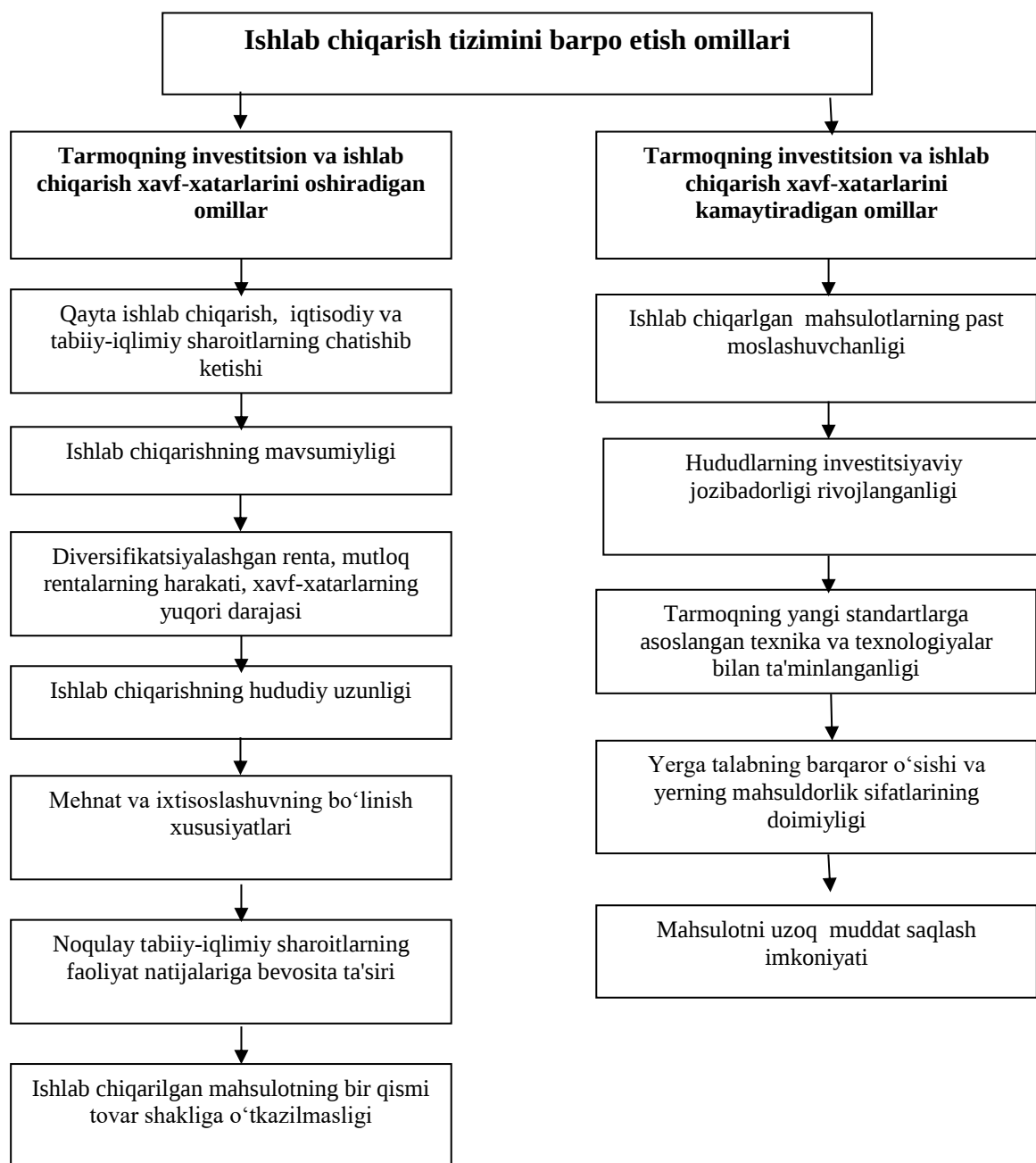
-Ishlab chiqarish faoliyatida yuzaga keladigan ob'yektiv xususiyatdagi tavakkalchiliklar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: ishlab chiqarish qurilmalarining to‘satdan buzilishi va texnologik jihatdan eskirishi, zamonaviy ishlab chiqarish usullarini yaratish va amalga oshirish jarayonlari, mahalliy darajadagi tabiiy sharoitlarning ta'siri, shuningdek xo‘jalik yuritishdagi ichki aloqalarda kutilmagan holda ro‘y beradigan o‘zgarishlar¹⁶⁹;

-subyektiv - boshqaruv va u bilan bog‘liq boshqa faoliyat turlarini yaxshi bilmasligi, kompaniya rahbariyati tomonidan shartnomalarga rioya qilmaslik, xodimlarda rag‘bat va risk qilish qobiliyatining yo‘qligi; qarorlarni qabul qilish va ularni amalga oshirishda yo‘l qo‘yilgan xatoliklar va hokazo.

Mikromuhit omillari korxonaga va uning risk darajasiga bevosita ta'sir o‘tkazadi.

¹⁶⁸ Питерская Л.Ю. Инвестиционная деятельность в аграрном секторе экономики: теория, практика, направления совершенствования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Ставрополь, 2006 // <http://dlib.rsl.ru>.

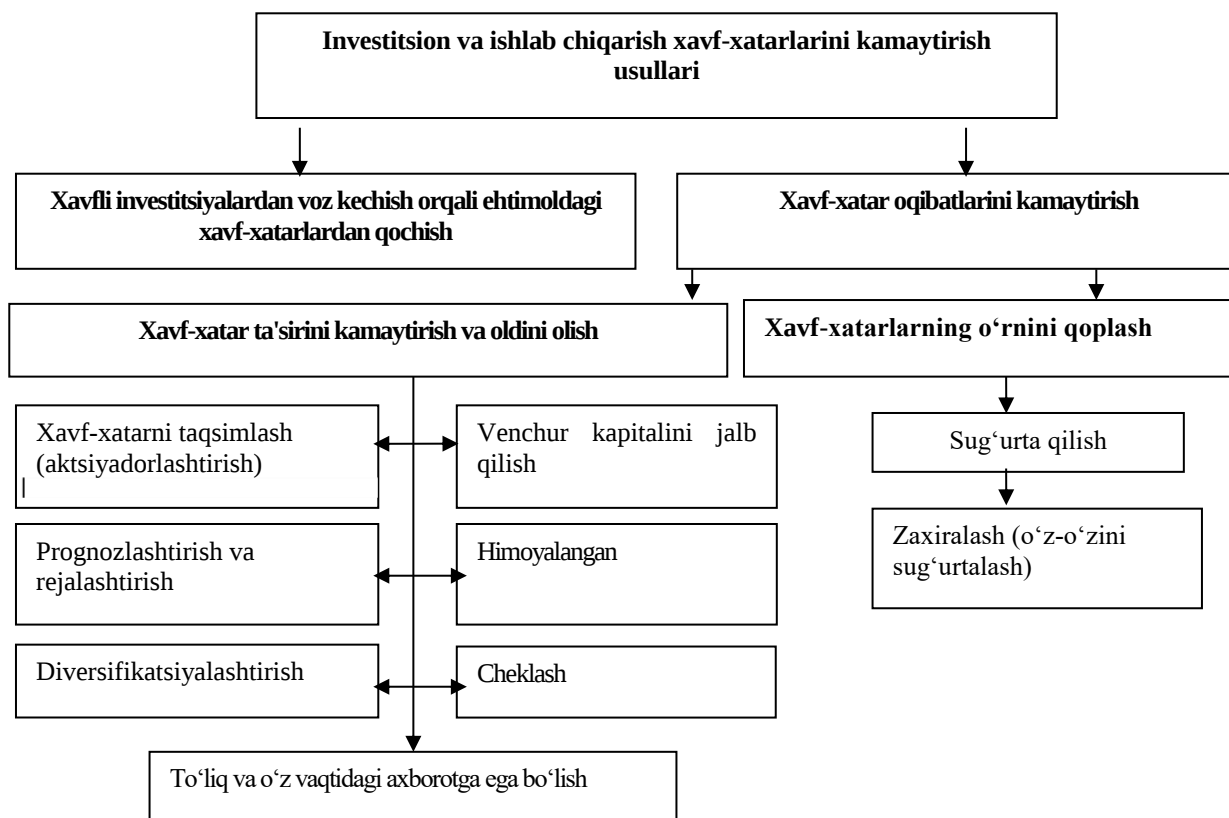
¹⁶⁹ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise // Экономика и социум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

Korxonaning moddiy-texnika ta'minoti bo'yicha hamkorlar tizimiga quyidagilar kiradi: xomashyo va materiallar yetkazib beruvchilar, mahsulot va xizmatlar iste'molchilari, savdo-sotiq hamda marketing vositachilari, raqobatdosh korxonalar, davlat boshqaruv organlari, moliyaviy institutlar, jumladan kredit muassasalari, investitsiya banklari va sug'urta kompaniyalari kabi tashkilotlar.¹⁷⁰ Bu omillar guruhi

¹⁷⁰ Берназ Л.П., Жочкина И.Н., Кичигин Н.В. и др. Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 10 января 2002 г. N 7- ФЗ "Об охране окружающей среды" (отв. ред. Н.И. Хлуденева). - "Институт законодательства и сравнительного правоведения при Прав...
<http://ivo.garant.ru/#/document/77603780>

korxona va uning ishlab chiqarish imkoniyatlarining shakllanishiga bevosita aloqador hisoblanadi¹⁷¹. Bu ta'riflardan ko'rinib turibdiki, risk menejmentini mualliflar moliyaviy menejmentning bir qismi sifatida tasavvur qilishmoqda, ammo biz bu fikrga to'liq qo'shila olmaymiz. Mamlakatimiz iqtisodiyot sohalarida investitsion tavakkalchiliklarni pasaytirish usullarining tasnifi tadqiqotlarimiz natijasida aniqlangan bo'lib, bu 2.2.3-rasmda batafsil ko'rsatib o'tilgan.

2.3-rasm. Korxonalar tavakkalchiliklarini kamaytirish usullari¹⁷²

Hozirgi davrda respublikamizdagi siyosiy-iqtisodiy barqarorlik mamlakat iqtisodiyotiga investitsiyalar keng jalb etilishiga imkoniyat yaratmoqda. Investitsiya siyosatining huquqiy poydevori yaratilishi natijasida iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishini ta'minlash imkoniyati yuzaga keldi va buning natijasida so'nggi yillarda mazkur sohalarga sezilarli miqdorda investitsiyalar jalb etilmoqda.

¹⁷¹ Питерская Л.Ю. Инвестиционная деятельность в аграрном секторе экономики: теория, практика, направления совершенствования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Ставрополь, 2006 // <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁷² Muallif ishlanmasi.

Iqtisodiyot sohasida yetuk olim A.B.Krutik shunday ta'kidlaydiki, tavakkalchilikni boshqarish imkoniyati mavjud bo'lib, bunda xavfli vaziyatlarning yuzaga kelishini oldindan baholab, uni kamaytirish bo'yicha tegishli choralar va harakatlarni amalga oshirish mumkin¹⁷³. Iqtisodchi olim I.T.Balabanov fikricha: «Risk menejmenti – tadbirkor faoliyatida moliyaviy menejment boshqaruv strategiyalari va usullarining jamlanmasi», - deb ta'riflaydi¹⁷⁴.

Mamlakat hududlaridagi sanoat korxonalarining har bir yo'nalishdagi investitsiyaviy faoliyati ular daromadining va iqtisodiy xavfsizlik darajasining oshishiga olib keladi¹⁷⁵. Investitsiyaviy faoliyat yo'nalishlarini xo'jalikning tegishli ishlab chiqarish-marketing tavsiflari tahlili asosida aniqlab olish mumkindir.

Xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning daromadlari sotuv hajmining ko'payishi bilan o'sib boradi. Mazkur jarayon bir vaqtning o'zida ishlab chiqarish va sotish hajmlarining oshishini o'z ichiga oladi. Ishlab chiqarish hajmini oshirishning ikki yo'li mavjud: ekstensiv va intensiv. Ekstensiv yo'l yangi uskunalar xarid qilish va qo'shimcha ishlab chiqarish quvvatlariga mablag' sarflashni nazarda tutadi. Bunday investitsion faoliyat oddiy ishlab chiqarish jarayoniga nisbatan yuqoriroq tavakkalchilik darajasi bilan tavsiflanadi. Ammo istiqbolda bu xo'jalikning iqtisodiy xavfsizligi oshishiga olib keladi¹⁷⁶.

Sotuv hajmlarining ortishi xo'jalik yetishtirgan mahsulotning tegishli turlariga bo'lgan talabning oshishi bilan ta'minlanadi. Yangi mahsulotlar va yangi bozorlarni o'zlashtirish tavakkalchiligi yuqori bo'lgan tadbir hisoblanadi. Istiqbolda ular ishlab chiqarish va sotishning

¹⁷³ Замулин О.А., Сонин К.И. Экономический рост: Нобелевская премия 2018 года и уроки для России. - М.: Институт экономики РАН, 2019. С. 332.

¹⁷⁴ Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

¹⁷⁵ Mukhitdinova K.A. Investment climate in uzbekistan and influencing on some factors. // Journal of Management Value & Ethics. Jan-March. 22 Vol. 12 No. 01, ISSN-2249-9512, -P. 1-10, SJIF 7.607 & GIF 0.626

¹⁷⁶ Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

diversifikatsiyasi darajasi oshishi hisobiga xo‘jalikning iqtisodiy xavfsizligini oshiradi.

Narxlarning oshishi xo‘jalikning pul tushumi hajmining ko‘payishiga olib keladi. Raqobat muhitida narxlarning ko‘tarilishi quyidagi uch holatda kuzatilishi mumkin¹⁷⁷:

Yuqori narxli yangi bozor segmentiga kirib borish orqali, yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish natijasida, mavjud mahsulotning iste'molchilar uchun jozibadorligi oshganda, ya'ni uning iste'molchilik tavsiflari yaxshilanishi¹⁷⁸.

Korxona yangi bozorlarni o'zlashtirar ekan, odatda avvalgi bozorlarini ham saqlab qolgani bois, ishlab chiqarish hajmi ortib boradi. Xarajatlar va zararlarning kamayishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi: yangi navlarning joriy etilishi, zamonaviy uskunalardan foydalanish, xizmat ko'rsatish sohalarining kengayishi hamda malakali kadrlar tayyorlash tizimining rivojlantirilishi¹⁷⁹.

Aynan xo‘jalikning iqtisodiy xavfsizligini oshirishga qaratilgan investitsiyaviy loyihalarni ishlab chiqish qaytarilmaydigan zararining ehtimoli o‘zining boshlang‘ich ifodasidan oshgandagina ma’noga ega bo‘ladi. Bunda, albatta, bu loyihalarning iqtisodiy xavfsizlik darajasiga ta’sirini kuzatib borish lozim¹⁸⁰.

Investitsiyaviy faoliyat yo‘nalishlarini tahlil etgan holda, ular ichidan eng muhim va istiqbollilarini tanlab olish lozim. Bunday tahlilning o‘zi innovatsion-boshqarish sohasiga investitsiyaviy sifat deb qaralishi mumkin. Investitsion faoliyatning har bir yo'nalishi bo'yicha tahlillar asosida kutilayotgan loyihalarning maksimal soni belgilanadi va ular qatoriga muqobil variantlar ham kiritiladi. Muqobil variantlar tushunchasi korxonaning mavjud moddiy, moliyaviy, mehnat va boshqa resurslaridan foydalangan holda vaqt va makon nuqtai nazaridan amalga

¹⁷⁷ Булышева Т.С. Инвестиционное планирование на производственном предприятии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2001 // <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁷⁸ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise // Экономика и социум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

¹⁷⁹ Булышева Т.С. Инвестиционное планирование на производственном предприятии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2001. // <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁸⁰ Разработка и отбор перспективных проектов. // Основы инвестиционного моделирования. – М.: 2021. // <http://infopedia.su>.

oshiriladigan maqsadli xo'jalik operatsiyalari yig'indisini o'z ichiga olgan loyihani amalga oshirish strategiyasini anglatadi. Operatsiyalarning maqsadli yo'naltirilganligi samaradorlikning maqsadli mezonlari mavjudligini nazarda tutadi¹⁸¹.

Nazariy jihatdan qaraganda, bir xo'jalik miqyosida resurslar cheklanmagan bo'lishi ham mumkin. Amalda esa ularning barchasi talab qilinayotgan hajm ko'payishi va natijada narxining oshishi bilan cheklangan. Bu esa biror-bir darajadan so'ng ularni qo'llashni samarasiz qiladi¹⁸².

Ko'pchilik alternativ variantlardan eng yaxshi loyihani tanlash vazifasi samaradorlikning maqsadli mezoni maksimal darajaga yetadigan loyihani amalga oshirish strategiyasini izlashga borib taqaladi.

$$\max F(s) \quad s \in S \quad (2.1.1)$$

Bu yyerda: S – mumkin bo'lgan strategiyalar vektori.

Optimal strategiyani tanlash asosida loyihalarni amalga oshirish shartlarining har tomonlama tahlilini nazarda tutar ekan, unda istiqbolli alternativ variantlarning boshlang'ich tanlovida maqsadli funktsiyaning maksimumi o'rniga quyidagi shartni ishlatish maqsadga muvofiq bo'ladi:

$$F(s) > D \quad s \in S \Delta \quad (2.1.2)$$

Bu yyerda:

D – qaysidir aniq son;

$S\Delta$ – S ko'plikning qaysidir Δ ko'pligi.

Loyihalar boshlang'ich tahlilining asosiy vazifasi oldindan samarasiz bo'lgan loyihalarni ko'rib chiqishni to'xtatish va investitsiyaviy faoliyatning har bir yo'nalishi bo'yicha alternativ variantlar sonini maksimal kamaytirishdir.

Xo'jalik yurituvchi sub'yektlar faoliyatining moliyaviy tahlili asosan buxgalteriya hisobotidagi daromad va xarajatlar ko'rsatkichlarini o'rganishga asoslanadi. Buxgalteriya hisoboti hujjatlari ko'proq soliq inspeksiyasi organlari tomonidan soliq to'lovlarining to'g'riligini nazorat

¹⁸¹ Лившиц В.Н. Выбор оптимальных решений в технико-экономических счетах.- М: Экономика, 1971. -254 с.

¹⁸² Mukhitdinova K.A. Investment climate in uzbekistan and influencing on some factors. // Journal of Management Value & Ethics. Jan-March. 22 Vol. 12 No. 01, ISSN-2249-9512, -P. 1-10, SJIF 7.607 & GIF 0.626

qilish maqsadida foydalaniladi. Aksariyat zamonaviy g'arb iqtisodchilari an'anaviy moliyaviy tahlilni investitsion loyihalarning iqtisodiy samaradorligini baholashning eng maqbul usuli sifatida tan olmaydilar.¹⁸³

Bunday yondashuvda daromadlarni hisoblash sezilarli ravishda qabul qilingan xarajatlar va amortizatsiya ajratmalarini hisoblash uslubiga bog'liq. Xo'jalikning moliyaviy resurslaridan kelib chiqib, investitsiyaviy imkoniyatlarni belgilab olish mumkin. Investitsiyalar samaradorligini baholash pul oqimlarining tahlili orqali amalga oshiriladi, oddiy daromad va xarajatlar tahlili emas.

Investitsion loyihalarni tanlashda ma'lum bir yo'nalish tanlanishi natijasida boshqa yo'nalishlardagi yo'qotilgan potensial daromadlar hisobga olinadi va sarflangan mablag'lar shu asosda baholanadi. O'zlashtirilgan sarflar voqelikda bo'lmaydi. Ammo aniq bir qarorning samaradorligini baholashda ularni e'tiborga olish kerak¹⁸⁴.

O'zlashtirilgan sarflarni hisobga olishning «noaniq» usuli pul oqimlarini diskontlash operatsiyasi yordamida amalga oshiriladi. Aniq holdagi o'zlashtirilgan sarflar, odatda, loyihalarning taqqoslama tahlilida o'rinlidir. U holda ular pul oqimlari tarkibiga kiritiladi.

Investitsion faoliyat doirasida o'zlashtirilgan mablag'lar umumiy investitsion xarajatlar tarkibiga kiritiladi, operatsion xususiyatdagi bilvosita xarajatlar esa operatsion faoliyatdan kelib chiquvchi pul oqimlari doirasida aks ettiriladi. Investitsiyalar ikki muhim komponent - daromadlilik ko'rsatkichi va investitsion risklar bilan xarakterlanadi, shu sababli investitsion loyihalarni aynan shu jihatlariga asoslanib tahlil etish maqsadga muvofiq hisoblanadi¹⁸⁵.

Har xil vaqt oraliqlariga tegishli pul oqimlarini taqqoslash mumkin bo'lishi uchun ularni diskontlash operatsiyasi yordamida taqqoslama

¹⁸³ Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

¹⁸⁴ Mukhitdinova K.A. Investment climate in uzbekistan and influencing on some factors. // Journal of Management Value & Ethics. Jan-March. 22 Vol. 12 No. 01, ISSN-2249-9512, -P. 1-10, SJIF 7.607 & GIF 0.626

¹⁸⁵ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

ko‘rinishga olib kelish lozim. Odatda, investitsiyalash orqali yuzaga keladigan barcha sarf va tushumlar investitsiyaviy loyiha amalga oshirishining boshidagi davrga olib kelinadi. Diskontlash stavkasi sifatida investitsion loyihaga jalb etilgan kapital qiymati va investorning mablag'larni muqobil yo'nalishlarda joylashtirish bo'yicha mavjud investitsion imkoniyatlarini inobatga oluvchi rentabellik me'yorini qo'llaniladi¹⁸⁶.

Investitsiyalardan yuzaga kelgan pul oqimlarining tahlili aslida investitsiyaviy resurslarni joylashtirishning berilgan strategiyasi tahlilidir. U bir nechta bosqichdan iborat va faoliyatining uchta¹⁸⁷: investitsiyaviy, operatsiyaviy va moliyaviy yo'nalish bo'yicha natijalar bahosini ham o'z ichiga oladi¹⁸⁸.

Iqtisodiy tahlilning birinchi bosqichida investitsiyaviy loyiha «hayot muddati» va ushbu loyiha nuqtai nazaridan optimal bo'lgan «hisob qadami»¹⁸⁹ aniqlanadi. «Loyiha hayot muddati» loyihani amalga oshirishning boshlanishidan to qoldiq aktivlarining tugatilishigacha bo'lgan davrdir.

Ikkinchi bosqichda har bir hisob qadamidagi investitsiyaviy xarajatlar belgilanadi: $P_0(t)$. Tegishli pul oqimlari asosiy va aylanma kapital bo'yicha sarflar va tejam bo'yicha orasidagi farq sifatida hisoblanadi. Bunda asosiy mablag'larni tugatish qiymati ham hisobga olinadi va u oxirgi qadamning tegishli qatoriga kiritiladi¹⁹⁰. Ya'ni:

$$P_0(t) = K_{of}(t) + \Delta K_{ob}(t) \quad (2.1.3)$$

Bu yerda:

$K_{of}(t)$ – asosiy kapital (asosiy fondlar)ga qo'yilmalar;

$\Delta K_{ob}(t)$ – aylanma kapitalning o'sishi.

¹⁸⁶ Mukhitdinova K.A. Investment climate in uzbekistan and influencing on some factors. // Journal of Management Value & Ethics. Jan-March. 22 Vol. 12 No. 01, ISSN-2249-9512, -P. 1-10, SJIF 7.607 & GIF 0.626

¹⁸⁷ Булышева Т.С. Инвестиционное планирование на производственном предприятии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2001 // <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁸⁸ Алексанов Д.С., Кошелев В.М. Экономическая оценка инвестиций. - М.: Колос-пресс, 2002. – 382 стр.

¹⁸⁹ Я.Н. Друбецкий, В.Н.Цуглевич. Инвестиционные ресурсы промышленных предприятий. Учебное пособие для студентов, обучающихся по направлению «Экономика» и др.экономическим специальностям. М.: 2005. // <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁹⁰ Булышева Т.С. Инвестиционное планирование на производственном предприятии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2001 // <http://dlib.rsl.ru>.

Aylanma kapitalning ko‘payishi berilgan investitsiyaviy loyihaga tegishli qo‘shimcha moddiy zaxiralar, debitor qarzlarning ko‘payishi va kreditor qarzlarning kamayishi yig‘indisidan tashkil topadi¹⁹¹.

Agar aktivlarning bozor qiymati aktivlar tugatilishi vaqtida ularning balans qiymatidan farq qilsa, unda tugatish qiymatini hisoblayotganda, soliqqa tortish ta’sirini ham hisobga olish lozim¹⁹².

Uchinchi bosqichda har bir hisob qadamidagi $P_0(t)$, operatsiyaviy daromadlar va xarajatlar hamda operatsiyaviy faoliyatdan tushgan mablag‘larning sof oqimi aniqlanadi. Pullarning sof oqimi tushum, xarajat, soliqlar va joriy operatsiyalarning boshqa real pul oqimlari qiymatlari o‘zgarishidan kelib chiqadi¹⁹³:

$$P_0(t) = Bu(t) - Zu(t) - Hn(t) \quad (2.1.4)$$

Bu yerda:

$B_u(t)$ – sof tushum;

$Z_u(t)$ – sof pul xarajatlari;

$H_n(t)$ – daromad solig‘i.

To‘rtinchi bosqichda berilgan investitsiyaviy loyihadan (P_t) kelib chiqqan sof pul oqimlari aniqlanadi. Ular har bir hisob qadami yoki boshqa davr uchun hisoblanadi¹⁹⁴:

$$P(t) = P_0(t) - Pu(t) \quad (2.1.5)$$

Bu oqimlar loyiha amalga oshirishining boshlanishi davriga kelib diskontlanadi. Diskontlash stavkasini tanlashda loyihani moliyalashtirishning mo‘ljallanayotgan usuli hisobga olinishi lozim¹⁹⁵. Undan keyin loyihaning iqtisodiy samaradorligi ko‘rsatkichlarining

¹⁹¹ Я.Н. Друбецкий, В.Н.Цуглевич. Инвестиционные ресурсы промышленных предприятий. Учебное пособие для студентов, обучающихся по направлению «Экономика» и др.экономическим специальностям. М.: 2005. // <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁹² Mukhitdinova K.A. Investment climate in uzbekistan and influencing on some factors. // Journal of Management Value & Ethics. Jan-March. 22 Vol. 12 No. 01, ISSN-2249-9512, -P. 1-10, SJIF 7.607 & GIF 0.626

¹⁹³ Булышева Т.С. Инвестиционное планирование на производственном предприятии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2001 // <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁹⁴ Баженов, И. А. Инвестиционный менеджмент: учебное пособие / И.А. Баженов; под общ. ред. И.В. Котляревской; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. -Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2022. -232 с.

¹⁹⁵ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

hisobi o'tkaziladi va to'g'ri kelmaydigan loyihalarni qaytarish haqida qaror qabul qilinadi¹⁹⁶.

Keyingi bosqichda investitsiyaviy loyihani ta'minlash bo'yicha moliyaviy faoliyat tahlil¹⁹⁷ qilinadi va har bir hisob qadamida ($R_f(t)$) moliyaviy faoliyat saldosi aniqlanadi¹⁹⁸:

$$Rf(t) = Pf(t) - Of(t) \quad (2.1.6)$$

Bu yerda:

$P_f(t)$ – pul mablag'lari kelib tushishi;

$O_f(t)$ – pul mablag'lari qaytib ketishi.

Undan keyin har bir qadamdagi real pullar saldosi aniqlanadi:

$$D(t) = Po(t) - Pu(t) + Pf(t) \quad (2.1.7)$$

Bu yerda:

$P_o(t)$ – t qadamdagi investitsiyaviy faoliyat natijalari;

$P_u(t)$ – t qadamdagi operatsiyaviy faoliyat natijalari;

$P_f(t)$ – t qadamdagi moliyaviy faoliyat natijalari.

Keyinchalik har bir t qadamdagi jamlangan real pullar saldosi aniqlanadi:

$$Du(t) = \sum_{i=1}^y D(i) \quad (2.1.8)$$

Bu yerda: D_i – birinchi qadamdagi real pullar saldosi.

Jamlangan real pullar saldosi manfiy bo'lmasligi lozim¹⁹⁹.

Investitsion loyihalar samaradorligini baholashning keng qo'llaniladigan asosiy metodlari va indikatorlar tizimini tahlil qilish nafaqat moliyalashtiruvchi muassasalar, balki investor va kredit oluvchi asosiy sub'yekt sifatidagi fermer xo'jaliklari uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Vaqt omiliga bog'liq holda, investitsiyalar samaradorligi tahlili uchun buxgalterlik va diskont uslublarini qo'llash mumkin.

Investitsiya samaradorligini baholash uslublari qiymat ko'rsatkichlari vaqt omilini hisobga olmasdan ko'rib chiqilishini

¹⁹⁶ Булышева Т.С. Инвестиционное планирование на производственном предприятии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2001 // <http://dlib.rsl.ru>.

¹⁹⁷ Mukhitdinova K.A. Investment climate in uzbekistan and influencing on some factors. // Journal of Management Value & Ethics. Jan-March. 22 Vol. 12 No. 01, ISSN-2249-9512, -P. 1-10, SJIF 7.607 & GIF 0.626

¹⁹⁸ Замулин О.А., Сонин К.И. Экономический рост: Нобелевская премия 2018 года и уроки для России. -М.: Институт экономики РАН, 2019. С. 332.

¹⁹⁹ Замулин О.А., Сонин К.И. Экономический рост: Нобелевская премия 2018 года и уроки для России. -М.: Институт экономики РАН, 2019. С. 332.

nazarda tutadi. Tahlilni amalga oshirish uchun quyidagi ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish mumkin: mahsulotni sotishdan olingan yalpi tushum; qo'shilgan qiymat solig'i va tushumdan olinadigan boshqa soliqlar; mahsulot sotishdan olingan sof tushum; mahsulot ishlab chiqarish umumiy xarajatlari; mahsulotni sotish bilan bog'liq xarajatlar; mahsulot sotishdan olingan daromad; asosiy faoliyatdan tashqari daromadlar; asosiy faoliyatdan tashqari xarajatlar; balans foydasi; foyda solig'i; sof foyda²⁰⁰.

Bunday uslublarning ustunligi ularni qo'llashning qulayligi bo'lsa, kamchiligi vaqt ichida loyiha resurslari qiymatlarining o'zgarishini hisobga olib bo'lmasligidir.

Investitsiya samaradorligini baholash uslublarini qo'llashda asosiy omillar sifatida quyidagilar olinadi²⁰¹:

- sof daromad (SD);
- daromadlilik indeksi (DI);
- investitsiyalar rentabelligi (IR);
- investitsiyalarning o'rtacha yillik rentabelligi ($IR_{o'r}$);
- qoplanish muddati (QM);
- aktivlar rentabelligi (AR);
- umumiy kapital xarajatlar (UKX).

Investitsiyaviy loyihaning sifatini baholashda ko'p hollarda moliyaviy tahlilning an'anaviy uslublari ham qo'llaniladi²⁰². Mazkur ko'rsatkichlar loyiha bo'yicha moliyaviy hisobotlarni shakllantirishni taqozo etadi. Ushbu rejali hisobotlar asosida loyihaning moliyaviy tahlili o'tkaziladi. Bu tahlil loyiha doirasidagi ko'p sonli maxsus moliyaviy koeffitsientlarni qamrab oladi: rentabellik, ishbilarmonlik faolligi, moliyaviy mustahkamlik va likvidlik²⁰³.

²⁰⁰ Булышева Т.С. Инвестиционное планирование на производственном предприятии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2001 // <http://dlib.rsl.ru>.

²⁰¹ Mukhitdinova K.A. Investment climate in uzbekistan and influencing on some factors. // Journal of Management Value & Ethics. Jan-March. 22 Vol. 12 No. 01, ISSN-2249-9512, -P. 1-10, SJIF 7.607 & GIF 0.626

²⁰² Баженов, И. А. Инвестиционный менеджмент: учебное пособие / И.А. Баженов; под общ. ред. И.В. Котляревской; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. -Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2022. -232 с.

²⁰³ Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

Diskont uslublari vaqt omili va har xil vaqtdagi pul tushumlarining turlicha miqdorini hisobga oladi. Investitsiyalar tahliliga diskont usulida yondashishda, ular samaradorligining quyidagi ko'rsatkichlarini qo'llash mumkin:

- sof diskontlangan daromad²⁰⁴ (SDD);
- daromadlilikning ichki me'yori (DIM);
- modifikatsiyalangan daromadning ichki me'yori (MDIM);
- menejmentning daromadlilik me'yori (MMDM);
- loyiha qoplashning diskont muddati (QDM).

Odatda, investitsiyaviy loyihaning samaradorligini har tomonlama hisoblash va bir nechta variantdan eng yaxshisini tanlash uchun SDD, DIM va QDM ko'rsatkichlari muhim hisoblanadi²⁰⁵. Loyihaga nisbatan oxirgi qaror, investitsiyaning miqyosi mablag'lar cheklanganligi va qoplash muddatiga bo'lgan talablarni hisobga olgan holda qabul qilinadi²⁰⁶.

Samaradorlikning maqsadli mezoni sifatida SDD yoki DIMni qabul qilish mumkin. Ammo SDD nisbatan ko'proq qo'llaniladi. QDM ko'rsatkichi esa chegara sifatida xizmat qiladi.

Ko'pgina zamonaviy iqtisodchilar investitsiyalar samaradorligini baholashda SDD mezoni o'rniga kutilayotgan yaroqlilik mezonini qo'llashni tavsiya etadilar²⁰⁷. Bu mezon olinadigan pul daromadlarini muayyan sharoitlardagi foydaliligini baholaydi. Sharoitlar daromad oluvchining ta'minlanganlik darajasi va uning riskka bo'lgan munosabatiga bog'liq bo'ladi. Daromad oluvchining ta'minlanganlik darajasi qanchalik past bo'lsa, daromad yaroqliligi shunchalik yuqori bo'ladi. Riskka bo'lgan munosabatga shuni qayd etish joizki, daromad

²⁰⁴ Булышева Т.С. Инвестиционное планирование на производственном предприятии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2001 // <http://dlib.rsl.ru>.

²⁰⁵ Mukhitdinova K.A. Investment climate in uzbekistan and influencing on some factors. // Journal of Management Value & Ethics. Jan-March. 22 Vol. 12 No. 01, ISSN-2249-9512, -P. 1-10, SJIF 7.607 & GIF 0.626

²⁰⁶ Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

²⁰⁷ A.F. Ilham, R.K. Iskandarov (Specialty: 5312.01 "Sectoral economy"). Improvement of organizational and Economic mechanisms of quality Management system in the electrical Engineering industry of Azerbaijan (Ganj-2021).

bir xil bo'lganda va bir xil risk past bo'lgan sharoitda uning yaroqliligi yuqoriroq bo'ladi.

Investitsiyaviy loyihaning iqtisodiy samaradorligini baholash uchun kutilayotgan yaroqlilik mezonini qo'llash, sub'yektning yaroqlilik funktsiyasini hisoblash nazarda tutiladi. Bu yondashuvning nazariy ustunliklari aniq bo'lishiga qaramasdan, yuqorida qayd etilgan sababga ko'ra amaliyotda qo'llanganicha yo'q.

Investitsiyaviy loyihalarning iqtisodiy tahlil natijasiga ta'sir etuvchi tashqi omillardan eng ahamiyatlisi sifatida inflyatsiyani qayd etish mumkin. Inflyatsiyani indeks va daraja bilan ifodalash mumkin. Agarda t_j vaqtdagi k -resursga bo'lgan narx $P_k(t_j)$, t_i vaqtdagi ushbu resursga bo'lgan narx $P_k(t_i)$ bo'lsa, unda K -resursga bo'lgan narx indeksi quyidagicha bo'ladi:

$$Jk(t_j, t_i) = Pk(t_i)/Pk(t_j) \quad (2.1.9)$$

Umumiy inflyatsiyaning bazis indeksi mahsulotning yetarlicha katta to'plamidan aniqlangan narxlar indeksidir. Ammo turli xildagi resurslarga talab turlicha elastikda bo'lganligi sababli ularning narxlari o'zgarishi ham bir xilda amalga oshmaydi, ya'ni inflyatsiya bir xil bo'lmaydi²⁰⁸. Inflyatsiyaning bir xilda bo'lmaslik darajasini ($N_k(t_j, t_i)$), k -resursga bo'lgan narx indeksini $J_k(t_j, t_i)$ umumiy inflyatsiya indeksiga $J_a(t_j, t_i)$ nisbati bilan tavsiflash mumkin:

$$Nk(t_j, t_i) = Jk(t_j, t_i)/Ja(t_j, t_i) \quad (2.1.10)$$

Valyuta kursining o'zgarishi umumiy inflyatsiya indeksi va tashqi inflyatsiya indeksi $J_s(t_j, t_i)$ (xorijiy valyutada) o'zgarishiga to'g'ri kelmasligini ham hisobga olish kerak²⁰⁹.

Bunday bir xil bo'lmaslik darajasini baholash uchun xorijiy valyutaning ichki inflyatsiya indeksi $I(t_j, t_i)$ qo'llaniladi²¹⁰:

$$I(t_j, t_i) = Ja(t_j, t_i)/[Js(t_j, t_i) * Jv(t_j, t_i)] \quad (2.1.11)$$

²⁰⁸ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

²⁰⁹ Сулян Г.С., Казанчян М.С. Методы построения и анализ критериев оценки эффективности технических проектов. Ученые записки Российского государственного социального университета. 2009. № 7-2 (70). С.164-169. // <http://elibrary.ru>.

²¹⁰ A.F. Ilham, R.K. Iskandarov (Specialty: 5312.01 "Sectoral economy"). Improvement of organizational and Economic mechanisms of quality Management system in the electrical Engineering industry of Azerbaijan (Ganj-2021).

Inflyatsiya ta'sirini hisoblash uchun nominal va real foiz stavkalari tushunchasi qo'llaniladi. Nominal foiz stavkasi investitsiyalangan yoki qarzga berilgan summa bo'yicha qandaydir tarzda kelishilgan daromadlilik stavkasini va ushbu summani muayyan vaqt oralig'ida foizlarda o'tishini bildiradi. Real foiz stavkasi esa pullarning real qiymati o'zgarishini aks ettiradi.

Investitsiyaviy tahlildagi inflyatsiya hisobi quyidagilarga e'tibor berilishini talab qiladi²¹¹:

–loyihani amalga oshirish jarayonida rejalashtirilgan pul tushumlarida inflyatsiyaviy kutishlarning aks ettirilishi²¹²;

–investorlarning inflyatsiyaviy kutishlarini hisobga oluvchi diskontlash koeffitsientlarini qo'llash.

Bunda nominal foiz stavkasi quyidagi tenglikda aniqlanadi:

$$1 + Kn = (1 + Kp) * (1 + h) \quad (2.1.12)$$

Bu yerda:

K_n –daromadlilikning nominal stavkasi;

K_p –daromadlilikning real stavkasi;

h – inflyatsiya sur'ati.

Hisoblashda k_n , k_p , h bitta vaqt oralig'iga tegishli ekanligini hisobga olish lozim bo'ladi:

$$K = k + h + k * h \text{ yoki } K = k + h \text{ (} h - \text{kichik bo'lsa)} \quad (2.1.13)$$

Pul oqimlarining boshlang'ich korrelyatsiyasini aniqlash quyidagi formula bo'yicha amalga oshiriladi:

$$P(n)(t) = P(p)(t) * (1 + h)^t \quad (2.1.14)$$

Bu yerda:

$P^{(p)}(t)$ – t-vaqtda kutilayotgan real sof daromad;

$P^{(n)}(t)$ – t-vaqtda kutilayotgan nominal sof daromad;

h – o'sha davrdagi inflyatsiya sur'ati.

Turli xil ishlab chiqarilgan tovar mahsulotlari guruhlari bo'yicha inflyatsiya sur'atlarining differentsiyalashgan qiymatlari mavjud

²¹¹ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

²¹² Akhmetshin, E. M., Vasilev, V. L., Vlasova, N. I., Kazakov, A. V., Kotova, X. Y., & Ilyasov, R. H. (2019). Improving management functions at an enterprise: Levels of the internal control system. Calitatea, 20(171), 39-43.

bo'lgan taqdirda, daromadlar va xarajatlarning qiymatining indeksatsiyasi alohida amalga oshirilishi mumkin. Inflyatsiya ta'sirini hisobga olishning eng aniq va eng murakkab uslubi loyihaning har bir resursga bo'lgan narxlar indeksiga muvofiq pul oqimi unsurlarini to'g'rilab turishdir²¹³. Bunda diskont stavkasi daromadlilikning nominal me'yorini aks ettirishi lozim²¹⁴.

Inflyatsiya ta'sirini hisoblashning «yaqinlashtirilgan» uslubi soddaroq hisoblanadi. Unda pul oqimlarining unsurlarini resurslarga bo'lgan o'zgarish (bazis) narxlar asosida hisoblanadi. Diskont stavkasi esa daromadlilikning real me'yorini aks ettiradi. Pul oqimlarini resurslarning joriy narxlarida inflyatsiyaning umumiy indeksini qo'llagan holda hisoblash ham xuddi shunday natija beradi.

Tashqi muhit sharoitlarining mavhumligi tufayli investitsiyaviy loyihani amalga oshirish natijalarini aniq baholash mumkin emas. Har bir loyiha ko'p yoki cheksiz variantli bo'lib qoladi²¹⁵.

Investitsion risk omillarining ta'siri loyihaviy tadbirlarning mazmuni va tarkibi hamda ularni baholashning uslublari sezilarli tarzda o'zgarishiga olib keladi. Noaniqlik sharoitida ishlab chiqiladigan va baholanadigan loyihalarning o'ziga xos jihati shundaki, ularni amalga oshirish shart-sharoitlari, tegishli sarflari va natijalarining aniq miqdori noma'lum bo'ladi. Shuning uchun ham ehtimoliy qiymatlarning butun oralig'ini hamda har bir qiymatining darajasini e'tiborga olish lozim.

Investitsion loyihalarni joriy etishda quyidagi o'ziga xos xususiyatlar namoyon bo'lishi mumkin:

belgilangan sharoitlarda qo'llaniladigan loyiha rentabelligini baholash mezonlarini umumlashtirish va samaradorlikni o'lchashning yangi mezonlarini tatbiq etish ehtiyoji;

loyiha samaradorligi tushunchasining iqtisodiy talqini transformatsiyasi;

²¹³ Сулян Г.С., Казанчян М.С. Методы построения и анализ критериев оценки эффективности технических проектов. Ученые записки Российского государственного социального университета. 2009. № 7-2 (70). С.164-169. // <http://elibrary.ru>.

²¹⁴ Akhmetshin, E. M., Vasilev, V. L., Vlasova, N. I., Kazakov, A. V., Kotova, X. Y., & Ilyasov, R. H. (2019). Improving management functions at an enterprise: Levels of the internal control system. Calitatea, 20(171), 39-43.

²¹⁵ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise // Экономика и социум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

loyihani amalga oshirish jarayonining murakkablashuvi;
noaniqlik va xatarlarni ifodalovchi ko'rsatkichlarni kiritish hamda loyiha parametrlarini chuqur tahlil qilish zarurati²¹⁶.

Iqtisodiyot sektorlarini rivojlantirishga qaratilgan loyihalarning barqarorligini ta'minlashning asosiy usullari qatoriga rezervlarni optimallashtirish, xarid va sotuvni diversifikatsiya qilish hamda loyiha ishtirokchilari tarkibini modifikatsiyalash kiradi.

Muayyan loyiha bilan bog'liq bo'lgan risk xo'jalik bo'yicha o'rtacha riskdan farq qilsa, unda diskont stavkasi ham tegishli tarzda to'g'rilanishi lozim. Investitsiyalarning risk kategoriyalari bo'yicha turkumlanishini quyidagicha amalga oshirish mumkin²¹⁷: (2.2.1-jadval)

Kapitalning o'rtacha tortilgan qiymati ko'p hollarda investitsiyalar samaradorligini baholashda chegara stavkasi sifatida qo'llaniladi. Mazkur yondashuv, agar investitsiya jalb etilayotgan xo'jalik sub'yekti uchun ushbu investitsion loyiha tipik xarakterga ega bo'lsa va uning moliyalashtirish strukturasi xo'jalik kapitalining tuzilishiga muvofiq kelsa, o'zini oqlaydi²¹⁸.

2.2.1-jadval

Investitsiyalarning risk kategoriyalari bo'yicha turkumlanishi²¹⁹

Risk kategoriyasi	Investitsiyalash sohasi	Risk darajasi
1	Mahsulot tannarxini pasaytirish	O'rtachadan kam
2	Ishlab chiqarishni kengaytirish	O'rtacha
3	Yangi tovarlar	O'rtachadan yuqori
4	Innovatsion faoliyat	Eng yuqori

Diskont me'yorini hisoblash uchun asos sifatida kapitalning o'rtacha olingan narxini qo'llashdan tashqari boshqacha yondashuv ham qo'llanishi mumkin. U berilgan muayyan loyihani (umuman, xo'jalik emas) moliyalashtiruvchi kapitalning o'rtacha olingan narxini

²¹⁶ Akhmetshin, E. M., Vasilev, V. L., Vlasova, N. I., Kazakov, A. V., Kotova, X. Y., & Ilyasov, R. H. (2019). Improving management functions at an enterprise: Levels of the internal control system. Calitatea, 20(171), 39-43.

²¹⁷ Akhmetshin, E. M., Vasilev, V. L., Vlasova, N. I., Kazakov, A. V., Kotova, X. Y., & Ilyasov, R. H. (2019). Improving management functions at an enterprise: Levels of the internal control system. Calitatea, 20(171), 39-43.

²¹⁸ Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise //Экономикаисоциум. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

²¹⁹ Замулин О.А., Сонин К.И. Экономический рост: Нобелевская премия 2018 года и уроки для России. -М.: Институт экономики РАН, 2019. С. 332.

aniqlashdan iborat. Dastlabki qarashda ushbu yondashuv oldingisiga nisbatan universal va mazmunan asoslangan. U haqiqatan ham berilgan loyihaga qo'yilgan mablag'ning alternativ narxini hisobga oladi. Ammo bu yondashuv loyiha va uni moliyalashtirish usulining xo'jalik o'rtacha tavakkalchiligiga bo'lgan ta'sirini hisobga olmaydi.

Diskont stavkasida bevosita hisobga olingan bo'lishiga qaramasdan, ushbu uslub muayyan loyihani amalga oshirish munosabati bilan yuzaga keladigan zararlarning o'lchami va ehtimolini aniq ko'rsata olmaydi. Shuning uchun ham diskont stavkasida riskni hisobga olish uslubini qo'llovchi, loyiha sifatini baholovchi modellar, risk manbalarini qo'shimcha tahlil etish jarayonlarini o'z ichiga oladi.

Loyihaning turli xil variantlarini amalga oshirish ehtimoli qaror qabul qiladigan shaxslarning sub'yektiv ehtimolliklari deb nomlanadi. Ushbu ehtimolliklarga matematik statistika uslublarini qo'llash qiyinroq kechadi.

Stsenariy uslubi asosida variantlarning soni cheksiz bo'lganligi sababli stsenariylarni ishlab chiqishda ayrim umumlashtirishlar va soddalashtirishlar qo'llaniladi.

Agar gap xarajatlar va natijalarni baholash haqida borayotgan bo'lsa, unda loyiha parametri qiymatlarining oraliqlari ham stsenariy uslubi unsurlari bo'lishi mumkin. Bu yerda variantlar soni oraliqlar sonini tanlash bilan aniqlanadi va har bir oraliqqa, parametrning ushbu berilgan oraliqqa tushishi muvofiq tarzda qo'yiladi.

Stsenariy uslubi asosida investitsiyaviy loyihalar samaradorligini baholash modellarini quyidagicha ifodalash mumkin²²⁰:

$$Ekut = \sum_{i=1}^n P_i * CDD_i \quad (2.1.15)$$

Bunda:

N - stsenariylar soni:

R_i - i-chi stsenariy amalga oshish ehtimoli:

CDD_i - i-chi stsenariy amalga oshganda, loyiha amalga oshishidan tushgan sof diskontlangan daromad.

²²⁰ Замулин О.А., Сонин К.И. Экономический рост: Нобелевская премия 2018 года и уроки для России. -М.: Институт экономики РАН, 2019. С. 332.

Loyihaning ahamiyatli parametrlari va uni amalga oshirish yo‘llari ko‘p bo‘lsa, stsenariylar soni ham juda ko‘p bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ham har bir stsenariyni tahlil qilish mumkin emas. Amaliyotda, odatda 6-10 ta stsenariy ishlab chiqiladi. Ayrim hollarda esa uchta variant bilan chegaralanadi.

- optimistik;
- asosiy (o‘rtacha ehtimolli darajasi yuqori);
- pessimistik.

Ayrim natijalarning sub’yektiv ehtimolliklarini aniqlash qiyin bo‘lgan murakkab vaziyatlarda kutilayotgan samarani hisoblash uchun quyidagi formula qo‘llaniladi:

$$Ekut = I + E_{max} + (1 - \lambda) * E_{min} \quad (2.1.16)$$

Bunda:

E_{max} - loyihadan kutilayotgan maksimal samara;

E_{min} - loyihadan kutilayotgan minimal samara;

λ – noaniqlikni hisobga olish me’yori, uni 0,3 ga teng deb qabul qilish tavsiya etiladi.

Ushbu model kutilayotgan samaradorlik ehtimoli va uning statistik tavsiflarini hamda taqsimot qonunini topish uchun xizmat qiladi. Tasodifiy kattalikning taqsimot tartibini bilgan holda, uni istalgan oraliqqa tushish ehtimolini aniqlash mumkin.

Imitastiyaviy model asosidagi loyiha ta’sirchanligi tahlilini o‘tkazishda loyihaning barcha ahamiyatli parametrlari aniqlanadi. Keyinchalik har bir parametr uchun:

- uning qiymatlari oralig‘i;
- oraliq ichidagi ehtimolliklarning taqsimlanish turi;
- ushbu ko‘rsatkichning loyihaning boshqa ko‘rsatkichlari bilan bog‘liqlik korrelyatsiya koeffitsienti.

Loyiha amalga oshirishining imitastiyaviy modeli uning tasodifiy ko‘rsatkichlarining analitik va korrelyatsiyaviy bog‘liqliklari bilan belgilangan. Modelning har bir hisobida EHMda natijaviy samaraning qiymati saqlanib qoladi.

Samaraning olingan qiymatlarini umumlashgan summasi bo'yicha uning ehtimolliklarini taqsimoti qonuni o'rtacha kutilayotgan samara (E_{kut}) va zararlar ehtimoli (R_z va R_{ir}) aniqlanadi²²¹.

Imitatsiyaviy uslub diskont stavkasida riskni hisobga olish uslubiga nisbatan ko'proq mehnatni va katta hajmdagi axborotlarni tahlil qilishni talab etadi. U investitsiyaviy loyiha amalga oshirishining kutilayotgan natijalarini aniq yoritib berishiga qaramasdan, uni qo'llash har doim ham maqsadga muvofiq bo'lmaydi.

Diskont stavkasida riskni hisoblash uslubi oddiy bo'lib ko'rinadi. Ammo u stavka tanlashning batafsil asoslanishini talab etadi. Beqarorlik va yuqori investitsiyaviy risk sharoitlarida bu uslub sstenar uslub bilan birgalikda qo'llanilishi mumkin.

Maqsadli mezon sifatida boshqa mezonlar ichida yagona bo'lgan sof diskontlangan daromadni tanlash mazmunan to'g'ri bo'ladi.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda investitsiyalar tavakkalchiligini boshqarish, ya'ni ma'lum darajada xavflilik voqeasining yuzaga kelishini prognozlashtirish va riskni kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni o'tkazish imkonini beradigan chora-tadbirlarni ishlab chiqish muhim deb hisoblaymiz.

2-bob bo'yicha xulosa

1. Mamlakatda investitsion salohiyatni oshirish jarayonida xorijiy davlatlarning investitsion resurslarni rivojlantirish tamoyillari va iqtisodiyotning investitsion jozibadorligini yuksaltirish bo'yicha to'plangan ilg'or tajribalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Investitsion faoliyatni amalga oshirishning ilg'or xalqaro tajribasini o'rganishda Buyuk Britaniya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Kanada, G'arbiy Yevropa va Janubi-sharqiy Osiyo davlatlari kabi yetakchi mamlakatlar tajribalarini o'rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

2. Xalqaro amaliyotni tadqiq etish natijalari shuni ko'rsatadiki, mamlakat investitsion-innovatsion faoliyatini rag'batlantiruvchi soliq imtiyozlarining quyidagi turlaridan foydalaniladi:

²²¹ Замулин О.А., Сонин К.И. Экономический рост: Нобелевская премия 2018 года и уроки для России. - М.: Институт экономики РАН, 2019. С. 332.

- tadqiqot va investitsiya solig'i krediti taqdim etish, ya'ni innovatsion maqsadlar uchun foydadan xarajatlar bo'yicha soliq to'lovlarini kechiktirish imkoniyati;

- innovatsion xarajatlar o'sishiga bog'liq soliq yuklamasini kamaytirish;

- innovatsion loyihalarni amalga oshirishdan olingan foyda uchun ma'lum yillar davomida "soliq ta'tillari" berish;

- buyurtma asosidagi va hamkorlikdagi ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari uchun ajratilgan foydadan olinadigan soliq stavkalarini pasaytirish.

3. Mamlakatning har qanday sohasidagi investitsion faoliyat darajasi ham soha tashqarisidagi, ham soha ichidagi bir qator shartlarga bog'liq bo'ladi. Aynan o'sha shart-sharoitlarning o'zi turli sohalardagi investitsion faollikning rivojlanishiga teng bo'lmagan ta'sir o'tkazishi mumkin bo'ladi, bundan tashqari sohadagi investitsion faoliyatga soha rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini ta'sirini oshirish zarur;

4. Mamlakatda investitsion jarayonlarning taraqqiyotida bozor infratuzilmasi muhim ahamiyat kasb etib, u orqali tadbirkorlar ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatish va tijorat operatsiyalarini amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Mazkur infratuzilma tarkibiga banklar, yetkazib beruvchilar, ulgurji va chakana sotuvchilar, professional buxgalterlik, konsalting, sug'urta va boshqa xizmatlar kiradi.

5. Mamlakatimizda investitsion jarayonlarni rivojlantirishda ijtimoiy-siyosiy va demografik omillar sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu birinchi navbatda mehnatga layoqatli aholining shahar hududlariga ko'chishi, yuqori malakali mutaxassislarning yetishmasligi, hududiy tashkilotlar faoliyatida malakasiz mehnatning ustunlik qilishi bilan belgilanadi.

6. Mamlakat investitsion jarayonlarini rivojlantirishda tabiiy-iqlim sharoitlari ham muhim o'rin tutadi. Tabiiy-iqlimiy omillar qanchalik qulay bo'lsa, zarar ko'rish xatari shunchalik kamayadi va shunga mutanosib ravishda investitsion faollik darajasini oshirish imkoniyati yaratiladi.

7. So'nggi yillarda O'zbekiston iqtisodiyotida jadal, sifat jihatidan yangi tarkibiy va chuqur bozor islohotlari amalga oshirilmoqda, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish ustuvor yo'nalishlari tubdan qayta ko'rib chiqilmoqda, iqtisodiyotni real harakatga keltiruvchi salohiyatga ega bo'lgan iqtisodiy o'sishning yangi, amaliy "drayver"lari joriy etilmoqda.

8. Investitsiyaviy faoliyat yo'nalishlarini tahlil etgan holda, ular ichidan eng muhim va istiqbollilarini tanlab olish lozim. Bunday tahlilning o'zi innovatsion-boshqarish sohasiga investitsiyaviy sifat deb qaralishi mumkin. Ushbu tahlillar asosida investitsion faoliyatning har bir yo'nalishi bo'yicha kutilayotgan maksimal loyihalar soni ishlab chiqiladi, jumladan alternativ variantlarni ham o'z ichiga oladi. Alternativ variantlar tushunchasi ostida loyihani amalga oshirish strategiyasi doirasida korxonada mavjud moddiy, moliyaviy, mehnat va boshqa resurslardan foydalanish imkoniyatlari bilan vaqt va makonda amalga oshiriladigan maqsadli yo'naltirilgan xo'jalik operatsiyalarining yaxlit tizimi tushuniladi. Operatsiyalarning maqsadli yo'naltirilganligi samaradorlikning aniq mezonlari mavjudligini nazarda tutadi.

9. Investitsiya samaradorligini baholash metodologiyasi qiymat ko'rsatkichlarini vaqt omilini inobatga olmagan holda ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Tahlil uchun quyidagi ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish mumkin: mahsulotni sotishdan olingan yalpi tushum; qo'shilgan qiymat solig'i va tushumdan olinadigan boshqa soliqlar; mahsulot sotishdan olingan sof tushum; mahsulot ishlab chiqarish umumiy xarajatlari; mahsulotni sotish bilan bog'liq xarajatlar; mahsulot sotishdan olingan daromad; asosiy faoliyatdan tashqari daromadlar; asosiy faoliyatdan tashqari xarajatlar; balans foydasi; foyda solig'i; sof foyda.

10. Investitsion risklarni boshqarish, ya'ni muayyan darajadagi xavfli vaziyatlarning yuzaga kelishini prognozlash va risklarni minimallashtirish imkonini beruvchi chora-tadbirlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

3-BOB. SANOAT KORXONALARINING INVESTITSION FAOLIYATINI BAHOLASH VA MOLIYAVIY NAZORATNING ZAMONAVIY JIHATLARI

3.1. Sanoat korxonalari investitsion potentsialining ekonometrik tadqiqot instrumentariysi

Raqamli transformatsiya sharoitida sanoat korxonalarining uzoq muddatli barqaror rivojlanishi to'g'ridan-to'g'ri investitsion resurslarning jalb etilishi bilan belgilanadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining uzoq muddatda samarali faoliyat yuritishi investitsiyalar bilan bog'liq. O'z navbatida investitsiyalar va sanoat korxonalarining o'zaro uyg'unligi ular orasidagi kointegratsion aloqadorlikni ta'minlaydi.

Wei Zhang ²²² va uning hammualliflari tomonidan amalga oshirilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Xitoyning 2050 yilgacha bo'lgan sanoat korxonalari taraqqiyoti bevosita investitsion siyosat bilan chambarchas bog'liq. Tadqiqotchilar Xitoyning 2000-2014 yillardagi sanoat va investitsiya ko'rsatkichlarini Input-Output modeli yordamida tahlil qilib, investitsion salohiyatni modellashtirdilar. Tadqiqot natijalariga ko'ra, investitsion salohiyatga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omil innovatsion tadqiqotlarga (R&D) yo'naltirilgan mablag'lar ekanligi aniqlandi.

Mazkur monografiyaning yana bir o'ziga xos tomoni shundan iboratki, ilmiy maqolada «digital investment»(raqamli investitsiya) atamasi ham tahlil qilingan. Sanoatni 18 ta guruhga bo'lishib, har bir guruh uchun R&D hamda digital investment baholangan. Qaysi guruhda mazkur ikki omilning qiymati katta bo'lsa, ushbu guruh uzoq muddatli yashovchanlikka ega ekanligi aniqlangan²²³.

²²² Wei Zhang ^a, Ting Zhang ^{b c}, Hangyu Li ^{b c}, Han Zhang Dynamic spillover capacity of R&D and digital investments in China's manufacturing industry under long-term technological progress based on the industry chain perspective //Technology in Society Volume 71, November 2022, 102129

²²³ Koval, V., Prymush, Y., Popova, V. (2017). The influence of the enterprise life cycle on the efficiency of investment. Baltic Journal of Economic Studies, 3(5), 183–187. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-183-187>.

Shuangyan Li va hamkasblarining tadqiqotlari raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining investitsion salohiyatini oshirishda "yashil investitsiyalar" muhim ahamiyatga ega ekanligini gipoteza testlari orqali tasdiqladi. Tadqiqotchilar Benchmark modelidan foydalanib, yashil investitsiyalarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi bir qator omillarni ekonometrik modellashtirdi. Bular qatoriga raqamli iqtisodiyotning rivojlanish darajasi, aholi soni, sanoat korxonalari miqdori, tashqi savdo balansi, sanoatning umumiy rivojlanish darajasi hamda urbanizatsiya jarayonlari kiradi²²⁴.

Garchi investitsion salohiyat bo'yicha xalqaro va milliy miqyosda ko'plab ilmiy tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, biz tadqiqotimizda yuqorida qayd etilgan olimlarning ilmiy yondashuvlariga tayanamiz. Ushbu nazariy asoslar doirasida respublikamizning 2000-2021 yillar davridagi ma'lumotlarini tahlil qilib, raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining investitsiya salohiyatini o'rganamiz.

Quyidagi to'rt gipoteza raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalari investitsion salohiyatiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillarni belgilaydi:

- 1) Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o'sishi asosiy kapitalning o'sishi bilan kointegratsion munosabatda;
- 2) Asosiy kapital va kichik biznes hamda tadbirkorlar soni o'rtasida yuqori korrelyatsion bog'liqlik mavjud;
- 3) Transport, logistika, aloqa va axborot xizmatlari hajmining oshishi asosiy kapitalning o'sishiga olib keladi;
- 4) Tashqi savdo aylanmasining ko'payishi asosiy kapitalga investitsiyalarning jozibadorligini oshiradi.

Mazkur to'rtta gipoteza raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalari investitsion salohiyatiga ta'sir etuvchi asosiy omil belgilarni ifodalaydi. Buni quyidagi formula bilan belgilab olamiz.

$$Y = F(x_1, x_2, x_3, x_4)$$

Bu yerda:

Y - sanoat korxonalarining investitsion salohiyati

²²⁴ Does regional digital economy development influence green investment? Shuangyan Li *, Ge Chang, Reyihanguli Zunong.// Innovation and Green Development (2), 2023

- x1 - sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi
 x2 - kichik biznes va tadbirkorlar soni
 x3 - tashish, saqlash, aloqa va axborotlashtirish xizmatlari
 x4 - tashqi savdo aylanmasi, *mln AQSh dollarida*

$$\ln AKI = \beta_0 + \beta_1 \ln SANOAT + \beta_2 \ln KTS + \beta_3 \ln TSAA + \beta_4 \ln TS \quad (1)$$

3.1-jadval

Ko'rsatkichlarning tasviriy statistikasi

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
AKI	22	111.741	11.653	95.6	138.1
IND	22	105.169	2.288	100.9	110.8
KTS	22	236497.59	111432.65	118749	528929
TSAA	22	108.805	4.703	99.93	117.792
TS	22	21476.671	11454.316	5700.4	42170.5

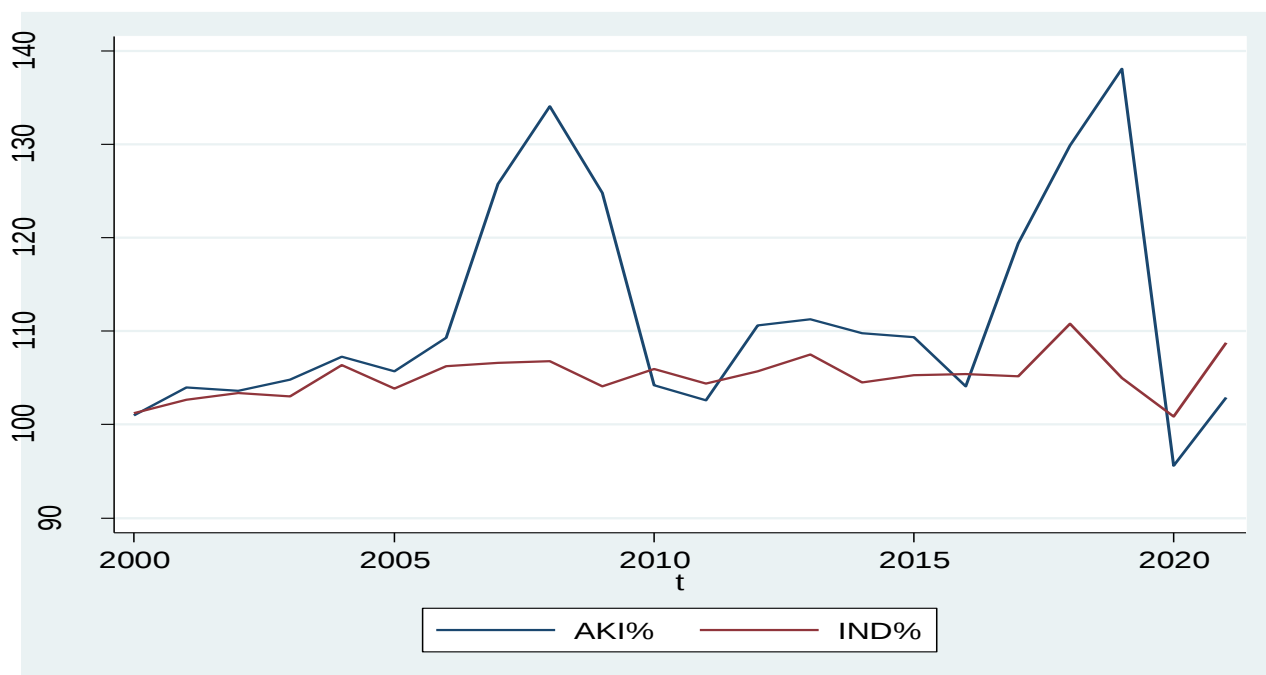
Asosiy kapitalning dinamikasida sezilarli nostatsionarlik kuzatiladi. 2000-2021 yillar mobaynida uning o'zgarishida keskin tebranishlar qayd etilgan. O'rtacha o'sish ko'rsatkichi 111.74 foizni tashkil etgan bo'lib, eng yuqori o'sish darajasi 2019 yilda 138.1 foizga yetgan. Biroq, keyingi 2020 yilda keskin pasayish kuzatilib, o'zgarish ko'rsatkichi 95.6 foizgacha tushgan, ya'ni oldingi yilga nisbatan pasayish qayd etilgan. Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish ko'rsatkichlarida nisbatan statsionarlik kuzatiladi²²⁵. 2000-2021 yillar mobaynida respublikada sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning o'rtacha o'sishi 105 foizni tashkil etib, yigirma yillik davr mobaynida tebranishlar ushbu o'rtacha ko'rsatkich atrofida kuzatilgan.

Garchi dastlabki kuzatuvlar asosida mazkur ko'rsatkichlar o'rtasida kointegratsion aloqadorlik mavjud emas, degan xulosaga kelish uchun hali erta, chunki uzoq muddatli davrda kointegratsiya bo'lishi kutiladi.

Omil va natijaviy belgilar vaqtli qator ma'lumotlari bo'lganligi sababli, dastlab ularning statsionarligini tekshiramiz. Ekonometrik adabiyotlarda statsionarlikni tekshirishning uch asosiy usuli mavjud

²²⁵ Koval, V., Prymush, Y., Popova, V. (2017). The influence of the enterprise life cycle on the efficiency of investment. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(5), 183–187. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-183-187>.

bo‘lib, Birlik ildiz testi va Dikkey Fuller testi ayniqsa ishonchli hisoblanadi.

3.1-rasm. 2000-2021 yillar davomida mahalliy darajada asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hamda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o‘zgarish dinamikasi.

Barcha belgilar bir vaqtning o‘zida nostatsionar bo‘lgan holatda, ularning natijalarini Yoxansen testi orqali kointegratsion aloqadorlikka tekshirib, Engel Greynjer asosida o‘zaro tahlil qilamiz. Tahlil uchun VAR va VEC kabi vaqtli kointegratsion ko‘p omilli model turlaridan foydalanamiz.

Ilmiy adabiyotlarda nostatsionar davriy qatorlar «integratsiyalashgan jarayon»deb ham yuritiladi. Qatorning integratsiya darajasi uning statsionar holga keltirish uchun necha marta differensiallashtirish lozimligi bilan aniqlanadi. Shunday qilib, statsionar qatorlar «nolinchi darajali integratsiyalashgan»bo‘ladi va qisqacha $I(0)$ deb ifodalanadi. Qator bir marta differensiallashtirildan so‘ng statsionar holga kelsa, u birinchi darajali integratsiyalashgan deyiladi va $I(1)$ deb belgilanadi. Umumiy tarzda, davriy qator d marta differensiallashtirildan

keyin statsionar bo'lsa, d darajali integratsiiallashgan deyiladi va $I(d)$ tarzida belgilanadi.

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 x_t$$

Bir xil darajada integratsiiallashgan nostatsionar davriy qatorlar kointegratsiiallashgan davriy qatorlar deyiladi. Agar, x_t va y_t o'zgaruvchilari d darajali kointegratsiiallashgan bo'lib, $y_t = \beta_0 + \beta_1 x_t$ chiziqli tenglik $(d-b)$ (bunda, $b>0$) darajali integratsiiallashuvini ta'minlovchi (β_0, β_1) vektori mavjud bo'lsa, unda x_t va y_t $(d-b)$ darajali kointegratsiiallashgan deyiladi va $(x_t, y_t) \sim CI(d-b)$ ko'rinishida yoziladi. Bu yerda (β_0, β_1) vektori – kointegratsiya vektori deb ataladi. Bu ta'rif ikki o'zgaruvchan holatga nisbatan qo'llanilsada, shu tarzda, k – o'zgaruvchan kointegratsiya tizimi holati ham keltirib chiqarilishi mumkin.

Kointergartsion aloqani tekshirish o'zgaruvchilarning integratsiya darajasini talab qilishi sababli kointegratsiya testlaridan avval har bir o'zgaruvchi uchun integratsiya darajasi aniqlanadi. Buning uchun Dickey-Fuller(DF) testidan foydalaniladi²²⁶. Mazkur test Dikkey va Fuller tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, 4 ta tenglikka asoslanadi va «Birlik ildiz testi» nomi bilan ishlatiladi:

$$\Delta Lny_t = \delta Lny_{t-1} + u_t \quad (5)$$

yoki

$$Lny_t = (1 + \delta)Lny_{t-1} + u_t \quad (6)$$

Keyingi bosqichda bu o'zgaruvchilar orasidagi kointegratsion aloqadorlik *Durbin Watson Cointegration*, *Johansen Cointegration* kabi testlar vositasida tekshiriladi.

Nihoyat, so'nggi bosqichda o'zgaruvchilar orasidagi aloqadorlik yo'nalishini aniqlash maqsadida *Granger Causality (Greyijer aloqadorlik)* testi qo'llaniladi. Bu test vositasida omil belgi natijaviy belgini rag'batlantiradimi yoki aksincha ekanligi aniqlanadi²²⁷.

²²⁶Dickey D.A. and Fuller W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrics*, 49, pp. 1057-72

²²⁷ Koval, V., Prymush, Y., Popova, V. (2017). The influence of the enterprise life cycle on the efficiency of investment. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(5), 183–187. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-183-187>.

Tadqiqotchilar ko‘p o‘zgaruvchili muhitda Yoxansen kointegratsiya testi yanada samarali va ishonchli natijalar berishi sababli, uni keng qo‘llashadi. Kointegratsion munosabatlar baholanganidan so‘ng, qisqa va uzoq muddatli dinamikani o‘rganish maqsadida VAR modelidan foydalaniladi.

Test natijalariga ko‘ra, asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalar nolinci tartibli vaqtli qatorda nostatsionar xususiyatga ega ekanligi aniqlandi. MakKinnon approximate p-qiymati 0.0504 ga teng bo‘lib, bu nazariy talab qilingan 0.05 dan yuqori. Shuning uchun qatorni differensiallab, birlik ildiz testini qayta o‘tkazdik. Birinchi tartibli integratsiyadan so‘ng asosiy kapitalga investitsiyalar statsionar qatorga aylandi, bunda ehtimollik qiymati 0.0003 darajasiga tushdi. Bu qaror qabul qilish uchun yetarli, shuningdek, test statistics qiymati -4.434 hamda, Interpolated Dickey-Fuller 1%, 5%, 10% Critical Value mos ravishda -3.750, -3.000, -2.630.

Sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish vaqtli qatori statsionar xususiyatga ega, chunki MakKinnon approximate p-qiymati 0.0002 ga teng. Test statistikasi -4.535 ga teng bo‘lib, barcha kritik qiymatlardan past.

Kichik biznes va tadbirkorlar soni kuchli nostatsionar vaqtli qator ekanligi aniqlandi. Faqat ikki marta differensiallash natijasidagina statsionar vaqtli qatorga erishildi. Ikkinchi tartibli integratsiyalashdan so‘ng birlik ildiz testi ehtimollik qiymati 0.05 dan past bo‘ldi.

. dfuller d.AKI

Dickey-Fuller test for unit root		Number of obs		=	20
		Interpolated Dickey-Fuller			
Test		1% Critical	5% Critical	10% Critical	
Statistic		Value	Value	Value	
Z(t)	-4.434	-3.750	-3.000	-2.630	
MacKinnon approximate p-value for Z(t) = 0.0003					

```
dfuller d2.KTS
```

Dickey-Fuller test for unit root Number of obs = 19

	Test Statistic	Interpolated Dickey-Fuller		
		1% Critical Value	5% Critical Value	10% Critical Value
Z(t)	-3.583	-3.750	-3.000	-2.630

MacKinnon approximate p-value for $Z(t) = 0.0061$

. dfuller TSAA

```
Dickey-Fuller test for unit root                                Number of obs   =      21
```

	Test Statistic	Interpolated Dickey-Fuller		
		1% Critical Value	5% Critical Value	10% Critical Value
Z(t)	-3.770	-3.750	-3.000	-2.630

MacKinnon approximate p-value for $Z(t) = 0.0032$

```
. dfuller d.TS
```

Dickey-Fuller test for unit root Number of obs = 20

		Interpolated Dickey-Fuller		
	Test Statistic	1% Critical Value	5% Critical Value	10% Critical Value
Z(t)	-4.448	-3.750	-3.000	-2.630

MacKinnon approximate p-value for $Z(t) = 0.0002$

**3.2-rasm. Ko‘rsatikchlarning statsionarlikka tekshirish uchun
birlik ildiz testi Dickey-Fuller qiymatlari²²⁸**

²²⁸ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

Sample: 2002 - 2021	Number of obs	=	20
Log likelihood = 98.37667	AIC	=	-8.237667
FPE = 9.97e-07	HQIC	=	-8.082165
Det(Sigma ml) = 1.83e-07	SBIC	=	-7.441081

Equation	Parms	RMSE	R-sq	chi2	P>chi2
lnAKI	8	.06655	0.7281	53.56849	0.0000
lnSANOAT	8	.012122	0.7713	67.43207	0.0000

3.3-rasm. VAR model statistik ahamiyatlik qiymatlar²²⁹

	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
lnAKI						
lnAKI						
L1.	.8238101	.2307922	3.57	0.000	.3714657	1.276155
L2.	-.6570188	.1867965	-3.52	0.000	-1.023133	-.2909045
lnSANOAT						
L1.	.6892674	1.051387	0.66	0.512	-1.371413	2.749948
L2.	-2.136164	1.112711	-1.92	0.055	-4.317037	.0447092
lnKTS	.0253278	.0849785	0.30	0.766	-.1412271	.1918827
lnTSAA	1.262476	.3527532	3.58	0.000	.5710925	1.95386
lnTS	.0759776	.0649475	1.17	0.242	-.0513172	.2032725
_cons	3.683609	8.435506	0.44	0.662	-12.84968	20.2169
lnSANOAT						
lnAKI						
L1.	.142308	.0420394	3.39	0.001	.0599124	.2247036
L2.	-.1387739	.0340254	-4.08	0.000	-.2054625	-.0720855
lnSANOAT						
L1.	-.9259295	.1915126	-4.83	0.000	-1.301287	-.5505716
L2.	-.7348508	.2026829	-3.63	0.000	-1.132102	-.3375996
lnKTS	-.0268483	.015479	-1.73	0.083	-.0571867	.00349
lnTSAA	.2176687	.0642548	3.39	0.001	.0917315	.3436058
lnTS	.0568329	.0118304	4.80	0.000	.0336459	.08002
_cons	11.12151	1.536548	7.24	0.000	8.109935	14.13309

3.4-rasm. Model koeffitsientlari qiymati²³⁰

Bunday holatda oddiy regressiya modelini qo'llab bo'lmaydi, chunki natijaviy belgi nostatsionar, omil belgilar esa qisman statsionar va nostatsionar xususiyatga ega. Optimal yechim sifatida VAR modelini

²²⁹ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

²³⁰ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

tanlash maqsadga muvofiq. Shuningdek, uzoq muddatli davrda asosiy kapitalga investitsiyalar va sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish oʻrtasidagi kointegratsion aloqadorlikni tekshirish zarurati mavjud

VAR modelining statistik ahamiyatlilik darajasi yuqori boʻlib, Akaike kriteriyasi -8.23 ga teng. Ehtimollik darajasi 0.05 dan past qiymatni koʻrsatdi.

Modelda natijaviy belgilar sifatida sanoat mahsulotlari va asosiy kapitalga oʻzlashtirilgan investitsiyalar tanlandi. Omil belgilar sifatida esa kichik biznes va tadbirkorlar soni hamda tashish, saqlash, axborot va aloqa koʻrsatkichlari kiritildi. VAR modelining koeffitsientlarini va ularning ehtimollik darajasini tahlil qilganda, kichik biznes va tadbirkorlar soni koʻrsatkichi na statistik, na iqtisodiy ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

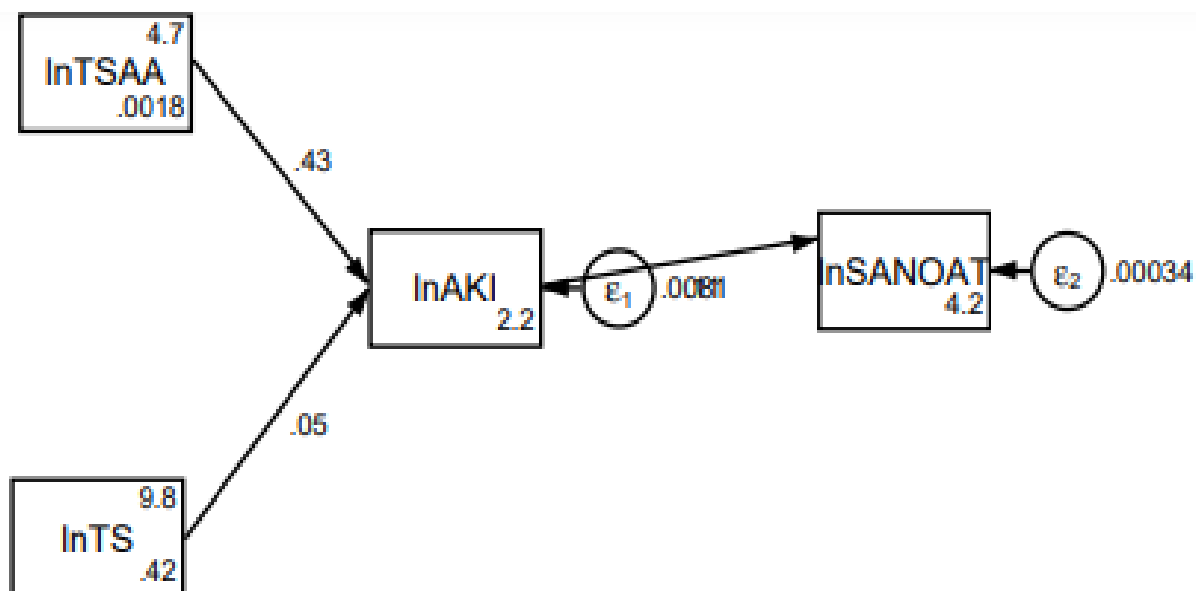
Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
lnAKI	lnSANOAT	7.1748	2	0.028
lnAKI	ALL	7.1748	2	0.028
lnSANOAT	lnAKI	20.213	2	0.000
lnSANOAT	ALL	20.213	2	0.000

3.5-rasm. Engel Greynjer kointegratsion test natijasi²³¹

Engel-Greynjer test natijalariga koʻra, asosiy kapital investitsiyalari sanoat sohasiga sezilarli darajada taʼsir koʻrsatishi aniqlangan. Bu natija strukturaviy tenglamalar modelini (SEM) qoʻllash zarurligini koʻrsatadi.

Ilmiy tadqiqot natijalarining koʻrsatishicha, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalarga eng kuchli ijobiy taʼsir koʻrsatuvchi omillar transport-logistika, axborot-kommunikatsiya xizmatlari hamda tashqi savdo aylanmasining oʻsishi hisoblanadi. Mazkur omillarning investitsion jarayonlarga sezilarli taʼsiri ilmiy monografiyaning tadqiqot obʼyekti doirasiga toʻliq mos keladi, chunki transport-logistika va axborot-kommunikatsiya xizmatlari raqamli iqtisodiyotning asosiy koʻrsatkichlari sifatida namoyon boʻladi.

²³¹ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

3.6-rasm. SEM modeli²³²

Transport-logistika, axborot va kommunikatsiya xizmatlarining bir foizga oʻsishi asosiy kapital investitsiyalarining 0,43 foizga ortishiga olib kelsa, tashqi savdo aylanmasining bir foizlik oʻsishi investitsiyalarning 0,05 foizga koʻpayishiga xizmat qilishi aniqlangan.

Strukturaviy tenglamalar modeli (SEM) va Engel-Greynjer kointegratsion test natijalari shuni koʻrsatadiki, investitsiyalarning ortishi uzoq muddatli istiqbolda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining barqaror oʻsishiga sabab boʻladi.

3.2.§ "Olmaliq kon-metallurgiya kombinati" AJda investitsion jarayonlarning zamonaviy holati va samaradorlik koʻrsatkichlari

Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy Osiyo mintaqasida mineral-xomashyo resurslarining diversifikatsiyalashgan tarkibi va ulkan zahiralar bilan strategik ahamiyatga ega davlat hisoblanadi. Respublikamiz hududida oltin, mis, uran, neft-gaz konlari, shuningdek, volfram, bizmut va boshqa qimmatbaho metallar konlari mavjud boʻlib, ularni oʻzlashtirish uchun keng koʻlamli investitsion dasturlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2022-yilda sanoat tarmoqlarini modernizatsiyalash va texnologik yangilash maqsadida mazkur sektorga 138,9 trillion soʻm miqdorida investitsiya mablagʻlari yoʻnaltirildi.

²³² Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

Sanoat tarmog'iga yo'naltirilgan umumiy investitsiyalarning 55 foizi, ya'ni 76,4 trillion so'mi ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va texnologik modernizatsiyalashga sarflangan. Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish maqsadida 2022-yilda 19 ta maxsus industrial zona va 400 dan ortiq kichik sanoat zonolari tashkil etilib, infratuzilma ob'ektlarini rivojlantirishga 10 trillion so'm mablag' yo'naltirildi. Natijada sanoat korxonalariga kiritilgan investitsiyalar hajmi 2021-yilga nisbatan 28,7 foizga o'sish tendensiyasini qayd etdi.

Tog'-kon sanoatini rivojlantirish uchun yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi 21,1 trillion so'mni tashkil etib, o'tgan hisobot davriga nisbatan 8,1 foizga o'sdi. Sanoat korxonalarining xomashyo bazasini kengaytirish maqsadida geologik-qidiruv ishlari hajmi uch barobarga oshirilib, yangi konlar soni 600 taga yetkazildi. O'zbekistonning turli iqtisodiy-geografik hududlarida 19 ta rangli va qora metallurgiya sanoati korxonalari tashkil etilib, ishlab chiqarish diversifikatsiyasi ta'minlandi.

O'zbekiston rangli metallurgiya sanoatining yetakchi korxonasi - "Olmaliq kon-metallurgiya kombinati" AJ (OKMK) qo'rg'oshin-rux va mis eritish majmualarini o'z ichiga olgan yirik industrial kompleks hisoblanadi. 1949-yildan buyon faoliyat yuritib kelayotgan ushbu strategik ahamiyatga molik korxonaning 98,8 foizlik aksiyalar paketi Davlat aktivlarini boshqarish agentligi orqali O'zbekiston Respublikasi hukumatiga tegishli. OKMK mamlakatning yirik sanoat korxonalari qatoriga kirib, davlat byudjeti daromadlarining 9 foizini shakllantiradi.

Olmaliq shahri va tumani O'zbekistonning ruda konlari zahiralarining asosiy qismini o'z hududida mujassam etgan bo'lib, mazkur hudud metallurgiya sanoati yo'nalishida ixtisoslashgan industrial markazga aylangan.

"Olmaliq kon-metallurgiya kombinati" AJ (OKMK) mamlakat metallurgiya sanoatining flagmani sifatida murakkab ishlab chiqarish tizimiga ega. Korxonaning industrial infratuzilmasi ikki yirik metallurgiya majmuasi, beshta qayta ishlash zavodi, to'rtta kon va uchta ochiq karerni o'z ichiga olgan integratsiyalashgan ishlab chiqarish zanjiridan iborat. Mehnat resurslari salohiyati 30 ming nafar malakali

mutaxassisni tashkil etib, 100 dan ortiq nomenklaturadagi mahsulotlar ishlab chiqariladi.

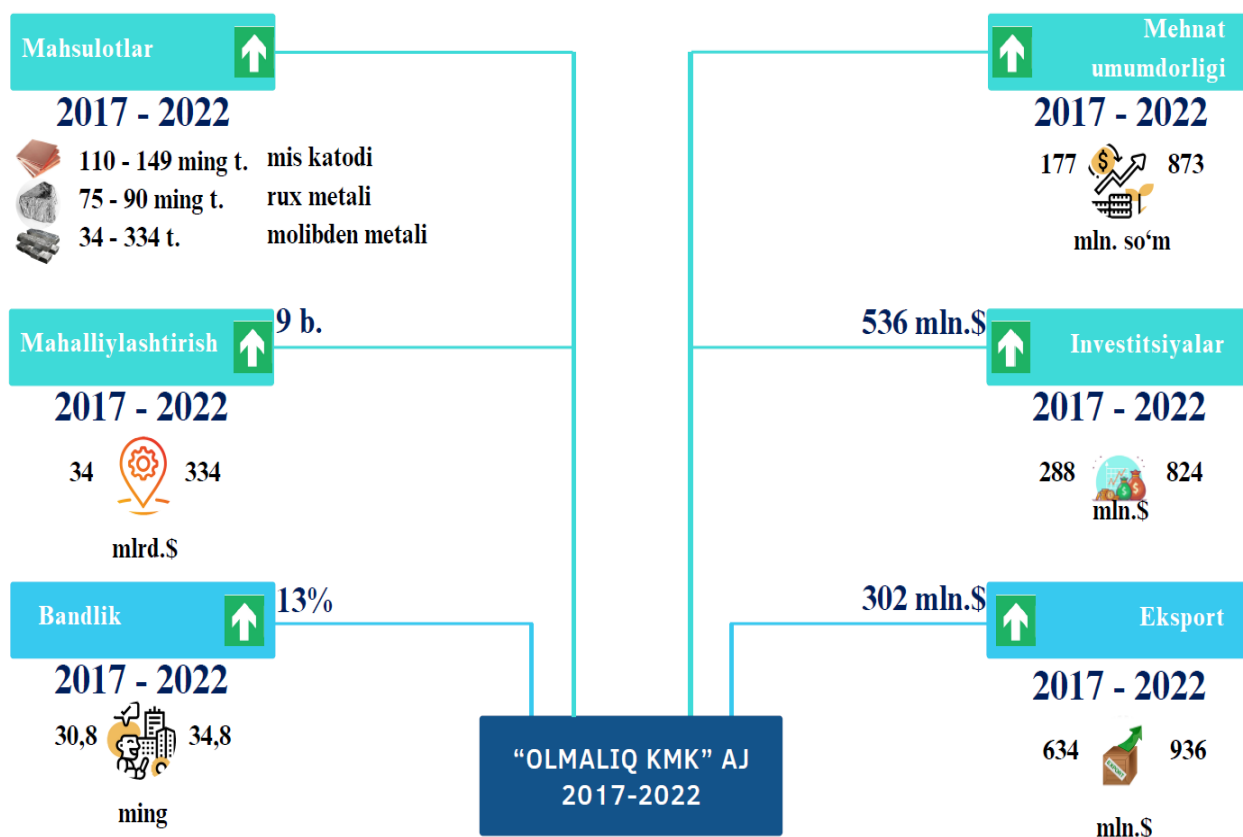
«Olmaliq kon-metallurgiya kombinati» AJda ishlab chiqariladigan mahsulotlar nomi va ularning sanoat korxonalarida qo'llanilish

Maxsulot nomi	Standart	Markasi	Qo'llanilishi
 EMALLANGAN MIS SIMLARI	Ts 05755737-008	-	Emallangan mis sim kabel mahsulotlariva boshqa elektrotexnik maqsadlar uchun qo'llaniladi.
 MIS KATODI	GOST 546-2001	Marka M0K, Cu - 99.97%dan kam emas, Marka M1K, Cu - 99.95% dan kam emas	Kabellar, mis asosidagi qotishmalar, elektrotexnika, mis trubalar, avtomobilsozlik, qurilish va boshqalar.
 RUX QUYMASI	GOST 3640-94	Marka S0A, Zn - 99.98% Marka S0, Zn - 99.975%	Galvanik qoplamlarda, medisinada, qotishlar ishlab chiqarishda va lak-bo'yoq sanoatida ishlatiladi.
 KADMIY QUYMASI	GOST 1467-93	Kd0A, Kd-99.98%, Kd0A, Cd - kam emas 99/96%	Metallik kadmiy elektrotexnika qotishmalari, mashinalar qurilishi, metallar korroziyasiga qarshi qatlamlar, atom sanoati va noorganik bo'yoq sanoati kabi sohalarda ishlatiladi.
 PORTLANDSEMENT	GOST-31108-2003 GOST 30515-97	SEM II/A-I 32,5 N SEM I 32,5 N SEM I 42,5 N SEM II/A-P— 32,5 N	Umumqurilish portlandsementi temirbeton ishlarida, ko'piksimon beton ishlab chiqarishda, beton ishlarida, umumqurilish ishlarida, trotuar va yo'l plitalari ishlab chiqarishda foydalaniladi.
 OQ PORTLANDSEMENT	O'z DSr 761-96	PSB I 1-500/42.5 PSB I-400/32.5	Quruq qurilish aralashmalari va beton mahsulotlari tayyorlash uchun ishlatiladi.

3.7-rasm. «OKMK»AJda ishlab chiqarilgan mahsulotlar nomi va ularning qo'llanilishi²³³

OKMK mamlakatda mis ishlab chiqarishning yagona markazi bo'lib, qimmatbaho metallar (oltin, kumush), rangli metallar (mis, rux) va nodir metallarni qayta ishlash bo'yicha to'liq texnologik sikl yaratilgan. 2022-moliya yilida korxonaning eksport salohiyati 942,1 million AQSh dollariga yetdi. 2021-yil yakunlari bo'yicha kombinatning yalpi daromadi 2,9 milliard AQSh dollarini tashkil etib, ishlab chiqarish hajmi oltin bo'yicha - 17 tonna, mis - 148 ming tonna va kumush - 196 tonnaga yetdi, bu esa korxonaning yuqori ishlab chiqarish quvvatidan dalolat beradi.

²³³ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

3.8-rasm. «OKMK»AJda 2017-2022 yillar kesimidagi investitsiyalar hajmi²³⁴.

O‘zbekiston metallurgiya sanoatini innovatsion rivojlantirishning huquqiy asoslari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 26-maydagi "Olmaliq kon-metallurgiya kombinati" AJ konlari negizida rangli va qimmatbaho metallar ishlab chiqarishni kengaytirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PQ-4731-sonli qarori bilan belgilangan. Mazkur qarorda rangli metallurgiya sanoatining raqobatbardoshligini oshirish va ishlab chiqarish hajmlarini kengaytirish bo‘yicha strategik vazifalar belgilangan.

Sohani yanada modernizatsiya qilish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yildagi "Kon-metallurgiya sanoati va unga bog‘liq tarmoqlarni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PQ-5159-sonli qarori qabul qilindi. Mazkur me'yoriy hujjat doirasida mis sanoati klasterini shakllantirish dasturi ishlab chiqildi. Dasturda mis ishlab chiqarishning ilmiy-texnologik klasteri yaratilishi ko‘zda tutilgan bo‘lib, metallurgiya sanoatini texnik

²³⁴ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

va texnologik modernizatsiyalash, samaradorlikni oshirish hamda tog‘-
kon sanoatini innovatsion rivojlantirish bo‘yicha kompleks chora-
tadbirlar belgilangan²³⁵.

Mis sanoati klasterini shakllantirishning strategik vazifalari ko‘p
qirrali bo‘lib, ular quyidagi ustuvor yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:
ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini integratsiyalash,
texnologiyalar transferini faollashtirish va investitsion jozibadorlikni
oshirish, ishlab chiqarish jarayonlariga innovatsion yondashuvlar va
raqamli texnologiyalarni joriy etish, ilg‘or xorijiy tajribani o‘zlashtirish
hamda ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash orqali
tarmoqning raqobatbardoshligini oshirish ko‘zda tutilgan²³⁶.

2022-yilda metallurgiya sanoatini rivojlantirish doirasida
Ohangaron tumanida "Ohangaron Tech Industrial" innovatsion
texnopark faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Mazkur texnoparkning tashkil
etilishi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-iyundagi
"Mis va noyob metallar xom ashyosini qayta ishlashning texnologik
zanjirlarini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-295-sonli
qaroriga asoslangan. Texnopark ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik
salohiyatidan foydalangan holda, import xomashyo materiallariga
bog‘liqlikni kamaytirish hamda eksportga yo‘naltirilgan yuqori
qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan.

"2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning
Taraqqiyot strategiyasi"da metallurgiya sanoati korxonalariga yirik
investitsion loyihalarni jalb etish va tarmoqning ishlab chiqarish
salohiyatidan samarali foydalanish ustuvor vazifalar sifatida
belgilangan²³⁷.

²³⁵ Мухитдинова К.А. Инвестициялар иқтисодий ривожланишнинг асосий драйвери. // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№11/2 (95), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. – 82-85 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

²³⁶ Современное образование как открытая система (под ред. Н.Г. Ничкало, Г.Н. Филонова, О.В. Суходольской-Кулешов ой). - "Институт научной и педагогической информации РАО, "ЮРКОМПАНИ", 2012 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/58084938>

²³⁷ O‘ZBEKISTONDA INVESTITSIYA FAOLIYATINI SAMARALI OLIB BORISH YO‘LLARI.
<http://elibrary.ru/item.asp?id=54808596>

"Yoshlik I" koniga kiritilayotgan investitsiyalar umumiy qiymati 2 milliard AQSh dollarini tashkil etmoqda. Strategik rejaga muvofiq, 2028-yilga kelib kumush ishlab chiqarish hajmi 270 tonna, oltin - 50 tonna va mis ishlab chiqarish yillik 400 ming tonnaga yetkazilishi mo'ljallangan.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish ustuvor vazifa hisoblanadi. Rux va misni qayta ishlash orqali sim, tasma va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarish milliy iqtisodiyot uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Mis kukuni ishlab chiqarish hajmini 2 ming tonnagacha va boshqa tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini 10 ming tonnagacha oshirish rejalashtirilmoqda.

Metallurgiya tarmog'ining sanoatdagi ulushi so'nggi yillarda 11 foizdan 24 foizgacha o'sishi sohaning jadal rivojlanishidan dalolat beradi. 2022-yilda metallurgiya sanoatida 97,8 trillion so'mlik mahsulot ishlab chiqarildi, bu ko'rsatkich o'tgan olti yil mobaynida 10 barobar oshdi. 2022-yilda mis ishlab chiqarish hajmi o'tgan yilga nisbatan 3,3 foizga o'sib, 184 ming tonnani tashkil etdi. Mamlakatning eksport salohiyatida rangli metallar muhim o'rin tutadi: mis eksporti 2022-yilda 0,4 foizga o'sib, 954 million AQSh dollarini, rux eksporti 30 foizga o'sib, 213 million AQSh dollarini, alyuminiy eksporti esa 10 foizga o'sib, 48,6 million AQSh dollarini tashkil etdi. Oltin eksporti 14,2 foizga pasayib, 3,6 million AQSh dollariga teng bo'ldi.

Sanoat korxonalariga kiritilgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi 2022-yilda 1,3 million AQSh dollarini tashkil etdi, bu 2021-yildagi 1,2 million AQSh dollarlik ko'rsatkichdan yuqoridir. Sanoat korxonalariga yo'naltirilgan umumiy investitsiyalarning 64 foizi Olmaliq kon-metallurgiya kombinati hissasiga to'g'ri kelmoqda.

Zamonaviy jahon tajribasi xomashyo qazib olish sanoatining istiqbolli rivojlanish imkoniyatlariga ega ekanligini ko'rsatmoqda. G'arb mamlakatlarida, xususan, Kanada va Amerika Qo'shma Shtatlarida tog'-kon metallurgiya sanoati rivojlanish tendensiyasiga ega bo'lib, infratuzilmani takomillashtirish maqsadida boshqa xorijiy davlatlar salohiyatidan foydalanish ko'zda tutilgan. Jumladan, sanoat

korxonalari uchun asbob-uskunalar Finlandiyadan yetkazib beriladi. Avstraliya esa tog‘-kon metallurgiya sanoati uchun dasturiy ta‘minot yetkazib beruvchi davlat sifatida ahamiyat kasb etadi²³⁸.

Dunyo mis zahirasi 23 foiziga ega bo‘lgan Chili davlati mis klasteri tizimidan samarali foydalanish bo‘yicha namunali tajribaga ega hisoblanadi.

Xalqaro tajriba tahlili O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan mis klasteri loyihasining yuqori samaradorligini ko‘rsatmoqda. Mamlakatda mis klasterini shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha Yo‘l xaritasi ishlab chiqilgan bo‘lib, unda klaster infratuzilmasini yaratish, rivojlangan davlatlardan hamkorlarni jalb etish, xomashyo resurslarini mahalliyashtirish hamda servis xizmatlarini ta‘minlovchi qo‘shimcha sharoitlarni yaratish masalalari belgilangan. Mis klasterini rivojlantirish yangi ish o‘rinlarini yaratish imkoniyatini beradi, qayta ishlash, logistika va axborot texnologiyalari kabi xizmatlar uchun autsorsing kompaniyalari jalb etiladi.²³⁹

3.9-rasm. «OKMK»AJ hozirgi holati va istiqbollari²⁴⁰

²³⁸ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналарида инвестицион салоҳиятини оширишнинг хорижий мамлакатлар тажрибаси. // СОЛИҚ ВА ҲАЁТ ЭЛЕКТРОН ИЛМІЙ ОММАБОП ЖУРНАЛ, III СОН. 2023, -Б. 153. www.soliqvahayot.uz

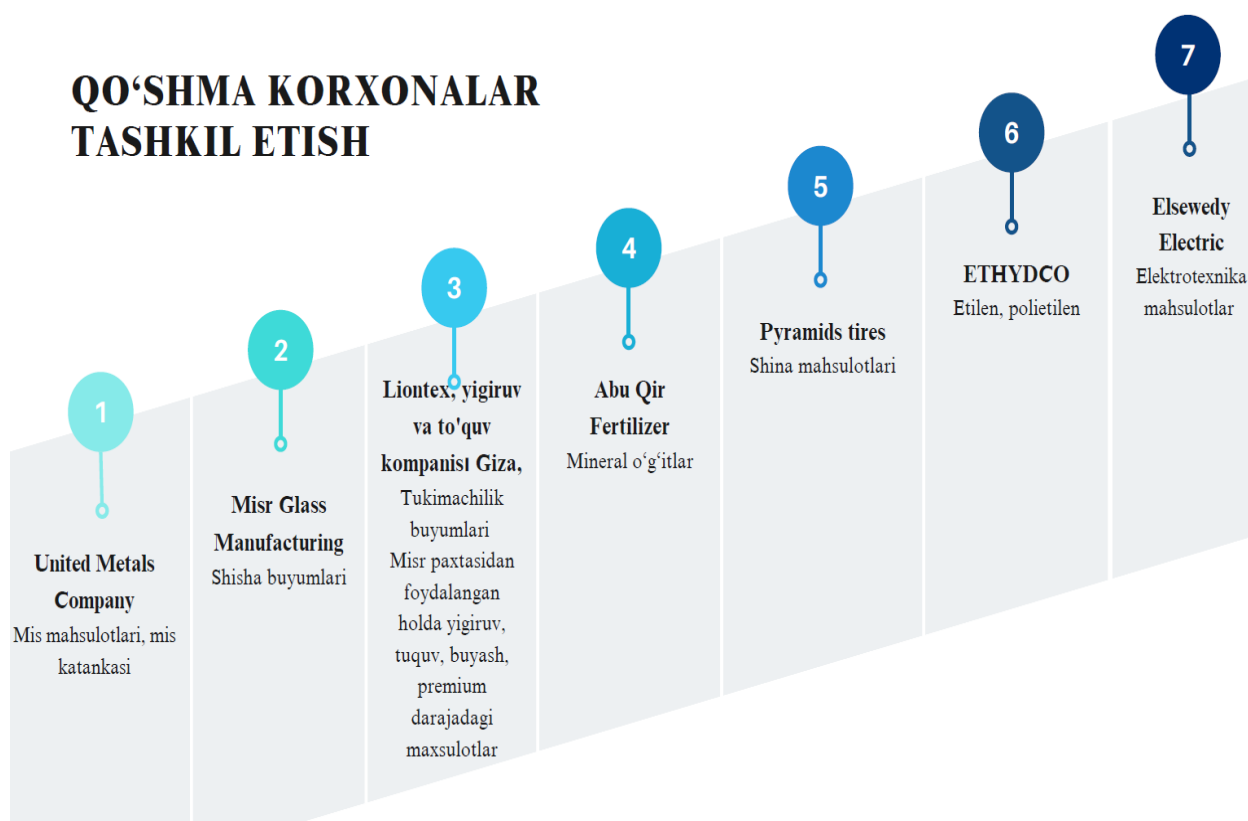
²³⁹ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналарида инвестицион салоҳиятини оширишнинг хорижий мамлакатлар тажрибаси. // СОЛИҚ ВА ҲАЁТ ЭЛЕКТРОН ИЛМІЙ ОММАБОП ЖУРНАЛ, III СОН. 2023, -Б. 153. www.soliqvahayot.uz

²⁴⁰ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

Olmaliq kon-metallurgiya kombinati yillik 148 ming tonna mis ishlab chiqarish quvvatiga ega bo‘lib, bu ko‘rsatkich MDH davlatlari orasida Rossiya va Qozog‘istondan keyingi uchinchi o‘rinni egallaydi.

Olmaliq kon-metallurgiya kombinati yiliga 148 ming tonna mis ishlab chiqaradi, bu MDH davlatlari ichida Rossiya va Qozog‘istondan keyin uchinchi o‘rinni egallaydi.

Olmaliq kon-metallurgiya kombinati hududida 2 milliard AQSh dollari qiymatidagi 3-mis boyitish fabrikasi qurilishi Italiyaning Wood kompaniyasi bilan hamkorlikda amalga oshirilmoqda. Loyihaning texnik baholash ishlari Buyuk Britaniyaning Technip Energies kompaniyasi tomonidan olib boriladi. Loyihani samarali yakunlash maqsadida ohak zavodi, energiya tizimi va boshqa infratuzilmaviy inshootlar qurilishi boshlab yuborilgan.

3.10-rasm. «OKMK»AJ qo‘shma korxonalarini tashkil etish²⁴¹

Jahon sanoatida tub texnologik transformatsiyalar, ayniqsa elektrotransport vositalari sohasidagi jadal rivojlanish kuzatilmoqda. Elektromobil ishlab chiqarishda an'anaviy transport vositalariga

²⁴¹ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

nisbatan mis sarfiyoti to'rt barobar yuqori ekanligi ushbu strategik xomashyoga bo'lgan global talabni sezilarli darajada oshirmoqda.

Mis klasteri integratsiyalashgan yuqori texnologik tizim sifatida amal qilib, qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish bilan bir qatorda, tarmoqlararo kooperatsiya orqali iqtisodiyotning boshqa sohalariga ham multiplikativ ta'sir ko'rsatmoqda. Klaster faoliyati ekologik toza ishlab chiqarish va yashil iqtisodiyot paradigmasi asosida tashkil etilmoqda.

Mamlakatimiz rangli metallurgiya tarmog'ida joriy etilayotgan tizimli islohotlar milliy iqtisodiyotga akselerativ ta'sir ko'rsatib, tarmoqning raqobatbardosh mahsulotlar yaratish salohiyatini oshirmoqda. Bu esa o'z navbatida sanoat ishlab chiqarishining innovatsion rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

3.3. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning investitsion jozibadorligini moliyaviy monitoring qilishning metodologik asoslari

Investitsion jozibadorlikning moliyaviy monitoringi korxonaning moliyaviy-iqtisodiy holatini va investitsion salohiyatini tizimli ravishda tahlil qilish hamda baholash jarayoni hisoblanadi. Ushbu monitoring natijalari asosida korxonaning investitsion jozibadorligini ta'minlash va rivojlantirish choralarini ishlab chiqish mumkin. Bu jarayon korxonaning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashda, raqobatbardoshligini oshirishda va investitsiyalarni jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada investitsion jozibadorlikni moliyaviy monitoring qilishning korxona faoliyatidagi ahamiyati ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Oliy Majlisga 2019-yilgi Murojaatnomasida investitsion muhitni takomillashtirish bo'yicha ustuvor vazifalarni belgilab, erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalarida tadbirkorlik sub'ektlarini joylashtirish, ularga imtiyozlar va preferentsiyalar berishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ta'kidlagan.

Milliy iqtisodiyotning rivojlanish drayveri sifatida investitsion salohiyatni oshirish hamda oqilona investitsion siyosatni amalga oshirish bugungi kun talabidir. Investitsion siyosatning samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

- investitsiyalarning multiplikativ va akselerativ samarasi asosida mamlakat iqtisodiy o'sishi va eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

- xorijiy investitsiyalarni jalb etish, investitsion-biznes jarayonlarini muvofiqlashtirish hamda xorijiy investorlarni rag'batlantirish mexanizmlarini parametrik generatsiya metodologiyasi asosida takomillashtirish.

Prezident Shavkat Mirziyoyev 2023-yil 11-iyulda o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida²⁴² investitsion jarayonlarni jadallashtirishning ustuvor yo'nalishlari xususida to'xtalib, global miqyosdagi iqtisodiy ziddiyatlar va raqobat sharoitida investitsiyalarni jalb etish, savdo-logistika tizimini takomillashtirish, aholi bandligini ta'minlash va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish quvvatlarini joriy etish masalalarining dolzarbligini ta'kidlagan.

Joriy yilning birinchi yarim yilligida tarmoqlarda 3,6 milliard AQSh dollari miqdorida investitsiyalar o'zlashtirilganligi, jumladan, Andijon shahri, Buloqboshi, Romitan, G'allaorol, Forish, Karmana, Davlatobod, Chust, Kattaqo'rg'on va Sirdaryo tumanlarining har biriga 50 million AQSh dollaridan ortiq to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar kiritilganligi, natijada mazkur hududlarda 50 mingta yangi ish o'rni yaratilgan va 1 trillion so'mlik qo'shimcha daromad shakllanganligi, biroq ayrim hudud va tarmoqlarda investitsion faollik darajasi va investitsiya muhiti qoniqarsiz ahvolda qolayotganligini alohida qayd etib o'tgan²⁴³.

Investitsion jozibadorlik va salohiyat masalalarini o'rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar investitsion jozibadorlik ko'rsatkichlarini tizimlashtirish asosida amalga oshirildi. Tizimli tahlil natijalari

²⁴² <http://isrs.uz/oz/pa/ge/pdf/investitsiyal-ar-jalb-qilish-boyic-ha-qoshimcha-vazifal-ar-belgilandi>
<http://isrs.uz/oz/page/pdf/investitsiyalar-jalb-qilish-boyicha-qoshimcha-vazifalar-belgilandi>

²⁴³ Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2023 yil 11 iyul kuni investitsiyalar jalb qilishni yanada kengaytirish chora-tadbirlari muhokamasi bo'yicha videoselektor yig'ilishi.

mamlakat milliy iqtisodiyotining investitsion jozibadorlik ko'rsatkichlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasiga muvofiq turli guruhlariga tasniflash imkonini beradi.

Sanoat korxonalarining investitsion salohiyatini baholashda xorijiy investorlar korxonalarning hududiy joylashuvi, xodimlarning mehnatga haq to'lash va ijtimoiy himoya darajasi hamda strategik rivojlanish yo'nalishlarini kompleks tahlil qilish orqali investitsion qarorlar qabul qilishadi.²⁴⁴.

Davlat tomonidan investorlarni himoya qilish choralari, jumladan, sug'urta vositalari va muayyan kafolatlar orqali amalga oshirilishi, mamlakat investitsion salohiyatini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi hamda xorijiy investorlarning mazkur hududlarga sarmoya kiritish bo'yicha qarorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Investitsion jozibadorlikni baholashga doir turli-tuman yondashuvlarning mavjudligi investorlarning qaror qabul qilish jarayonlarini sekinlashtirmoqda.

Monografik tadqiqot natijalariga ko'ra, iqtisodiy ilmiy adabiyotlarda investitsion salohiyatning mohiyatini yorituvchi bir qator atamalar, xususan, investitsion tavakkalchilik, investitsion jozibadorlik, investitsion iqlim, investitsion raqobatbardoshlik, investitsion muhit va faol investitsion siyosat kabi tushunchalar qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda O'zbekistonning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda mamlakat investitsion salohiyatini baholashning samarali mexanizmlarini aks ettiruvchi me'yoriy hujjat yo'q ekanligi achinarli holat.

Olib borilgan ilmiy tadqiqotda xorijiy olimlarning qarashlarini tahlil etgan holda, mamlakat investitsion salohiyatining moliyaviy monitoring mexanizmi milliy jihatlariga asoslangan tarzda o'rganildi. Quyidagi tasvirda mamlakat investitsion salohiyatining moliyaviy monitoring mexanizmi milliy xususiyatlar nuqtai nazaridan ko'rsatib berilgan.

²⁴⁴ Современное образование как открытая система (под ред. Н.Г. Ничкало, Г.Н. Филонова, О.В. Суходольской-Кулешов ой). - "Институт научной и педагогической информации РАО, "ЮРКОМПАНИ", 2012 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/58084938>

1 ta xo'jalik yurituvchi subyektga hisoblab chiqilganda, sanoatni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish uchun byudjet xarajatlari

bu yerda: Kbx - byudjet xarajatlari;
Ks - xo'jalik yurituvchi subyektlar soni

$$DKbxp = \frac{Kbx}{Ks}$$

Soliq tushumlarining umumiy hajmida o'rta va kichik korxonalardan soliq tushumlari ulushi, %

bu yerda: STo'kt - o'rta va kichik korxonalardan tushgan soliq tushumlari; ST - soliq tushumlarining umumiy hajmi

$$DNPsop = \frac{STo'kt}{ST} \times 100\%$$

Iqtisodiyot sektorlari bo'yicha soliq tushumlari ulushi, %

bu yerda: STsi - iqtisodiy sektorlar bo'yicha soliq tushumlari ST - soliq tushumlarining umumiy hajmi

$$DNPs = \frac{STsi}{ST} \times 100\%$$

Byudjetning ijtimoiy maqsadlarga xarajatlari ulushi, %

bu yerda: Kbxim - byudjetning ijtimoiy maqsadlarga xarajatlari summasi; Kbx - byudjet xarajatlari

$$DRKBss = \frac{Kbxim}{BII} \times 100\%$$

Aholi jon boshiga byudjetning ijtimoiy maqsadlarga xarajatlari

bu yerda: Bxim - byudjetning ijtimoiy maqsadlarga xarajatlari; AS - aholi soni

$$Bxim = \frac{Bxim}{AS}$$

Mintaqada hayot sifatini oshirishga qaratilgan mintaqaviy maqsadli dasturlar ulushi, %

bu yerda: Bxmm - mintaqada turmush sifatini oshirishga qaratilgan mintaqaviy maqsadli dasturlar bo'yicha summa; MMD - mintaqaviy maqsadli dasturlar bo'yicha umumiy summa

$$Bxmm = \frac{Bxmm}{MMD} \times 100\%$$

Byudjet muassasalari mablag'larining umumiy hajmida jalb qilingan byudjetdan tashqari mablag'lar ulushi, %

bu yerda: BTM - jalb qilingan byudjetdan tashqari mablag'lar; VBM - byudjet muassasalari mablag'larining umumiy hajmi

$$DpVS = \frac{BTM}{VBM} \times 100\%$$

Byudjet soliq tushumlari dinamikasi, davlat hokimiyati va mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organlari xodimlari mehnatiga to'lanadigan haq o'rtacha miqdori o'sish sur'atlari nisbati, %

bu yerda: STD - byudjet soliq tushumlarining dinamikasi; XMH - davlat hokimiyati va mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organlari xodimlari mehnatiga to'lanadigan o'rtacha haq miqdori o'sish sur'ati

$$STD o'rt. = \frac{STD}{XMH} \times 100\%$$

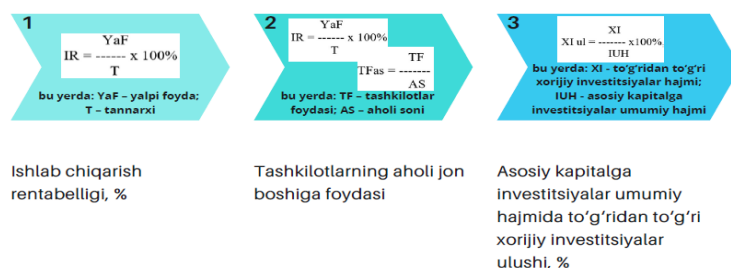
3.11-rasm. Moliyaviy nazorat mezonlari ²⁴⁵

Moliyaviy monitoring mezonlari tizimli tahlil asosida quyidagilarni o'z ichiga oladi: sanoat mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyatini rivojlantirish, kichik korxonalar va xususiy tadbirkorlikning umumiy daromadlar hamda umumiy soliq tushumlaridagi hissasi, sanoat korxonalari bo'yicha soliq tushumlari, aholi farovonligi ko'rsatkichlari, byudjet tashkilotlarining byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lari, ish haqi o'sish sur'atlari hamda ijtimoiy xarajatlarning aholi jon boshiga ²⁴⁶ to'g'ri keluvchi miqdori.

²⁴⁵ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

²⁴⁶ Шкатулла В.И., Краснов Ю.К., Сутина Л.М., Надвикова В.В., Маркин Н.С. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации (под общ. ред. проф., к.ю.н. В.И. Шкатуллы; восемнадцатое издание, дополненное). - Специально для системы ГАРАНТ, 2020 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/77455192>

MINTAQA HUDUDIDA TASHKILOTLAR INVESTITSIYA IMKONIYATLARINI BAHOLASH

3.12-rasm. Viloyatning tuman markazlarida investitsiyon muhit va rezervlarni baholash²⁴⁷

Respublikadagi sanoat sohasida faoliyat yuritayotgan ixtisoslashgan korxonalar uchun investitsiya zahirasini baholashda ishlab chiqarish rentabelligi, sanoat korxonalarining tushum miqdori, asosiy kapitalga to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning ulushi hamda tarkibidagi xorijiy investitsiyalardan samarali foydalanish darajasi kabi ko'rsatkichlardan foydalanilishini ta'kidlash joiz (3.12-rasmga qarang).

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, investitsion faoliyatning qo'shimcha moliyaviy manbalarini baholashda sanoat korxonalarining tijorat banklaridagi omonat hajmi, tijorat banklari tomonidan ajratilayotgan kreditlar miqdori hamda jismoniy shaxslarga berilayotgan kreditlar ko'lami va sifat ko'rsatkichlari kabi ma'lumotlardan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi (2.13-rasmga qarang).

Umuman olganda mazkur monitoring ko'rsatkichlari davlatning investitsion salohiyatining boshqa²⁴⁸ davlatlarga nisbatan solishtirish uchun ishlab chiqilmagan va bu ko'rsatkichlar faqat investitsion salohiyatni diagnostika qilish maqsadida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Aytish joizki, investitsiyalar jozibadorligini moliyaviy monitoring qilishda Fibonachchi moliyaviy tuzatishlari usulidan foydalanish samarali hisoblanadi²⁴⁹. Fibonachchi darajalari umumiy narx

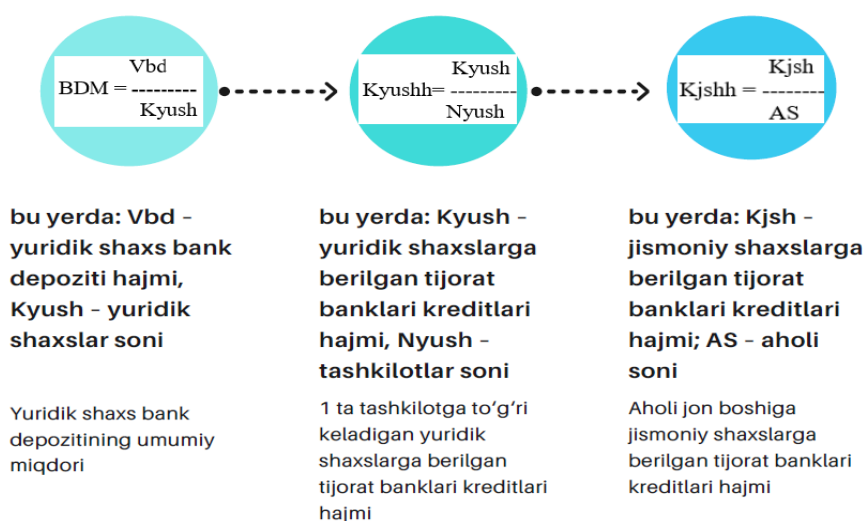
²⁴⁷ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

²⁴⁸ Matyushenko, I., Hlibko, S., Petrova, M. M., Pasmor, M. S., & Loktionova, M. (2020). Assessment of the development of foreign trade in high-tech production of Ukraine under the association with the EU. Business, Management and Education, 18(1), 157-182. <https://doi.org/10.3846/bme.2020.11578>

²⁴⁹ Labunska Sv., Petrova M., Prokopishyna O. (2017). Asset and cost management for innovation activity, "Economic Annals - XXI", Volume 165, Issue 5-6, 2017, Pages: 13-18. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V165-03;>

harakatining foizli ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday holatda, harakatning boshi va oxiri o‘rtasidagi belgilangan daraja 50 foizli tuzatish darajasini aks ettiradi. Agar narx yarim yo‘lda orqaga qaytsa, u 50 foizli darajada tuzatilgan deb hisoblanadi. Fibonachchi moliyaviy tuzatishlari usuli yordamida investitsiyalar multiplikativ samarasini yaqqol kuzatish mumkin²⁵⁰.

MINTAQADA INVESTITSIYA FAOLIYATINING QO‘SHIMCHA MOLIYAVIY MANBALARINI BAHOLASH

3.13-rasm. Mintaqa hududida investitsiya faoliyatining qo‘shimcha moliyaviy manbalarini baholash²⁵¹

Bizningcha, sanoat korxonalari, jumladan "Olmaliq kon-metallurgiya kombinati" AJning investitsion jozibadorligi va investitsion faollik ko‘rsatkichlarini yanada oshirish maqsadida Fibonachchi moliyaviy tuzatishlaridan foydalanish maqbul sanaladi.

Fibonachchi moliyaviy tuzatishlari dastlab 1202-yilda italiyalik matematik Leonardo Pizanskiy tomonidan "Quyonlarning ko‘payish texnikasi"da qo‘llanilgan. Shu vaqtga qadar Fibonachchi moliyaviy tuzatishlari matematika sohasidagi ilmiy izlanishlarda keng qo‘llanib kelinmoqda.

²⁵⁰ Matyushenko, I., Hlibko, S., Petrova, M. M., Pasmor, M. S., & Loktionova, M. (2020). Assessment of the development of foreign trade in high-tech production of Ukraine under the association with the EU. Business, Management and Education, 18(1), 157-182. <https://doi.org/10.3846/bme.2020.11578>

²⁵¹ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

Sanoat korxonalarining investitsion jozibadorligi va investitsion faollik ko'rsatkichlarini moliyaviy monitoring qilishda asosan investitsion multiplikatorlar orqali hisob-kitoblar amalga oshirilgan. Fibonachchi moliyaviy tuzatishlaridan foydalanishning asosiy afzalligi investitsion multiplikatorlarga nisbatan avvalgi ko'rsatkichlarni kengroq qamrab olishidir. Bunda investitsiya loyihalarining o'tgan davr hisobotlaridan foydalaniladi. Fibonachchi moliyaviy tuzatishlarini hisoblash oddiy arifmetik usulda amalga oshiriladi²⁵². U quyidagicha hisoblanadi: 1(hozirgi davr)ga 0(oldingi yil uchun hisobot ko'rsatkichi)ni qo'shamiz 1 hosil bo'ladi; 1 (hozirgi davr)ga 1 (oldingi yil uchun hisobot ko'rsatkichi)ni qo'shamiz 2 hosil bo'ladi; 2 (hozirgi davr)ga 1(oldingi yil uchun hisobot ko'rsatkichi)ni qo'shamiz 3 hosil bo'ladi; 3 (hozirgi davr)ga 2 (oldingi yil uchun hisobot ko'rsatkichi)ni qo'shamiz 5 hosil bo'ladi; 5 (hozirgi davr)ga 3(oldingi yil uchun hisobot ko'rsatkichi)ni qo'shamiz 8 hosil bo'ladi²⁵³.

Yuqoridagi oddiy arifmetik hisoblash usuliga asoslanib, Fibonachchi moliyaviy tuzatishlarida istiqboldagi kutilayotgan foyda darajasi foizlarda ifodalanadi. Bunda kutilayotgan foyda hajmi 50 foiz va undan past darajada bo'lsa, loyihani qayta ko'rib chiqish talab etiladi. 50 foiz va undan yuqori bo'lgan holatlarda tashqi hamda ichki omillarni hisobga olgan holda loyiha muvaffaqiyatli deb baholanadi.

"Olmaliq KMK" AJ ning investitsion salohiyatini investitsion jozibadorlik, investitsion iqlim, hududlarning tabaqalanish darajasi, investitsion faollik ko'rsatkichlarini inobatga olgan holda investitsiyalar diversifikatsiyasini moliyaviy monitoring qilish uslubiyati Fibonachchi moliyaviy tuzatishlari hisobiga investitsiyalar hajmini 15 foizga oshirish imkoniyatini yaratdi.

Fibonachchi hisob-kitob sxemasi investitsion loyihalar xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'suvchi va kamayuvchi trend

²⁵² Sushchenko, O., Trunina, I., Klok, O., Loseva, O. (2019). Management technologies of ensuring environmental protection as the territory development strategic priority //(IES2018) SHS Web Conference. Volume 61. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196101026>

²⁵³ Мухитдинова К.А. Инвестициялар иқтисодий ривожланишнинг асосий драйвери. // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№11/2 (95), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. – 82-85 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ko'rsatkichlarini ketma-ket tahlil qilib, ularning tarkibidagi maksimal, minimal hamda xususiy qiymatlarni alohida ajratib berishi orqali darajalar va loyihaviy kengaytma imkoniyatlariga oid ko'rsatkichlarni hisob-kitob qila oladi. Qisqacha aytganda, o'suvchi trenddagi eng kichik va eng katta ko'rsatkichlardan tashqari, erishish maqsad qilingan ko'rsatkichning o'sish sur'atlari qanday iqtisodiy imkoniyatlar yaratishi mumkinligini aniqlashga qaratilgan bo'ladi.

Mazkur holatda "Olmaliq KMK" AJda investitsion loyihalarning moliyaviy tuzatish ko'rsatkichlarini monitoring qilish jarayonida quyidagi investitsion faollik natijalaridan qo'llanildi:

3.2-jadval

**Investitsiyalar diversifikatsiyasining moliyaviy monitoringi:
Fibonachchi moliyaviy tuzatishlari asosidagi investitsion faollik
tahlili (2022 yil, foizda)²⁵⁴**

№	O'suvchi trend			Kamayuvchi trend		
	Maksimal	Minimal	Xususiy kutilgan	Maksimal	Minimal	Xususiy kutilgan
1.						
2.	35	13	14	7	3	4

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinadiki, "Olmaliq KMK" AJning investitsion loyihalari bo'yicha investitsion faollik natijalarining o'suvchi trenddagi ko'rsatkichi 35 foizgacha o'sishi kutilgan bo'lib, minimal ko'rsatkich 17 foizni tashkil etgan²⁵⁵. Barcha iqtisodiy va moliyaviy tavakkalchiliklarni hisobga olgan holda 14 foizlik kafolatlangan natija asosida moliyaviy tuzatish 17 foiz darajasida belgilangan. Kamayuvchi trendda yo'qotishlarning maksimal darajasi 7 foizni tashkil etgan bo'lib, minimal foyda ko'rsatkichi 3 foiz sifatida belgilangan. Loyihadagi barcha salbiy faoliyat ta'siri hisobga olingan holda kutilayotgan natijadorlik 4 foizlik kafolatlangan foyda bilan real qiymatni tashkil etgan²⁵⁶.

²⁵⁴ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

²⁵⁵ Astanakulov O.T. Korxonalarning investitsion faoliyati tahlili uslubiyati. // "Xalqaro moliya va hisob" ilmiy elektron jurnali. 2019. № 4, avgust.

²⁵⁶ Мухитдинова К.А. Инвестициялар иқтисодий ривожланишнинг асосий драйвери. // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№11/2 (95), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. – 82-85 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

O'suvchi trenddagi investitsion faollikning moliyaviy tuzatishlari quyidagi natijalarni namoyon etdi: jadvalda keltirilgan investitsiyalar diversifikatsiyasiga oid Fibonachchi moliyaviy tuzatishlari trendlari tahlili korxonaga jalb etilgan investitsiyalar hajmini 15 foizga oshirish imkoniyatini yaratdi.

Mazkur ko'rsatkich o'suvchi va kamayuvchi trendda ham 15 foizni tashkil etishi orqali investitsion faoliyat samaradorligini, ya'ni moliyaviy tuzatishlar yordamida erishilgan natijaning investitsion koridor bo'yicha kengaytirilgan imkoniyatlarini ifoda etuvchi ulush sifatida namoyon bo'ladi.

3.3-jadval

Fibonachchi moliyaviy tuzatishlari asosida investitsiyalar diversifikatsiyasining trend tahlili ²⁵⁷

O'suvchi trend asosidagi ko'rsatkichlar			
Darajalar		Investitsion faollik imkoniyatlari orqali	
0% (b)	35	261,8%	29,562
23,6%	16,876	200%	24
38,2%	15,562	161,8%	20,562
50%	14,5	138,2%	18,438
61,8%	13,438	100%	15
76,4%	12,124	61,8%	11,562
100% (a)	13	50%	10,5
138,2%	6,562	38,2%	9,438
		23,6%	8,124
Kamayuvchi trend asosidagi ko'rsatkichlar			
Darajalar		Investitsion faollik imkoniyatlari orqali	
138,2%	9,382	23,6%	15,764
100% (a)	7	38,2%	15,618
76,4%	8,764	50%	15,5
61,8%	8,618	61,8%	15,382
50%	8,5	100%	15
38,2%	8,382	138,2%	14,618
23,6%	8,236	161,8%	14,382
0% (b)	3	200%	14
		261,8%	13,382

²⁵⁷ Muallif xisob-kitoblari asosida tuzilgan

Tahlillar ko'rsatishicha, eng yuqori natija 35 foiz va minimal natija 13 foiz bo'lgan sharoitda kutilayotgan ko'rsatkich 14 foizni tashkil etishi belgilangan edi. Mazkur holatda hisob-kitoblar 15 foizlik natijani imkoniyatlar kengaytmasida aks ettirgan bo'lib, o'suvchi va kamayuvchi trendda bir xil ko'rsatkichni yuz foizlik aniqlikda namoyon etdi. Bu esa, o'z navbatida, korxonaga jalb etilgan investitsiyalar hajmining 15 foizga oshishini ta'minlash imkoniyatini yaratdi. Olmaliq kon-metallurgiya kombinatining investitsion faoliyatini takomillash-tirish monografiya ishimizning keyingi boblarida ko'rib chiqamiz.

3-bob bo'yicha xulosa

1. Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining uzoq muddatda samarali faoliyat yuritishi investitsiyalar bilan bog'liq. O'z navbatida investitsiyalar va sanoat korxonalarining o'zaro uyg'unligi ular orasidagi kointegratsion aloqadorlikni ta'minlaydi.

2. Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatdiki, asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalarning o'zgarishiga eng sezilarli ijobiy ta'sir transport, logistika, axborot va kommunikatsiya xizmatlarining rivojlanishi hamda tashqi savdo aylanmasi bilan bog'liq. Mazkur ko'rsatkichlarning investitsiyalarga kuchli ta'siri ilmiy monografiya predmetiga muvofiq ravishda o'rganildi. Transport, logistika, axborot va kommunikatsiya xizmatlari raqamli iqtisodiyotning asosiy indikatorlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu xizmatlar hajmining bir foizga oshishi investitsiyalarning 0.43 foizga ko'payishiga olib kelishi aniqlandi. Tashqi savdo hajmining bir foizga o'sishi esa investitsiyalarning 0.05 foizga ortishiga xizmat qildi. SEM modeli tadqiqotlari natijalariga ko'ra, investitsiyalar hajmining oshishi sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning uzoq muddatli o'sishiga ta'sir ko'rsatishi Engel-Greyner kointegratsion testi yordamida tasdiqlandi.

3. O'zbekiston rangli metallurgiya sanoatining yetakchi subyekti Olmaliq kon-metallurgiya kombinati hisoblanadi. Korxona qo'rg'oshin-rux va mis ishlab chiqarish majmualarini o'z ichiga oladi. 1949 yildan buyon faoliyat yuritayotgan kombinatning 98.8 foizi Davlat aktivlarini

boshqarish agentligi orqali davlat tasarrufida. Mazkur korxona mamlakatning yirik sanoat korxonalaridan biri bo'lib, davlat byudjeti daromadlarining 9 foizini ta'minlaydi. Kombinatda 30 mingdan ortiq xodim band bo'lib, 100 turdagi mahsulot ishlab chiqariladi. Uning tarkibida 2 ta metallurgiya majmuasi, 5 ta qayta ishlash korxonasi, 4 ta kon va 3 ta karer mavjud. Olmaliq KMK qimmatbaho metallar, rux, mis va nodir metallar mahsulotlarini ishlab chiqarish hamda polimetall rudalarni qazib olish bilan shug'ullanadi. Kombinat O'zbekistonda misni ishlab chiqaruvchi yagona korxona hisoblanadi.

4. Mis sanoati klasterini shakllantirish kontsepsiyasi ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini samarali tashkil etish, texnologiyalar transferining investitsion jozibadorligini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlariga innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni joriy etish, ilg'or xorijiy tajribani o'zlashtirish hamda ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlashga qaratilgan.

5. So'nggi davr mobaynida rangli metallurgiya tarmog'ida milliy iqtisodiyotga nisbatan yuqori akselerator samarasini beruvchi islohotlar amalga oshirilmoqda. Tarmoq kelajakda milliy iqtisodiyot va ishlab chiqarish sohasida raqobatbardosh mahsulotlar yaratish salohiyatini namoyon etmoqda. Mis klasteri yuqori texnologiyali va qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarish markazi sifatida boshqa tarmoqlarga nisbatan multiplikativ samara ko'rsatadi. Mis klasteri faoliyati "yashil investitsiyalar - yashil iqtisodiyot" tamoyili asosida shakllantirilmoqda.

6. Monografik tadqiqotlar natijasida iqtisodiy adabiyotlarda investitsion salohiyatning mazmun-mohiyatini ifodalovchi bir qator atamalar, jumladan investitsion risk, investitsion jozibadorlik, investitsion iqlim, investitsion raqobat, investitsion muhit va faol investitsion siyosat kabi tushunchalar qo'llanilishi aniqlandi. Hozirgi kunda O'zbekistonning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda mamlakatning investitsion salohiyatini baholashning samarali mexanizmlarini aks ettiruvchi me'yoriy hujjat mavjud emas.

7. Investitsion faoliyatni qo'shimcha moliyalashtirish manbalarini baholashda quyidagi ko'rsatkichlar tahlil etiladi: sanoat korxonalarining

tijorat banklaridagi depozitlari hajmi, tijorat banklari tomonidan ajratilayotgan kreditlar miqdori hamda jismoniy shaxslarga taqdim etilayotgan kreditlarning hajmi va sifat ko'rsatkichlari.

8. Investitsiyalar jozibadorligini moliyaviy monitoring qilishda Fibonachchining moliyaviy korrektsiyalari usulidan foydalanish maqsadga muvofiq. Fibonachchi darajalari umumiy narx harakatining foizi sifatida ko'rsatiladi. Shunday qilib, harakatning boshlanishi va oxiri o'rtasidagi o'rtada belgilangan daraja 50% tuzatish darajasini ko'rsatadi. Agar narx yarim yo'lda orqaga qaytsa, u 50% darajasiga tuzatilgan deb aytiladi. Fibonachchining moliyaviy korrektsiyalari usulidan foydalangan holda investitsiyalar multiplikatsion samarasini yaqqol ko'rishimiz mumkin.

4-BOB. MAMLAKAT INVESTITSION FAOLIYATI METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

4.1. Olmaliq kon-metallurgiya kombinati investitsion faoliyatining institutsional asoslarini modernizatsiyalash

Olmaliq kon-metallurgiya kombinati mamlakatimizning strategik ahamiyatga ega obyekti bo'lib, yuqori investitsion jozibadorlik va innovatsion salohiyatga ega hamda iqtisodiy infratuzilmaning yetakchi korxonalaridan biri hisoblanadi. Soliq bazasida OKMK Navoi kon-metallurgiya kombinatidan keyingi o'rinni egallab, unda mavjud ishchilarning YaIMda aholi daromadining ulushi 7,6%ni, ya'ni katta qismini egallaydi. *****"O'zbekiston-2030"** strategiyasining 47-bandida mahalliy xom ashyo resurslaridan oqilona foydalanish va zamonaviy texnologiyalarga asoslangan sanoatni rivojlantirish doirasida «tog'-kon metallurgiya, kimyo, elektrotexnika, to'qimachilik va boshqa sohalarga ixtisoslashtirilgan muhandislik va dizayn maktablarini tashkil etish, yirik tarmoqlarga yo'naltirilgan professional qayta tayyorlash va o'qitish markazlarini shakllantirish»²⁵⁸ «metalni qayta ishlash, mashinasozlik va elektronika, logistika, agrar sohada hosildorlikni oshirish yo'nalishlarida 8 ta ilmiy-ishlab chiqarish klasterini yaratish», «elektrotexnika, mashinasozlik, to'qimachilik, kimyo, qurilish materiallari, metallni qayta ishlash, geologiya, energetika, biotexnologiya, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash, logistika kabi yo'nalishlarda tadqiqot va innovatsion rivojlanish (R&D) markazlarini tashkil etish», 51-bandida «Yashil iqtisodiyot»ga o'tish²⁵⁹, uning asosiy komponenti bo'lgan qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushini sezilarli darajada oshirish hamda 67-bandida ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan

²⁵⁸ Казанцев Н.М., Бухвальд Е.М., Бахтизин А.Р. и др. Экономико-правовые институты регулирования регионального развития Российской Федерации: монография (под ред. Н.М. Казанцева). - "Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве...
<http://ivo.garant.ru/#/document/57567116>

²⁵⁹ Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // Asian Journal of Research in Business Economics and Management ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

«Yashil makon» umummilliy dasturini kengaytirish kabi maqsadlarning Olmaliq kon-metallurgiya kombinatida tatbiq etilishi keng ko'lamda amalga oshirilmoqda. Xususan, Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 20 iyuldagi «Ayrim sanoat tarmoqlarida ekologik holatni yaxshilash, chiqindilarning atrof-muhit va aholi salomatligiga salbiy ta'sirini kamaytirish hamda muqobil energiya resurslaridan samarali foydalanishga doir chora-tadbirlar to'g'risida»gi 300-sonli qarori qabul qilindi. «Yashil» texnologiyalar qurilish materiallari, metallurgiya, kimyo va to'qimachilik sanoati ²⁶⁰ kabi tarmoqlarda joriy etiladi.

2030 yilgacha O'zbekistonda mahalliy tadbirkorlik subyektlariga strategik kon-qazilma boyliklarini qazib olish huquqini berish amaliyotini kengaytirish, oltin, kumush, rangli metallar, volfram, ko'mir va noruda konlariga beriladigan litsenziyalar sonini 4 barobarga oshirish mamlakatning iqtisodiy salohiyatini yuksaltirsa-da, ekologik tizimga ta'sir darajasi me'yoriy chegaralar doirasidan chiqib ketishi va belgilangan ekologik standartlarning buzilishi xavfini yuzaga keltirishi mumkin²⁶¹. Bunda asosiy ekologik xavf-xatarlar qatoriga atmosferaga chiqindi gazlar chiqarilishi, atrof-muhitning kimyoviy tarkibiga salbiy ta'sir ko'rsatilishi, iqlim o'zgarishlari, aholi hayot sifati va reproduktiv salomatligiga zarar yetkazilishi, shuningdek, qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarning rekultivatsiya imkoniyatini yo'qotishgacha bo'lgan oqibatlar kiradi ²⁶². Shu sababli, belgilangan me'yoriy chegaralardan chiqib ketmaslik maqsadida, avvalo, tashkiliy-iqtisodiy yechim sifatida sirkulyar iqtisodiyot tamoyillari asosida "yashil" tizimga o'tish jarayonida chiqindilarni keng miqyosda qayta ishlash tizimini yo'lga qo'yish talab etiladi. Bu muammo bo'yicha xorijiy mamlakatlar tajribasi keng bo'lib, ularning amaliyotga tatbiq etayotgan modellari tobora ishlab chiqarishni yashil bo'lishiga imkon bermoqda. Yashil koridorlar orqali mamlakatlar yashil maqomini egallab bormoqda. Shunga ko'ra,

²⁶⁰ A.F. Ilham, R.K. Iskandarov (Specialty: 5312.01 "Sectoral economy"). Improvement of organizational and Economic mechanisms of quality Management system in the electrical Engineering industry of Azerbaijan (Ganj-2021).

²⁶¹ G.M. Galeeva and E.N. Kadeeva. Problems of attracting foreign direct investment into the regional economy. // Journal of Physics: Conference Series, 1730(2021) 012118, 2020. – P. 6-12.

²⁶² Akhmetshin, E. M., Vasilev, V. L., Vlasova, N. I., Kazakov, A. V., Kotova, X. Y., & Ilyasov, R. H. (2019). Improving management functions at an enterprise: Levels of the internal control system. Calitatea, 20(171), 39-43.

mamlakatimiz yurtboshi Sh.M.Mirziyoyev tomonidan O‘zbekistonning «Ohangaronstement» AJ, «Knauf Gips Farg‘ona» MChJ, «Olmaliq KMK» AJ, «Maxam-Chirchiq» AJ va «Zelal Tekstil» MChJ kabi yetakchi korxonalarining chiqindisiz ishlab chiqarish.

Respublikamizda faoliyat yuritayotgan konchilik sanoati korxonalari tahlili shuni ko'rsatadiki, Navoiy kon-metallurgiya kombinati chiqindilarni qayta ishlash borasida eng ilg'or tajribaga ega bo'lib, kombinatda har bir metallning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, keng qamrovli qayta ishlash tizimi yo'lga qo'yilgan. O‘zbekistonda mavjud korxonalarining aksariyat qismi Olmaliq kon-metallurgiyasi tomonida ishlab chiqariladigan mahsulotlarning iste'molchilari sanaladi (4.1-jadval).

4.1-jadval

«Olmaliq kon-metallurgiya kombinati»AJda ishlab chiqariladigan mahsulotlar nomi va ularning sanoat korxonalarida qo‘llanilish²⁶³

Mahsulot nomi	Standart	Markasi	*Qo‘llanilishi
Emallangan mis simlari	Ts 05755737-008	0	Emallangan mis sim kabel mahsulotlari va boshqa elektrotexnik maqsadlar uchun qo‘llaniladi.
Mis katodi	GOST 546-2001	Marka M0k, Cu - 99.97%dan kam emas, Marka M1k, Cu - 99.95% dan kam emas	Kabellar, mis asosidagi qotishmalar, elektrotexnika, mis trubalar, qurilish va boshqalar.
Rux quymasi	GOST 3640-94	Marka S0A, Zn - 99.98% Marka S0, Zn - 99.975%	Galvanik qoplamlarda, meditsinada, qotishlar ishlab chiqarishda va lak-bo‘yoq sanoatida ishlatiladi.
Kadmiy quymasi	GOST 1467-93	Kd0A, Kd-99.98%, Kd0A, Cd - 99/96% dan kam emas	Metallik kadmiy elektrotexnika qotishmalari, mashinalar qurilishi, metallar korroziyasiga qarshi qatlamlar, atom sanoati va noorganik bo‘yoq sanoati kabi sohalarda ishlatiladi.
Portlandsement	GOST-31108-2003, GOST 30515-97	SEM II/A-I 32,5 N SEM I 32,5 N SEM I 42,5 N SEM II/A-R—32,5 N	Umumqurilish portlandsementi temirbeton ishlarida, ko‘piksimon beton ishlab chiqarishda, beton ishlarida, umumqurilish ishlarida, yo‘lka va yo‘l plitalari ishlab chiqarishda foydalaniladi.

²⁶³ «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati»AJ ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi

Oq portlandtsement	O'z DSt 761-96	PSB I 1-500/42.5 PSB 1-400/32.5	Quruq qurilish aralashmalari va beton mahsulotlari tayyorlash uchun ishlatiladi.
Mis quvurlari	GOST: Ts 00193950-006:2014	M1 (yumshoq, qattiq)	Mis quvurlari sovuq va issiq suv ta'minotida, isitish majmualarida, ta'minotida va boshqa muhandislik ishlarida, bundan tashqari sovutish va issiqlikni almashtirib beruvchi qurilmalarda ishlatiladi.
Oltingugurt kislotasi	GOST 2184	Tozalangan, texnik	Rudalarni qayta ishlashda, asosan kamyob elementlar qazib olishda, mineral o'g'itlar ishlab chiqarishda, qo'rg'oshin akkumulyatorlarida elektrolit sifatida, turli xil mineral kislotalar va tuzlar olishda, kimyoviy tolalar, bo'yovchi moddalar, portlovchi moddalar va tutun hosil qilishda, neft sanoatida, metalni qayta ishlashda, tekstil va oziq-ovqat sanoatida esa E513 oziq-ovqatga qo'shimcha sifatida foydalaniladi hamda organik sintezda ishlatiladi.
Ammoniy peranati	GOST 31411-2009	AR-00 AR-0 AR-1	Ammoniy perrenati eletronika asboblari tayyorlashda, aviatsiya va kosmik texnikalar ishlab chiqarishda foydalaniladi. Neft krekingida - katalizator sifatida ham foydalaniladi.
Mis kuporosi	GOST 19347-99	«A» (oliy nav - 99.1%, birinchi nav-98.0%), «B» (oliy nav - 98.1%, birinchi nav - 96.0%, ikkinchi nav - 93.1%)	Mis kuporosi boshqa turdagi birikmalar olish uchun, tibbiyotda, oziq-ovqat ishlab chiqarish sanoatida, mineral bo'yoqlar ishlab chiqarishda, qishloq xo'jaligida antiseptik, fungisid va o'g'itlar ishlab chiqarishda ishlatiladi.
Rux kuporosi	Standart: TSh 48.1-57:2012	0	Vizkoza, mineral bo'yoqlar, glazur ishlab chiqarishda, metallurgiyada (flotoreagent), tibbiyotda, qishloq xo'jaligida, energiyaning kimyoviy manbalari bo'lgan akkumulyatorlarda ishlatiladi.
Rux kukuni	GOST 12601-2005	Marka PS6 (B tasnifi)	Metallar yuzasini qoplashda, rangli va qimmatli metallar metallurgiyasida, kimyo sanoatida foydalaniladi.

Texnik selen	GOST 10298-79	CT-0, Se - 99.8%, CT-1, Se - 99.0%	Yarim o'tkazgichlarda ko'pgina elementlarning selen bilan birikmalaridan foydalaniladi, masalan, qalay, o'rg'oshin, vismut, surma va lantanoidlar. Shisha, kimyo (bo'yoqlar va emallar), farmatsevtika kabi sanoat yo'nalishlarida ham ishlatiladi.
Texnik tellur	GOST 17614-80	T0, Te - 99.85%, T1, Te - 99.0%, T2, Te - 96.0%	Tellur yuqori darajadagi plastik va mustahkamlikka ega bo'lgan qo'rg'oshin qotishmalari ishlab chiqarishda (masalan: kabel ishlab chiqarishda) qo'llaniladi.
Ruxli belila	GOST 202-84	Marka VTS 1	Lakli bo'yoq vositalari, asbestli texnik mahsulotlari, sun'iy charm va poyafzal negizi uchun rezinkalarni ishlab chiqarish uchun qo'llaniladi.
Sulfatbardosh portlandsement	SSRTS 400-D0 GOST 22266-94, GOST 30515-97	0	Sulfatbardosh portlandtsement tarkibida sul'fat mavjud bo'lgan muxit ta'sirida emirilishga chidamli xususiyatga ega beton va temirbeton qurilmalarni ishlab chiqarishga mo'ljallangan.
Metalli volfram	Ts 15126592-01:2013	Markalari: 1, 2	Metallurgiya sanoatida po'latlarni ligerlash uchun qo'llaniladi
Metalli molibden	Ts 15126592-02:2013	Markalari: 1, 2	Metallurgiya sanoatida po'latlarni ligerlash uchun qo'llaniladi

Loyihalashtirish bosqichida konchilik sanoati korxonalarining ishlab chiqarish standartlariga muvofiq mahsulotlarning parametrlari, sifat ko'rsatkichlari, konstruktiv xususiyatlari, xom ashyo materiallari va boshqa texnik tavsiflari belgilanadi. Buning sababi shundaki, mashinalarni tashkil etuvchi mexanik elementlarning aksariyati Yaponiya sanoat standartlari (JIS) tomonidan standartlashtirilgan²⁶⁴. O'z navbatida esa JIS standartlari ISO/IEC xalqaro standartlari bilan to'laonli muvofiqlashtirilgan. Sanoat korxonalarining barcha xodimlari ishlab chiqarish jarayonlarini uchta asosiy standartlar tizimiga muvofiq amalga oshirishlari zarur: Yapon sanoat standartlari (JIS), Xalqaro standartlashtirish tashkiloti tomonidan belgilangan ISO me'yorlari

²⁶⁴ G.M. Galeeva and E.N. Kadeeva. Problems of attracting foreign direct investment into the regional economy. // Journal of Physics: Conference Series, 1730(2021) 012118, 2020. – P. 6-12.

hamda Xalqaro elektrotexnika komissiyasi ishlab chiqqan IEC standartlari²⁶⁵ Olmaliq kon metallurgiya kombinati mahsulotlarining 78,4 foizi ISO, 69,9 foizi JIS, 88,1 foizi IEC standartlariga muvofiqligi mavjud.²⁶⁶

Olmaliq kon-metallurgiya kombinati tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar, qurilish va me'morchilik sohalaridan tashqari, mamlakatimizning yetakchi industrial korxonalari ishlab chiqarishida muhim o'rin egallaydi (4.1-rasmga qarang)

4.1-rasm. Yirik sanoat korxonalarida Olmaliq kon-metallurgiya mahsulotlarining ulushi²⁶⁷

Bugungi kunga kelib, Olmaliq kon-metallurgiya kombinati tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulotlarning asosiy qismi qurilish sanoatida qo'llanilib, unda murakkab konstruksiyalarning

²⁶⁵ Royal Institution of Chartered Surveyors. Стандарты оценки RICS. 2023 г, 238 стр

²⁶⁶ Gerardus Blokdyk. Data Mining for Consumer Research Standard Requirements. Kindle Edition. 5STARCOOKS. November 25, 2018

²⁶⁷ <https://www.agmk.uz/oz/menu/atti-otishmalarni-ishlab-chiarish>

mustahkamligini ta'minlash jihatidan sifatga javob bera oladigan mahsulotlarni tashkil etadi. Bugungi kunga kelib, Olmaliq kon metallurgiya kombinati o'zining mahsulot ishlab chiqarish assortimentini mustaqillik yillaridan buyon 17 foizga oshirishga muvaffaq bo'ldi. Olmaliq kon-metallurgiya kombinati mahsulotlari neft va gaz sanoatidagi ulushi 27 foizni tashkil etib, bu sohadagi doimiy talabni ta'minlaydigan yirik ishlab chiqarish hajmini ko'rsatadi. Bu esa bozor iqtisodiyotida barqaror xaridor mavjudligidan dalolat beradi. Neft-gaz quduqlarini burg'ulash jarayonida qimmatbaho va kompozit metallardan foydalanish darajasi 8 foizni tashkil etadi. Mamlakatimizda o'rtacha yiliga 18 ta neft va gaz quduqlari burg'ulanishini hisobga olsak, bu kamida 180 milliard so'mlik qiymatga teng bo'lgan mahsulot hajmini anglatadi. Ulardan eng ko'p ishlatiladigan mahsulot mis bo'lsada, uning boshqa mahsulotlar ishtirokida qo'llanilmasligi neft va gaz sanoati uchun samarasiz sanaladi. Shunga ko'ra, neft va gaz sanoatining burg'ulash faoliyatida mis boshqa mahsulotlarning majmuaviy ishlatilishini taqozo etishi evaziga mahsulotlarning komplektasion xom ashyo bazasini egallaydi²⁶⁸.

Neft-gaz sanoatining qazib olish va qayta ishlash sohalarida Olmaliq kon-metallurgiya mahsulotlarining ulushi mos ravishda 7,8 va 7,4 foizni tashkil etadi. Quduqlarga ishlov berish jarayonida uskunalarning yaroqsiz holga kelishi tufayli, mahsulotlarni qayta xarid qilish zarurati yuzaga keladi. Natijada konchilik sanoati korxonalari tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulotlarga bo'lgan talab uzluksiz ortib bormoqda²⁶⁹.

Energetika tarmog'i tahlilidan ko'rinadiki, foydali qazilmalar, qimmatbaho metallar va kompozit konchilik mahsulotlariga bo'lgan talab neft-gaz sanoatiga nisbatan kamroq hajmni tashkil etsa-da, mamlakatimizda foydalanish darajasi bo'yicha ikkinchi o'rinni egallaydi

²⁶⁸ Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // Asian Journal of Research in Business Economics and Management ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

²⁶⁹ Labunska Sv., Petrova M., Prokopishyna O. (2017). Asset and cost management for innovation activity, "Economic Annals - XXI", Volume 165, Issue 5-6, 2017, Pages: 13-18. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V165-03>;

va umumiy ulushi 26 foizga yetadi. Hidrogeologiya sohasida kislotaga chidamli g'isht va naychalarga bo'lgan yuqori talab asosan gidroenergetika bilan bog'liq. Shamol energetikasida sof metallar va qotishmalarning to'g'ri ishlab chiqarish jarayoniga qo'llanilishi elektr energiyasi ishlab chiqarishni ta'minlaydi va bu sohadagi ulush 6,9 foizni tashkil etib, taxminan 150 milliard so'mga teng qiymatni anglatadi²⁷⁰.

Mashinasozlik va ichki kompozit xom ashyo sifatida qo'llanilishida Olmaliq kon-metallurgiyasi mahsulotlarining ulushi bir-biriga yaqin bo'lib, mashinasozlikda 6,5 foizni tashkil etadi. Ikkala sohada ishlatiladigan mahsulotlar assortimenti deyarli bir xil bo'lib, faqat qo'llanilish bosqichlari va darajasiga ko'ra farqlanadi.

Oziq-ovqat sanoatida esa Olmaliq kon-metallurgiyasi mahsulotlari asosan qadoqlash va qayta ishlash konteynerlari sifatida foydalaniladi. Garchi foiz ulushi nisbatan past bo'lsa-da, bu soha umumiy tarmoqlar orasida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi.

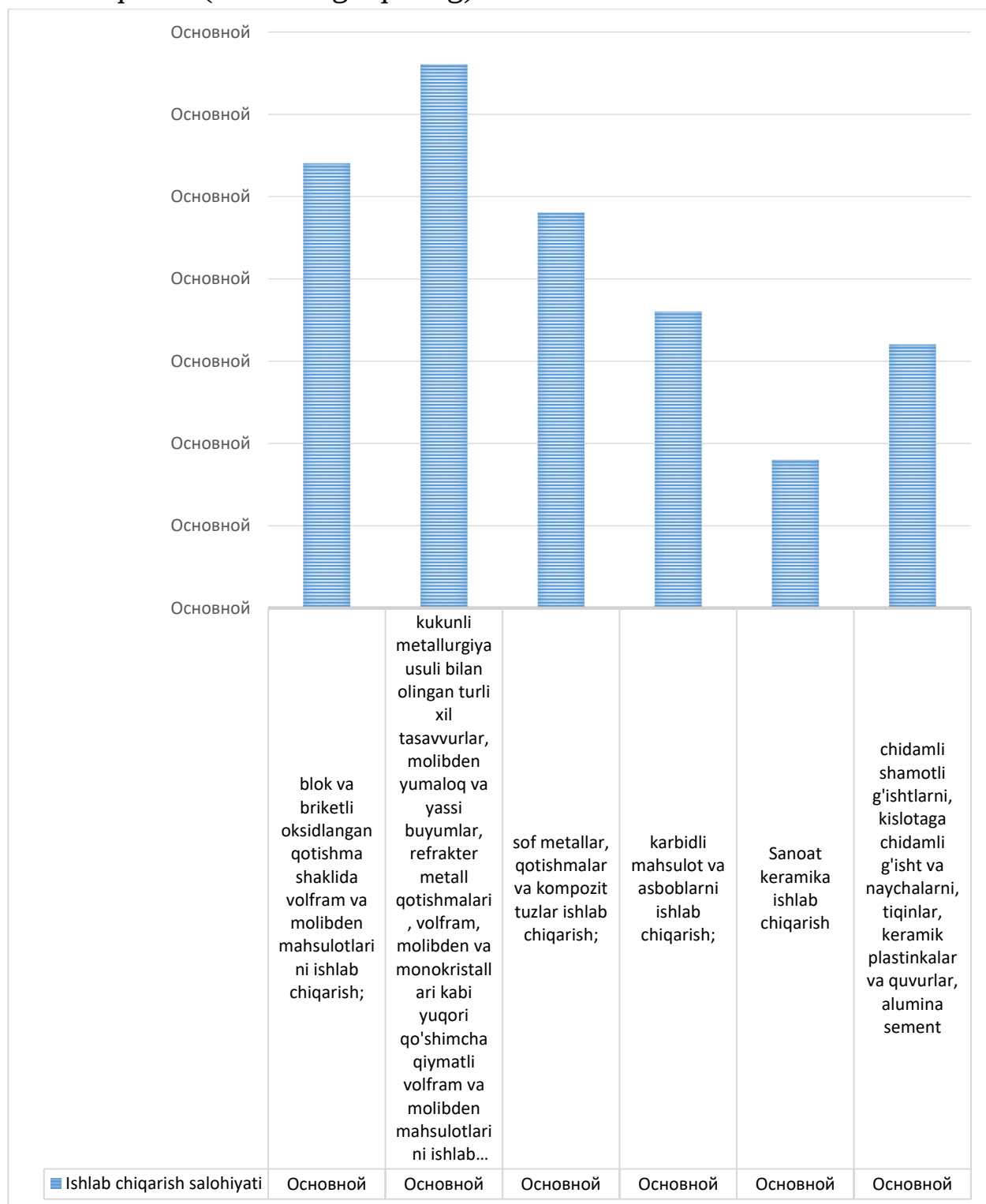
Sog'liqni saqlash faoliyatida farmatsevtika sohasida sof metallar hamda qotishmalardan foydalanish darajasi asosan saqlash konteyneri, ishlov berish hamda aerizasiyada foydalaniladi. Shuning hisobida uning ulushi 9,93 foizni tashkil etadi. Bu umumiy hisobda yirik ko'rsatkich sog'liqni saqlash faoliyatida xom ashyo bazasida kimyoviy elementlarga nisbatan olganda nisbatan yuqori ko'rsatkichni namoyon etadi²⁷¹.

Mahsulotlarni ishlab chiqarish yuzasidan sifat nazoratidan bir necha marotaba jahon hamjamiyatining ishonchini oqlagan Olmaliq kon metallurgiya kombinati xalqaro sifat sertifikatlari hamda standarti bilan taqdirlangan bo'lib, unga indekatsion baho berishda ko'plab mutaxassislar B+, ya'ni maqomi asosida nufuzini belgilab berishdi. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan kelib chiqib, Olmaliq kon-metallurgiya kombinati mahsulotlarini ishlab chiqarish faoliyati turli yo'nalishlarda amalga oshiriladi va bu ishlab chiqarish

²⁷⁰ Labunska Sv., Petrova M., Prokopishyna O. (2017). Asset and cost management for innovation activity, "Economic Annals - XXI", Volume 165, Issue 5-6, 2017, Pages: 13-18. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V165-03>;

²⁷¹ Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // Asian Journal of Research in Business Economics and Management ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

ko'rsatkichlarining samaradorligi korxona salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. (4.2-rasmga qarang).

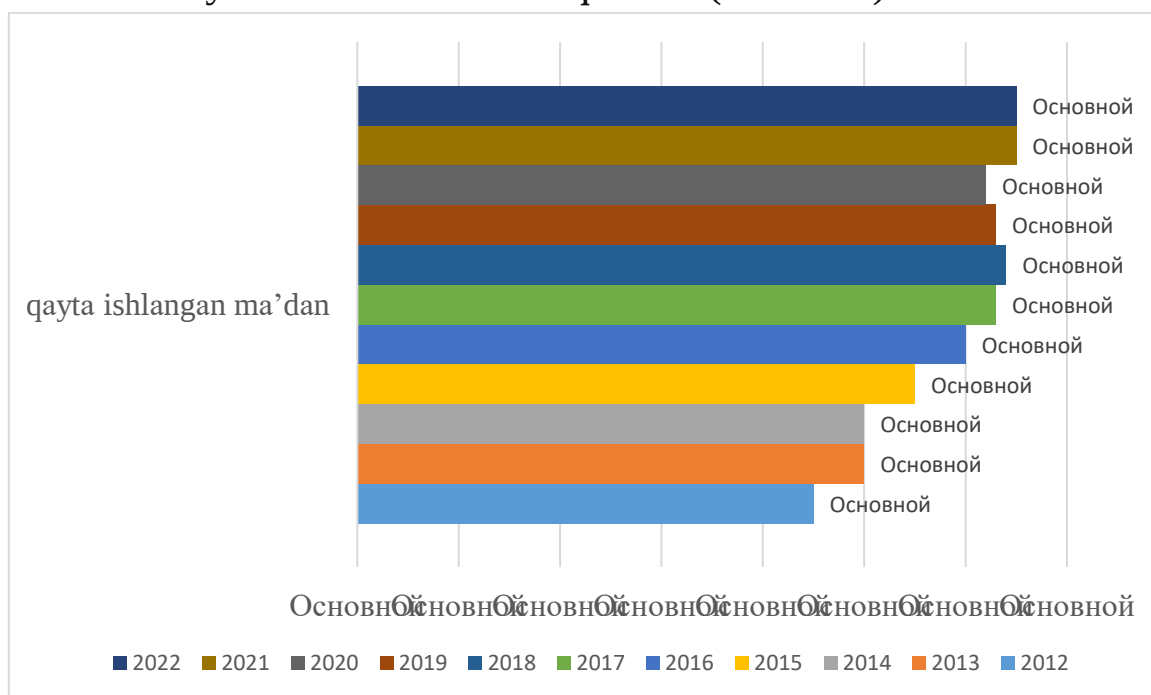
4.2-rasm. Olmaliq kon metallurgiya kombinatining ishlab chiqarish salohiyati²⁷²

²⁷² <https://www.agmk.uz/oz/menu/atti-otishmalarni-ishlab-chiarish>

Yuqorida keltirilgan mahsulotlarni ishlab chiqarish mavjud talabni qondirish bilan bozor qonuniyatlariga asosan faoliyat olib borishni ta'minlasa, ikkinchi tomondan atrof-muhit muhofazasi hamda ekologik himoyalash vazifasini ham yuqori darajada inobatga olishni taqozo etadi. Kechirasiz, haqiqatan ham rasmga qarang iboralarini saqlab qolishim kerak edi. Qayta parafraz qilaman:

"O'zbekiston 2030 strategiyasi" doirasida ekologik muammolarni hal etish uchun 16 ta maqsad va 40 dan ortiq chora-tadbirlar belgilangan. Bu strategiya tarmoq korxonalarida ekologik vaziyatni yaxshilash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarishni chiqindisiz tashkil etish hamda aylanma iqtisodiyotni joriy qilish bo'yicha aniq "yo'l xaritasi"ni o'z ichiga oladi.

Qayta ishlash korxonasida mahsulotning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun uning yashash davri va sifat darajalarini, qayta ishlash jarayoni, inkrementatsiya hamda servitizatsiya holatlarini inobatga olish zarur. Bu masalani o'rganish uchun mis mahsulotini qayta ishlash dinamikasini yillar kesimida tahlil qilamiz (4.3-rasm).

4.3-rasm. «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati»AJda qayta ishlangan ma'dan va mis dinamikasi (ming.t.)²⁷³

²⁷³ «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati»AJ ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi

2012-2022-yil davomida qayta ishlangan ma'dan hajmi sezilarli darajada o'sish tendensiyasini ko'rsatdi, bu ko'rsatkich 250 ming tonnaga ortib, o'rtacha yillik o'sish 620 ming tonnani tashkil etdi. Mis qayta ishlash ko'rsatkichi umumiy ishlab chiqarishning 52 foizini tashkil etib, global mis talabining yuksalishi sababli bu raqamning yanada ko'tarilishi prognoz qilinmoqda. Mazkur holat iqtisodiy tizimni yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlantirishni taqozo etmoqda. Global miqyosda yashil iqtisodiyot va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga bo'lgan e'tibor muntazam ravishda kuchayib bormoqda, elektrotexnika sanoati jadal sur'atlarda taraqqiy etmoqda. Bunday rivojlanish natijasida 2030-yilga kelib mis mahsulotlariga bo'lgan talab kamida 40 foizga oshishi kutilmoqda, bu esa Olmaliq kon-metallurgiya kombinati mahsulotlariga bo'lgan xalqaro talabning uzoq muddatli barqaror o'sishini ta'minlaydi, 4.3-rasm ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2012-2022 yillarda qayta ishlangan ma'dan hajmida o'sib borish tendentsiyasi mavjud bo'lib, 2022 yilda nisbatan $\frac{1}{4}$ marta oshgan. 2016-yilda mis ishlab chiqarish hajmi 2012-yilga nisbatan 1,7 barobar oshganiga qaramay, 2016-2022-yillar oralig'ida bu ko'rsatkich sezilarli o'zgarishlarga uchramadi. Bu holat Olmaliq kon-metallurgiya kombinati xodimlarining zararli mehnat sharoitlarida ishlash darajasining yuqori bo'lib qolishiga olib kelmoqda.

Ishlab chiqarish jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari tufayli, ishchilar jiddiy kasb kasalliklariga chalinish xavfi ostida mehnat qilmoqdalar. Xodimlarning salomatligiga ta'sir etuvchi asosiy zararli omillar qatoriga yuqori darajadagi shovqin, harorat va changlanish kiradi. Xususan, doimiy shovqin ta'siri markaziy nerv tizimining sezuvchanligini pasaytirishi, ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'ladigan changlar esa nafas olish tizimining surunkali kasalliklariga, jumladan o'pka faoliyatining sezilarli darajada buzilishiga sabab bo'lishi mumkin, shu bilan bir qatorda vibratsiya tufayli inson organizmining titrashlarga o'rganib qolishi hamda nerv tizimining shu yo'sinda faoliyat olib borishga ko'nikmasi orqali shikast yetkanligi bilan alohida kasbiy sog'liqni passiv saqlanishi uchraydi.

Olmaliq kon-metallurgiya kombinatining barcha ishlab chiqarish jarayonlarida zararli mehnat sharoitlari mavjud bo'lib, korxona

xodimlarning salomatligini muhofaza qilishga alohida e'tibor qaratmoqda. 2018-yildan boshlab ishchilar soni sezilarli darajada oshishi bilan bir qatorda, kasb kasalliklariga chalinish holatlari ham ko'paygan. Tibbiy mehnat ekspert komissiyasi ma'lumotlariga ko'ra, 2018-yilda 45 nafar xodimda og'ir kasb kasalliklari qayd etilgan²⁷⁴.

Tibbiy mehnat ekspert komissiyasi xodimlarning sog'lig'ini yiliga ikki marta tekshirib, tibbiy xulosalar beradi. Xulosalarga asosan, kasallanish darajasi va turiga qarab, xodimlarning oylik maoshiga qo'shimcha ravishda 15 foizdan 45 foizgacha bo'lgan miqdorda mehnat nafaqasi korxona tomonidan to'lab beriladi. Foiz miqdorining ortishi kasallikning og'irlashishi va surunkali tus olganligini bildiradi.

Yangi aniqlangan og'ir kasb kasalliklariga chalingan xodimlarga korxona tomonidan bir martalik 100 million so'm miqdorida moddiy yordam va yillik dam olish maskanlariga bepul yo'llanma taqdim etiladi. Bundan tashqari, davolanish xarajatlari, shu jumladan maxsus tibbiy jihozlar xarajatlari ham to'liq korxona hisobidan qoplanadi. 50 yoshdan oshgan xodimlarga oylik ish haqining 45 foizi miqdorida qo'shimcha nafaqa to'lanadi, bu to'lovlar kasallik aniqlangan kundan boshlab pensiya yoshiga etguncha davom etadi (4.2-jadvalga qarang).

Og'ir kasb kasalliklariga chalingan xodimlarga har yili eng kam oylik ish haqining o'n baravari miqdorida bir martalik ijtimoiy yordam ko'rsatiladi. Tibbiy mehnat ekspert komissiyasi shovqindan kelib chiqadigan kasb kasalliklarining oldini olish maqsadida ishlab chiqarish jarayonidagi shovqin darajasining 80 Hzdan oshmasligini muntazam nazorat qilib boradi. Bordi-yu mazkur me'yor buzilishni boshlasa TMEK tomonidan ishchi xodimlarning rejadan tashqari kasallanishi zaruratidan kelib chiqib tibbiy xodimlar nazorat ostida qayta tekshiriladi. Tibbiy mehnat ekspert komissiyasi xodimlar salomatligini ta'minlash maqsadida vibratsiya darajasining 109 Hz dan hamda chang

²⁷⁴ Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // Asian Journal of Research in Business Economics and Management ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

miqdorining bir kub metrda 2 milligrammdan oshmasligini nazorat qilib boradi²⁷⁵.

Ishlab chiqarish jarayonlarini ekologik jihatdan xavfsiz muhitga aylantirish va yashil makonlar yaratish zamonaviy ishlab chiqarishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu nafaqat atrof-muhit muhofazasi, balki yashil investitsiyalar va aktivlarni jalb etish nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi²⁷⁶. Zararli mehnat sharoitida yiliga o'rtacha 44 nafar xodimda 32000 dan ortiq kasallanish holati qayd etiladi. Bunday sharoitlarda ishlagan xodimlarning aksariyati sog'lig'ini yo'qotib, mehnatga layoqatsiz holatga kelmoqda. Shovqin ta'sirida nerv tizimi zararlanishi oqibatida kasallangan ishchilarga eng yuqori belgilangan foiz miqdorida oylik ish haqi to'lanadi va maxsus nafaqa tayinlanadi²⁷⁷. Garchi yillik dam olish maskanlariga bepul yo'llanmalar va boshqa ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralari mavjud bo'lsa-da, bu choralar xodimlarning yashil iqtisodiyot tizimiga to'liq moslashishini ta'minlay olmayapti. 4.2-jadvalda keltirilgan ma'lumotlarni tahlil qilganda zararli mehnat sharoitining yuzaga kelishi tufayli korxona ishchilarining sog'liqlari va mehnat faoliyatini olib borish qobiliyatini yaroqliligi yemirilgan bo'lishini kuzatishimiz hamda uning pul qiymatidagi zarari nafaqat inson omiliga, balki korxonaning hamda uning atrofidagi aholining turmush sharoiti, yashash tarziga salbiy ta'sir qilishini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, bugungi kunga kelib, bu kabi ijtimoiy sarhisoblarni umumlashtirganda yuqorida ta'kidlangan yashil iqtisodiy tizimi asosida faoliyat olib borish zaruratini ishlab chiqarishga tadbiq etishni taqozo etadi.

²⁷⁵ Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // Asian Journal of Research in Business Economics and Management ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

²⁷⁶ Baklanova, O., Petrova, M., Koval, V. (2020). Institutional Transmission in Economic Development. Ikonicheski Izsledvania, 29(1), 68-91, Labunska Sv., Petrova M., Prokopishyna O. (2017). Asset and cost management for innovation activity, "Economic Annals - XXI", Volume 165, Issue 5-6, 2017, Pages: 13-18. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V165-03>; Matyushenko, I., Hlibko, S., Petrova, M. M., Pasmor, M. S., & Loktionova, M. (2020). Assessment of the development of foreign trade in high-tech production of Ukraine under the association with the EU. Business, Management and Education, 18(1), 157-182. <https://doi.org/10.3846/bme.2020.11578>

²⁷⁷ Aytmuratova U.J. Korxonalarda investitsion faoliyat samaradorligini oshirish yo'nalishlari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2021.

Muminova, E. A., Uraimzhonov, A.R. (2022). Improvement of transformation processes development mechanisms of electro technical industrial enterprises and expansion of their economic potential in the field in Uzbekistan. SJ International journal of theoretical and practical research, 2 (9), 57-65.

4.2-jadval

«Olmalik KMK»AJda zararli mehnat determinantlarining inson kapitaliga ta'siri²⁷⁸

Yillar	O'rtacha oylik ish haqi	Korxonadagi ishchilar soni	Og'ir kasallanuvchi ishchilar soni	Zararli mehnat sharoitida kasallanishni ijtimoiy himoyalash			Zararli mehnat sharoiti tufayli kasallanish turlari, ishchilar soni va sogliqni tiklash uchun qoplama oylik foizlari							"Olmalik" KMK AJ tomonidan zararli mehnat sharoiti uchun ajratma miqdori
				Zararli mehnat sharoitida kasallanishni oldini olish uchun bir martalik to'lov	Moddiy yordam (eng kam ish haqining 10 barobari)	Yiliga 1 martalik dam olish maskaniga yo'llanma uchun to'lovning o'rtacha miqdori	Shovqin 80dB < eshitish a'zolarining ishdan chiqishi oqibatida nerv tizimiga salbiy ta'siri (45%)	Shovqin kasalligi bilan kasallanganlar soni	Vibratsiya 109Gts <tayanch harakat a'zolarining ishdan chiqishi (45%)	Vibratsiya kasalligi bilan kasallanganlar soni	Chang 2 m/g m3 < o'pkaning zaharlanishi va nafas olish a'zolarining ishdan chiqishi (45%)	Chang kasalligi bilan kasallanganlar soni	Kasallangan ishchilarning zararli mehnat sharoiti uchun maxsus nafaqa ajratmasi	
2018	10 550 000	32226	45	90000000	82 935 000	2300000	56970000	12	80 707 500	17	75960000	16	474750000	5474822500
2019	11 780 000	32779	47	90000000	95 283 100	2440000	74214000	14	74 214 000	14	100719000	19	553660000	5812770100
2020	12 450 000	33156	38	100000000	84 740 000	2550000	44820000	8	72 832 500	13	95242500	17	473100000	4767635000
2021	13 000 000	34972	43	100000000	129 000 000	2700000	52650000	9	87 750 000	15	111150000	19	559000000	5455650000
2022	13 000 000	35540	40	100000000	132 000 000	2860000	81900000	14	87 750 000	15	64350000	11	520000000	5100400000

²⁷⁸ «Olmalik kon-metalurgiya kombinati»AJ ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi

2018-2022-yillarda Olmaliq kon-metallurgiya kombinatida kasb kasalliklariga chalinish ko'rsatkichlari quyidagicha o'zgarish dinamikasini namoyon etgan:

2018-yilda xodimlarning 0,02 foizi (har 716 nafar xodimdan bittasi) og'ir kasb kasalligiga chalingan.

2019-yilda kasallanish nisbati har 697 nafar xodimga bitta holatni tashkil etgan.

2020-yilda bu ko'rsatkich har 832 nafar xodimga bitta holatgacha pasaygan, jami 38 nafar xodimda kasb kasalliklari qayd etilgan. Ularning taqsimoti quyidagicha:

- shovqin ta'sirida - 8 nafar
- vibratsiya natijasida - 13 nafar
- chang ta'sirida - 17 nafar

2021-yilda har 813 nafar xodimdan bittasida kasb kasalligi aniqlangan, jami 43 nafar xodim:

- shovqin ta'sirida - 9 nafar
- vibratsiya natijasida - 15 nafar
- chang ta'sirida - 19 nafar

2022-yilda korxona xodimlarining 0,25 foizida (40 nafar) kasb kasalliklari qayd etilgan:

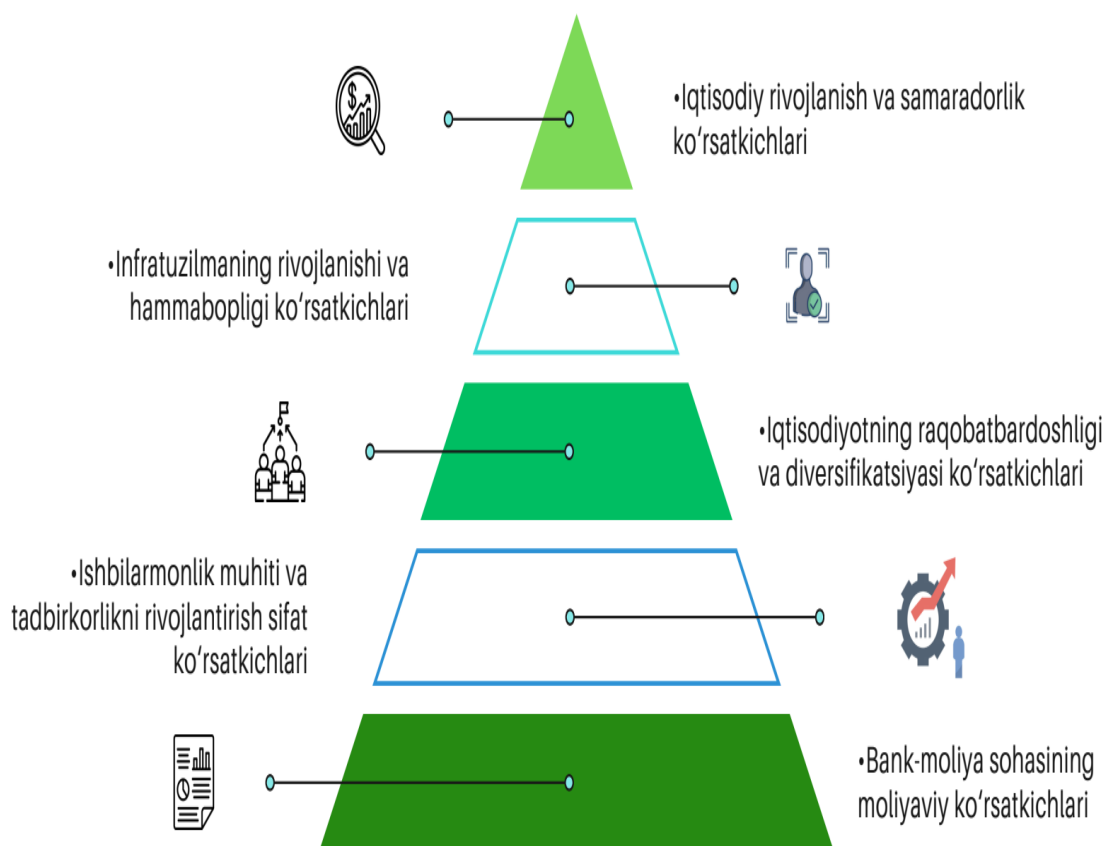
- shovqin ta'sirida - 14 nafar
- vibratsiya natijasida - 15 nafar
- chang ta'sirida - 11 nafar²⁷⁹.

Taqdim etilgan ma'lumotlar tahlili korxonaning ishlab chiqarish jarayonlarini ekologik jihatdan himoyalash, mehnat muhitini zararsizlashtirish va yashil mehnat sharoitlarini rivojlantirish uchun maxsus ekotizim yaratish zarurligini ko'rsatmoqda. Bunday ekotizimning joriy etilishi milliy va xalqaro miqyosda investitsion jozibadorlikni oshirish imkoniyatini yaratadi²⁸⁰.

²⁷⁹ Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // Asian Journal of Research in Business Economics and Management ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

²⁸⁰ Madaminjonov, O. R. (2020). The importance of a favorable investment climate for the consistent implementation of structural changes in the regional economy. South Asian Journal of Marketing & Management Research, 10(4), 60-69.;

Zamonaviy xorijiy investorlar "yashil iqtisodiy tizim" tamoyillariga asoslangan ishlab chiqarish jarayonlariga alohida e'tibor qaratmoqdalar. Shu bois, investitsion loyihalarni baholashda ekologik mezonlarning ahamiyati ortib bormoqda. Bu esa o'z navbatida xorijiy investorlar uchun investitsion mandatni baholashning ekotizimini izchil shakllantirish zaruratini keltirib chiqarmoqda (4.4-rasmga qarang).

4.4-rasm. Xorijiy investor uchun investitsiyaviy mandatni baholashning ekotizimi²⁸¹

Xorijiy investorlar uchun mo'ljallangan investitsion mandatni baholash ekotizimi iqtisodiy boshqaruv infratuzilmasiga asoslangan holda, iqtisodiy rivojlanish va samaradorlik ko'rsatkichlarini kompleks baholashni o'z ichiga oladi. Bu jarayonda quyidagi jihatlar baholanadi:

- asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari
- texnik va iqtisodiy parametrlarning o'zaro nisbati
- ishlab chiqarishning kengayish dinamikasi

²⁸¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Mazkur baholash tizimi ekotizimdagi mavjud kamchiliklarni aniqlash va iqtisodiy rivojlanish strategiyasini shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi²⁸².

Infratuzilmaning rivojlanganlik va hammaboplik ko'rsatkichi korxonaning "yashil" maqomdagi faoliyatini quyidagi yo'nalishlarda aks ettiradi:

- ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat
- ilmiy va amaliy yutuqlar
- ekologik himoya va atrof-muhit muhofazasi darajasi

Ko'rsatkichlarning universal qo'llanilishi infratuzilmaning moslashuvchanlik va strategik himoyalanganlik xususiyatlarini namoyon etadi..

Iqtisodiyotning raqobatbardoshlik va diversifikatsiya ko'rsatkichlarini baholash quyidagi omillarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi:

- korxonaning barqaror faoliyati
- raqobat bozorida egallangan mustahkam pozitsiya
- doimiy iste'molchilar bazasi
- mahsulotlar bo'yicha inkrementativ natijalar samaradorligi

Bu baholash tizimi korxonaning raqobatchilar oldidagi ustunligini ta'minlash strategiyasini shakllantirishga va mavjud iqtisodiy risklarni nazorat qilishga xizmat qiladi.

Ushbu baholash tizimini keng qo'llash orqali iqtisodiy infratuzilmada quyidagi imkoniyatlar yaratiladi:

- iqtisodiy mutanosiblik asosida mahsulotlarning klassifikatsion o'sish tendensiyalarini aniqlash
- innovatsion mahsulotlarni bozorga taqdim etishdagi risklarni transformatsiya qilish²⁸³.

Ishbilarmonlik muhiti va tadbirkorlikni rivojlantirish sifat ko'rsatkichlarini baholash quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

²⁸² Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // Asian Journal of Research in Business Economics and Management ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

²⁸³ Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // Asian Journal of Research in Business Economics and Management ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

- raqiblardan ustunlikka erishish uchun qo'shimcha rejalarning amaliy tayyorgarligi

- muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga bo'lgan ishonch darajasining o'sishi

- klasterizatsiyaning norasmiy tadbirkorlik faoliyati

- innovatsion mahsulotlarning samaradorligini oshirish imkoniyatlari

- xom ashyo etkazib beruvchilar bilan iqtisodiy hamkorlik

- moliyaviy doimiy xarajatlar tahlili

Bank-moliya sohasining moliyaviy ko'rsatkichlarini baholash quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- korxona moliyaviy aktivlarining korporativ boshqaruvi samaradorligi

- fond birjasidagi faoliyat ko'rsatkichlari va rivojlanish imkoniyatlari

- bank tizimi bilan ichki va xalqaro miqyosda parallel faoliyat yuritish mexanizmlarining mavjudligi.

Xorijiy investorlar uchun investitsion mandatni baholash ekotizimi quyidagi xususiyatlarga ega:

Tizimli baholash yondashuvi:

- indikativ boshqaruv asosida

- indeksial baholash tamoyillari bo'yicha

Zamonaviy investorlar afzalliklari:

- mavjud korxona tahlillari natijalarini o'rganish

- alohida ekspert komissiyasi yoki mutaxassislar yollashdan voz kechish

- tahlillarning takrorlanishini oldini olish

- xarajatlarni optimallashtirish

Ekotizimni mustahkamlash mexanizmlari:

- asosiy parametrlarning samarali ishlashini ta'minlash

- parametrlarni funksionallashtirish

- an'anaviy baholash tizimini shakllantirish

- tender loyihalarida rezyume sifatida foydalanish

Amaliy joriy etish talablari:

- sxematik asosda kontsepsiyani korxonalarga tatbiq etish
- doimiy baholash tizimini yo'lga qo'yish
- hisobot natijalarini andozaviy shaklda rasmiylashtirish
- shakl 9 orqali moliyaviy-iqtisodiy baholash natijalarini qayd etish
- statistika agentligi bilan hamkorlikda ma'lumotlarni standartlashtirish

- korxonalarining oylik ma'lumotlar arxivini yuritish
- xorijiy investorlar uchun ma'lumotlar bazasini shakllantirish²⁸⁴.

Xorijiy investorlar uchun investitsion mandatni baholash ekotizimi milliy iqtisodiy infratuzilmada yangi yo'nalish bo'lib, quyidagi istiqbolli imkoniyatlarni o'z ichiga oladi:

Innovatsion ahamiyati:

- indikativ ko'rsatkichlarni qamrab olgan baholash tizimi sifatida shakllanishi
- xalqaro miqyosdagi hisobot shakliga (report post) aylanish potentsiali

Xalqaro hamkorlik istiqbollari:

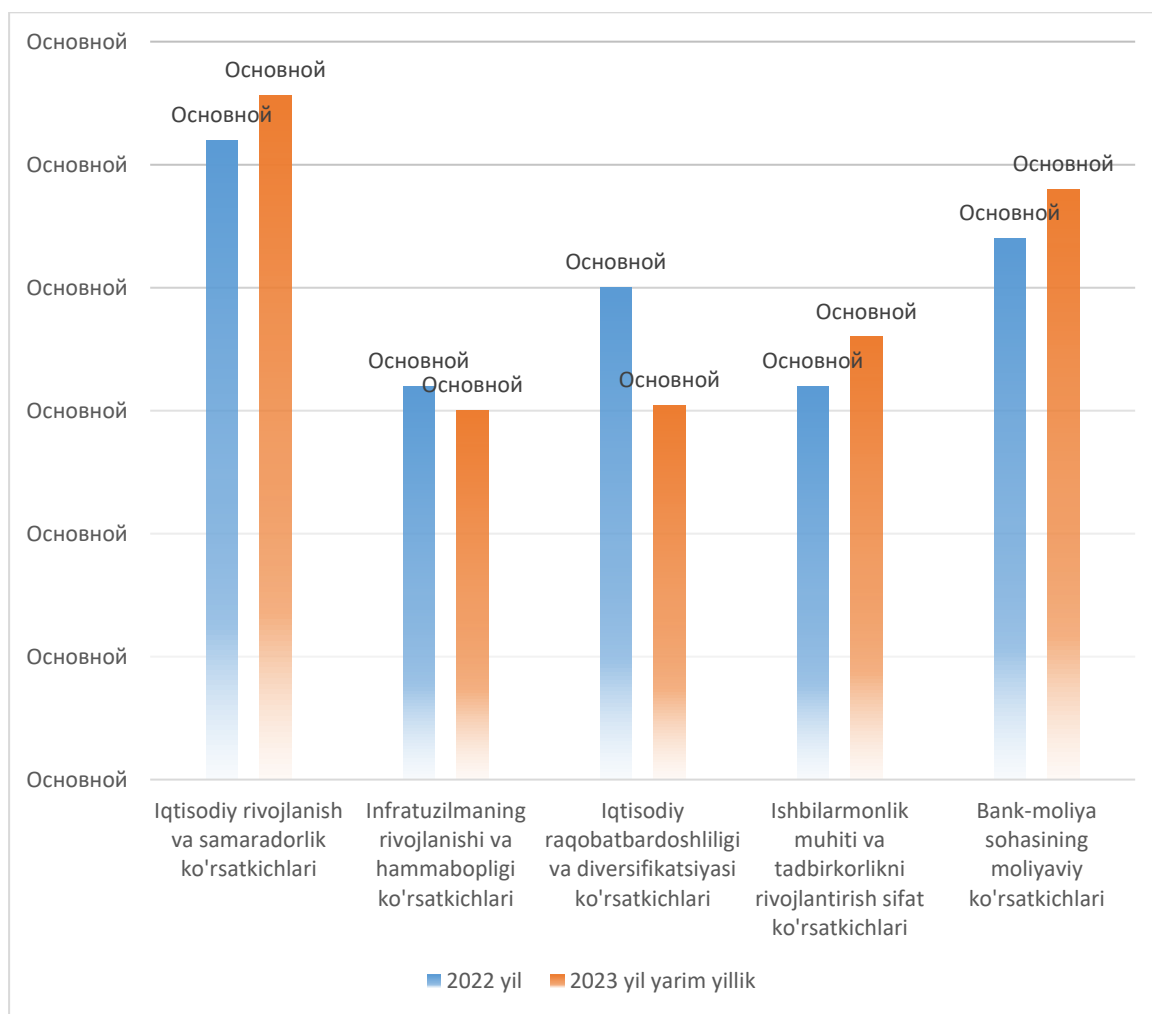
- xorijiy hamkorlar bilan samarali aloqalarni o'rnatish
- investitsion jozibadorlikni oshirish
- innovatsion loyihalarni keng joriy etish imkoniyati

Rivojlanish tendensiyalari:

- ekotizimning kontseptual darajaga ko'tarilishi
- korxonalar uchun universal baholash tizimi sifatida shakllanishi
- baholash amaliyotida namunaviy model sifatida e'tirof etilishi

Olmalik kon-metallurgiya kombinatining 2022-yildagi iqtisodiy samaradorligi 26 foizlik o'sishni qayd etdi. Bu ko'rsatkich korxonaning davlat soliq tizimidagi ahamiyati, investitsion qobiliyati va keng ko'lamli bandlik ta'minoti bilan bog'liq. Mazkur yutuq xorijiy sarmoyadorlar uchun investitsion baholash tizimining choragi qismini tashkil etib, ekologik investitsiyalarga moyil investorlarning e'tiborini tortdi.

²⁸⁴ Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // Asian Journal of Research in Business Economics and Management ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

4.5-rasm. Xorijiy investorlar uchun investitsion mandat asosida Olmaliq KMKning baholanishi (2022, 2023 yilning 6 oyligi, foizda)²⁸⁵

2023-yilning birinchi yarim yilligida bu ko'rsatkichning yanada o'sishi kuzatildi. Bu asosan korxonaning zarar ko'rsatkichlarini pasaytirish maqsadida yangi texnologik qurilmalarni tatbiq etishi bilan bog'liq. Bunday rivojlanish tendensiyasi xavfsiz mehnat sharoitlarini yaratishga sezilarli ta'sir ko'rsatib, keng ko'lamli samaradorlikka erishish imkonini berdi.

Infratuzilmaning rivojlanishi va hammaopligi ko'rsatkichida Olmaliq kon metallurgiya kombinati 2022-yilda ko'rsatkich 16 foizni tashkil etib, 2023-yilning birinchi yarim yilligida infratuzilmaviy o'zgarishlar ta'sirida 15 foizgacha pasaygan. Baholash tizimining ushbu elementi kelajakda yuqori ko'rsatkichlarga erishishi kutilmoqda, chunki

²⁸⁵ Muallif tomonidan hisob-kitob qilingan

raqamli texnologiyalar asosidagi infratuzilmaviy transformatsiya va uning ochiqligini ta'minlash yuqori samaradorlikka olib keladi. Raqamlashtirish jarayonlari tufayli yarim yillik ko'rsatkich vaqtinchalik pastroq natijani qayd etgan.

Iqtisodiy raqobatbardoshlik va diversifikatsiya ko'rsatkichlari bo'yicha ekotizim 2022-yilda 20 foizlik natijani qayd etib, baholash tizimining beshdan bir qismini egallagan. 2023-yilning yarim yilligida bu ko'rsatkich 5 foizga pasaygan bo'lib, bu asosan infratuzilmaning raqamli transformatsiyasi jarayonida mahsulotlar haqidagi ma'lumotlarning vaqtinchalik cheklanishi bilan bog'liq²⁸⁶.

Olmalik kon-metallurgiya kombinati ishbilarmonlik muhiti va tadbirkorlikni rivojlantirish ko'rsatkichlari 2022-yilda 16 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilning yarim yilligida bu ko'rsatkich 18 foizgacha ko'tarildi. Bu o'sish kombinatning yangi konlar va qazilmalar mavjudligi hamda investor va loyihalar sonining ko'pligi bilan bog'liq. Ushbu holat infratuzilma rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil bo'lib, tadbirkorlikni rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlarini aks ettiradi.

Mazkur jarayonda yashil iqtisodiyot tizimining institusional asoslarini innovatsion jarayonlar bilan uyg'unlashtirish, investitsiyalarni yashil iqtisodiyot tadbirlariga yo'naltirish va ilmiy klasterlarni shakllantirish ko'zda tutilgan. Bu tizimning samaradorligi davlat va ishlab chiqaruvchi tomonidan ko'rsatiladigan qo'llab-quvvatlash darajasiga bevosita bog'liq hisoblanadi²⁸⁷.

Olmalik kon-metallurgiya kombinatining bank-moliya yo'nalishidagi ko'rsatkichlari 2022-yilda 22 foizlik natijani qayd etdi. 2023-yilning birinchi yarim yilligida esa bu ko'rsatkich 2 foizga o'sib, kombinatning moliyaviy barqarorligini yanada mustahkamladi. Xorijiy investorlar uchun investitsion baholash tizimida korxonaning moliyaviy

²⁸⁶ Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // Asian Journal of Research in Business Economics and Management ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

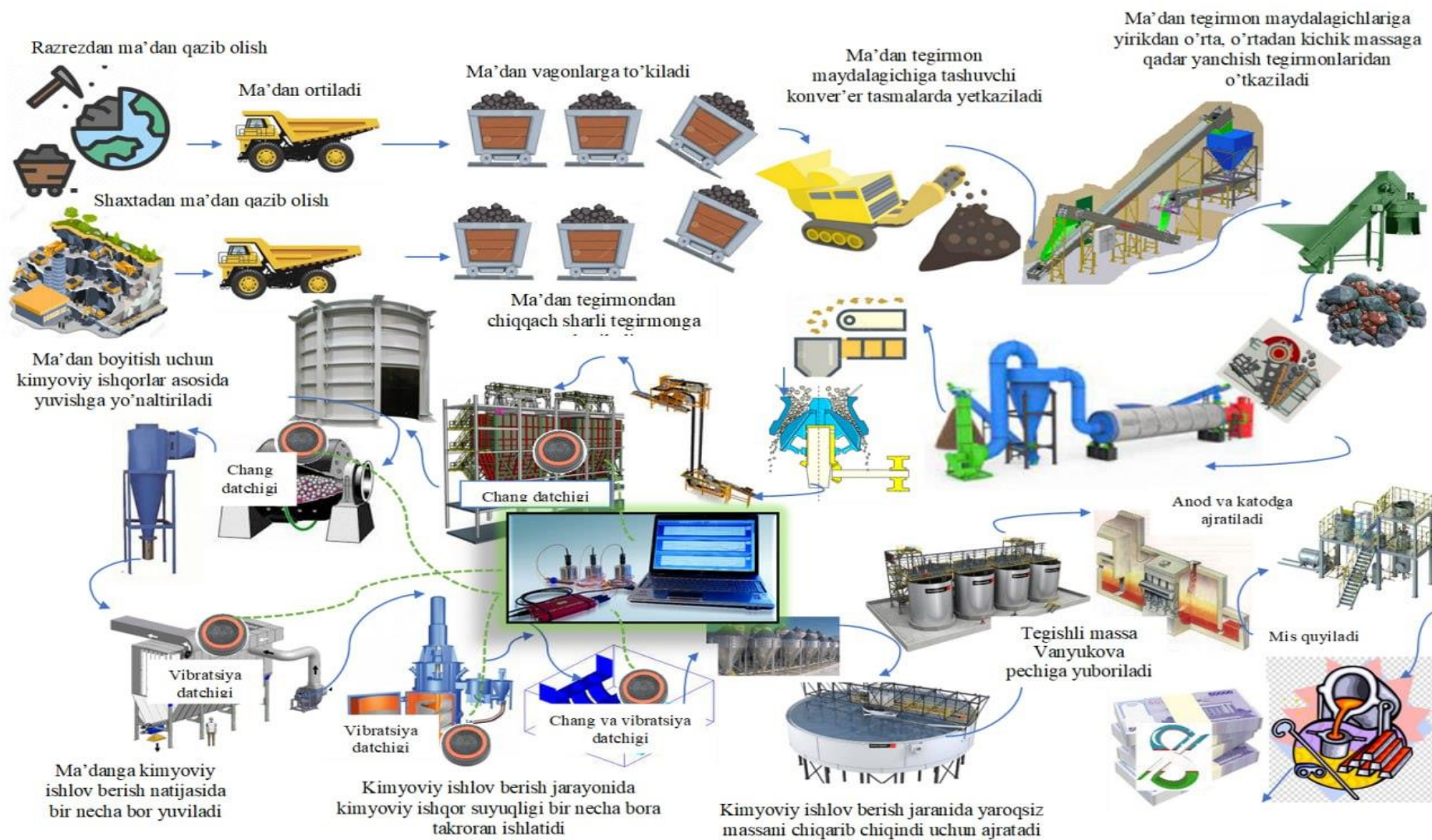
²⁸⁷ Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // Asian Journal of Research in Business Economics and Management ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

holati 2022-yilda beshdan bir ulushni egallab, 2023-yilning yarim yilligida to'rtidan bir qismgacha o'sish tendensiyasini namoyish etdi²⁸⁸. Bank-moliya ko'rsatkichlari ekotizimli baholashda investitsion jozibadorlikni o'lchash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tizim korxonaning iqtisodiy barqarorligi, raqobatbardoshlik salohiyati va risk darajasini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, investitsiya oqimlarining aylanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan moliyaviy parametrlarni tahlil qiladi. Mazkur holat oldingi baholashning elementlari natijaviyligining salmog'i bilan belgilanadi²⁸⁹. 4.6-rasmda keltirilgan mexanizm asosida Olmaliq kon metallurgiya kombinatining zararli mehnat determinantlarini kamaytirish mexanizmi tarkibi razrezdan ma'dan qazib olishdan boshlab uning ma'lum bir mahsulot sifatida sotilgunga qadar ishlab chiqarish hamda qayta ishlash jarayonlarini takomillashtiradi, shovqin hamda vibratsiyani insonga salbiy zararini kamaytirish yuzasidan yondashilgan.

Iqtisodiy jadal o'sishni belgilovchi omillarni o'rganish, iqtisodiyotning rivojlanish jarayonlarini tushunishdagi asosiy konseptual yondashuv sanaladi. Iqtisodiy o'sish, mamlakatning turmush darajasi barqaror ko'tarilishi va mahsulot hamda xizmatlar ishlab chiqarishning muntazam ortishi bilan ifodalanadi. Bu o'z navbatida, butun dunyo bo'ylab iqtisodiy siyosatning asosiy yo'nalishlarini belgilab, iqtisodiy determinantlar majmuasini o'z ichiga oladi. Iqtisodiy determinantlarning bosh vazifasi esa, iqtisodiy o'sishni ta'minlaydigan omillarni aniqlash va ularni samarali qo'llashdan iborat. Chang o'pka faoliyatini, ko'zning umumfunksional xususiyatlarini kamaytirib, zararli mehnat determinantlari orasida eng muhim jihatlaridan biri sanaladi.

²⁸⁸ Baklanova, O., Petrova, M., Koval, V. (2020). Institutional Transmission in Economic Development. *Ikonomicheski Izsledvania*, 29(1), 68-91

²⁸⁹ Nodir Giyosalievich Khidirov. (2023). EVALUATION OF EFFICIENCY OF INVESTMENT ACTIVITY IN INDUSTRIAL ENTERPRISES. *World Economics and Finance Bulletin*, 22, 29-32. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/2655>

4.6-rasm. «Olmaliq KMK»AJda zararli mehnat determinantlarining kamaytirish mexanizmi²⁹⁰

²⁹⁰ «Olmaliq kon-metalurgiya kombinati»AJ ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi

Shunga ko'ra, maxsus sanoat korxonalari uchun vibrodatchiklarning o'rnatilishi asosida zararli mehnat sharoitini cheklash va nazorat qilish jihatidan maxsus texnologik ta'minotni amalga oshirish zarur sanaladi. Uning asosiy vazifasi changlarning chegaraviy belgilangan me'zondan chiqishi bilan sensorli lazer asosida funktsionallashtirilgan muqobil nazoratchi sanaladi. Vibrodatchiklar konchilik sanoatida ma'dan boyitish jarayonlarining bir necha bosqichlarida qo'llaniladi: ma'danni kimyoviy ishqorlar yordamida yuvishda, bosqichma-bosqich takrorlanuvchi kimyoviy ishlov berish jarayonida, kimyoviy ishqor suyuqligini nazorat qilish va qayta ishlashda, hamda chang darajasini o'lchashda. Bu qurilmalar zamonaviy kon-metallurgiya korxonalarida keng ko'lamda foydalanilmoqda ²⁹¹. Vibratsiyali sensorlar mashinalarning tebranish holatini kuzatish uchun zarur sanalib, ob'yektning tebranishini ifodalovchi uchta ko'rsatkich: tezlanish, tezlik va siljish kabi ko'rsatkichlarning umumiy insonga ta'sirini aniqlashga yo'naltirilgan.

Vibratsiyali datchiklar indikator sifatida xizmat qiluvchi ushbu jismoniy miqdorlarni o'lchashi va ularni kuchlanish va oqim kabi elektr miqdorlariga aylantirishi mumkin. Bu o'z navbatida uning iqtisodiy jihatdan samaradorligini asoslab beradi. Vibratsiyali sensorlar odatda ikkita konfiguratsiyaga ega bo'lib, ular kontaktli va kontaktsiz bo'ladi. Ushbu ikkita tebranish sensori o'lchanadigan jismoniy miqdorga (tezlanish, tezlik, siljish) va ob'yektning holatiga qarab ishlatilishi qo'llanilishi lozim hisoblanadi²⁹². Bundan tashqari, o'lchov aniqligini yaxshilash uchun tebranish sensorini batafsil tanlashda, maqsadli ob'yektning tebranish kattaligini, chastota diapazonini va o'lchash muhitini hisobga olish orqali zararli mehnat determinantlarini tarkibiy elementlari sanaladi.

²⁹¹ Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // Asian Journal of Research in Business Economics and Management ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

²⁹² Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

Ishlab chiqarish uskunasidagi tebranish sensorlari profilaktik xizmat ko'rsatish uchun foydali bo'lib, uskunaning nosozliklari va shikastlanishlarini oldindan samarali aniqlash imkonini beradi. Datchiklar yordamida katta ta'mirlash xarajatlarini va texnologik shikastlanishlar tufayli ishlab chiqarish samaradorligini yo'qotishning oldini olishdan tashqari mehnat faoliyatidagi xodimlarning salomatligini nazorat ostiga olishni nazarda tutadi.

Zamonaviy sanoat korxonalarida mikroskopik tebranishlarni qayd etuvchi sensorlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu qurilmalar Internet of Things (IoT) imkoniyatlaridan foydalangan holda, ishlab chiqarish jihozlarining texnik holatini nazorat qilish va oldindan belgilangan texnik xizmat ko'rsatish tizimlarini takomillashtirish imkonini bermoqda. Tebranish monitoringi uchun ishlatiladigan piezoelektrik tebranish sensorlari piezoelektrik effektdan foydalanadi va tashqi kuch qo'llanilganda ular ushbu kuchga mutanosib zaryad hosil qiladi va chiqaradi. Xususan, zaryad chiqishi bilan piezoelektrik tebranish sensorlari miniatyura nuqtai nazaridan foydalidir. Uning ishlash printsipli qurilmaga sensorni biriktirganda, uni pinlar va boshqalar bilan mahkam bog'lab qo'yish bilan o'rnatiladi, shuning uchun u o'lchanmaydigan ob'yekt bilan yaqin joylashgan bo'ladi. Bordinyu filtr xavfsiz tarzda o'rnatilmagan bo'lsa, u chastota reaksiyasi kabi noodatiy zaiflashuv xususiyatlariga ega bo'lishi mumkin va bu aniq o'lchovlarni imkonsiz qiladi. Boshqa usullar yelim yoki magnitlardan foydalanishni o'z ichiga oladi²⁹³.

2020-yilda «TE Connectivity Ltd Source» korxonasi tomonidan ishlab chiqarilgan datchiklar turli sanoat soha va tarmoqlarida keng qo'llanilishini aniqlashda izlanish olib borganda shuni aniqladikki, raqamli texnologiyalar asosida ishlab chiqarishni yo'lga qo'ygan Afrika konchilik sanoati korxonalarining 71,87 foizi vibrodatchiklardan foydalanadi.²⁹⁴ Yaqin Sharq va Afrikadagi vibratsion datchiklarning

²⁹³ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

²⁹⁴ <https://www.mordorintelligence.com/ja/industry-reports/middle-east-and-africa-vibration-sensors-market-industry>

bozori juda tarqoq bo'lib, u bozorda o'rnatilgan brendlarga ega global sensor ishlab chiqaruvchilarning mavjudligi raqobatning intensivligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi prognoz 2024-yilda kutilmoqda, chunki yangi texnologik vositalar iste'molchilarni jalb qilishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Taniqli brendlar o'z mahsulotlarining o'ziga xos identifikatsion xususiyatlariga tayanib, iste'molchilarning xarid qilish odatlarini tahlil qilishda raqobatchilariga qaraganda sezilarli afzalliklarga ega bo'lmoqda. Asosiy o'yinchilar orasida Texas Instruments, Honeywell va Emerson singari yirik kompaniyalar ham bor bo'lib, ularning vibrodatchiklarni sotish muvaffaqiyatini yashil iqtisodiy tizimga asoslanganligi shuningdek universal qo'llanish sohasiga egaligi bilan xarakterlanadi.²⁹⁵

Chastotani tahlil qilish tebranish sensorlaridan olingan ma'lumotlarni tahlil qilish maqsadida keng miqiyosda qo'llaniladi. Chastotani tahlil qilish - o'lchangan signalning chastota komponentlari va intensivligini tekshirish usuli bo'lib, u ob'yektning tebranishi normal ish holatida yoki yo'qligini aniqlash uchun indikatorni ta'minlaydi. Agar tebranish oshib ketsa, ishchi kuchi ishlab chiqarishdan ma'lum muddatga ajratiladi. Mazkur ta'tilning davomiyligi 48 soatni tashkil etib, bu vibro, changlarni inobatga olgan holda ishlab chiqarish zararlarini kamaytirishni nazarda tutadi. Mazkur datchikning ishlab ketishi oqibatida ishchilarning smena ichida smena almashinuvini yo'lga qo'yish mumkin.

Uning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini asoslash qurilmaning asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari orqali ifodalanishni taqozo etadi. Konchilik sanoati korxonalarida qo'llaniladigan vibratsion sensorlarni ishlab chiqaruvchi kompaniyalarning iqtisodiy tahlili quyidagi muhim jihatlarni namoyon etdi: (4.7-rasmga qarang).

²⁹⁵ <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/pressure-sensors-market>

4.7-rasm. Vibrodatchiklarning asosiy iqtisodiy jihatlari²⁹⁶

Taklif etilgan vibrodatchiklarni ishlab chiqarishda qo'llash mehnat resurslarining uzoq muddatli xizmat qilishi ushbu tizimlar nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va xodimlar farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi, balki operational xarajatlarni optimallashtirish hamda korxonani zamonaviy "aqlli ishlab chiqarish" tizimiga transformatsiyalashga zamin yaratadi.

²⁹⁶ <https://www.gii.co.jp/report/moi1137191-vibration-sensor-market-growth-trends-covid-impact.html>

4.3-jadval

«Qizil olma» va «Razvedochnaya» shaxtalarini 2022-yildagi ma'lumotlari (ming tonna)²⁹⁷

Gorizont	Zahira	Qizil olma		Yo'qotishlar	Razvedochnaya		Yo'qotishlar	Jami mis	Yo'qotishlar jami	So'nggi natija
		Ruda	Mis		Ruda	Mis				
1045	C ₁	384,596	138,4546	16,615	0	0	0	138,45456	16,6145472	121,840
985	C ₁	1457,118	524,5625	62,947	50,746	18,26856	2,1922272	575,30848	69,037	506,271
	C ₂	22,3	8,028	0,963	0	0	0	8,028	0,963	7,065
925	C ₁	1418,6	510,696	61,284	700,561	252,20196	30,2642352	1211,257	145,351	1065,906
865	C ₁	1397,8	503,208	60,385	1230,326	442,91736	53,1500832	1733,534	208,024	1525,510
805	C ₁	1737,667	625,5601	75,067	991,637	356,98932	42,8387184	1617,19712	194,064	1423,133
	C ₂	304,9	109,764	13,172	0	0	0	109,764	13,172	96,592
745	C ₁	830,7	299,052	35,886	464,637	167,26932	20,0723184	763,689	91,643	672,046
	C ₂	764,6	275,256	33,031	0	0	0	275,256	33,031	242,225
685	C ₁	553,6	199,296	23,916	0	0	0	199,296	23,916	175,380
	C ₂	198,1	71,316	8,558	679,7	244,692	29,36304	751,016	90,122	660,894
625	C ₁	-		0,000	182,8	65,808	7,89696	182,8	21,936	160,864
JAMI	C₁	7780,081	2800,83	336,099	648,2	1136,185	648,2	3449,0292	1472,285	1296,400
	C₂	1289,9	464,364	55,724	4765,785	244,692	4765,785	5230,149	300,416	9531,570
Umumiy	C₁+ C₂	9069,981	3265,19	391,823	5413,985	1380,877	5413,985	8679,1782	1772,700	10827,970

²⁹⁷ «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati»AJ ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi

4.4-jadval

2021-yil «Qizil olma»va «Koch buloq»konlari faoliyati ma'lumotlari (ming, t)²⁹⁸

Kon nomi	Shaxta nomi	Yillik ish kuni	Kunlik smena		Smenalarning davomiyligi		Ruda qazib olish quvvati (ming.tonna) yillik	Misni o'zlashtirish hajmi (ming.tonna) yillik	Yo'qotishlar	Natija
			ishchilarning kunlik mexnat kilish smenasi	rudani etkazish kunlik smenasi	Yeg osti ishchilari uchun	Yeg usti ishchilari uchun				
Qizil - olma	Glavnaya	305	3 sm	2 sm	7 soat	8 soat	250	75	9	66
	Razvedochnaya	305	3 sm	2 sm	7 soat	8 soat	150	45	5,4	39,6
Koch bulak	Koch buloq	305	3 sm	2 sm	7 soat	8 soat	100	16	1,92	14,08
	Semdigap	305	3 sm	2 sm	7 soat	8 soat	100	16	1,92	14,08
Jami							600	152	18,24	133,76

²⁹⁸ «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati»AJ ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi

3.4-jadval ma'lumotlari bo'yicha «Qizil olma» konida «Glavnaya» va «Razvedochnaya» shaxtalari mavjud bo'lib, bu shaxtalarda 400 ming tonna rudadan 120 ming tonna mis o'zlashtirilgan. Yo'qotishlar 14,4 ming tonnani tashkil etgan. «Koch buloq» konida «Koch buloq» va «Senguran» shaxtalari mavjud bo'lib, bu shaxtalarda 200 ming tonna rudadan 32 ming tonna mis o'zlashtirilgan. Yo'qotishlar 3,84 ming tonnani tashkil qilgan. «Koch buloq» konida «Qizil olma» koniga nisbatan yo'qotishlar 3,74 (14,4:3,84) marta kam. Ikkinchi tomondan qaraganda «Qizil olma» konda erishilgan natija qazil olingan rudaning 26,4%ini tashkil etgan $((105,6:400)*100)$ bo'lsa, «Koch buloq» konida natija 14,09%ga teng.

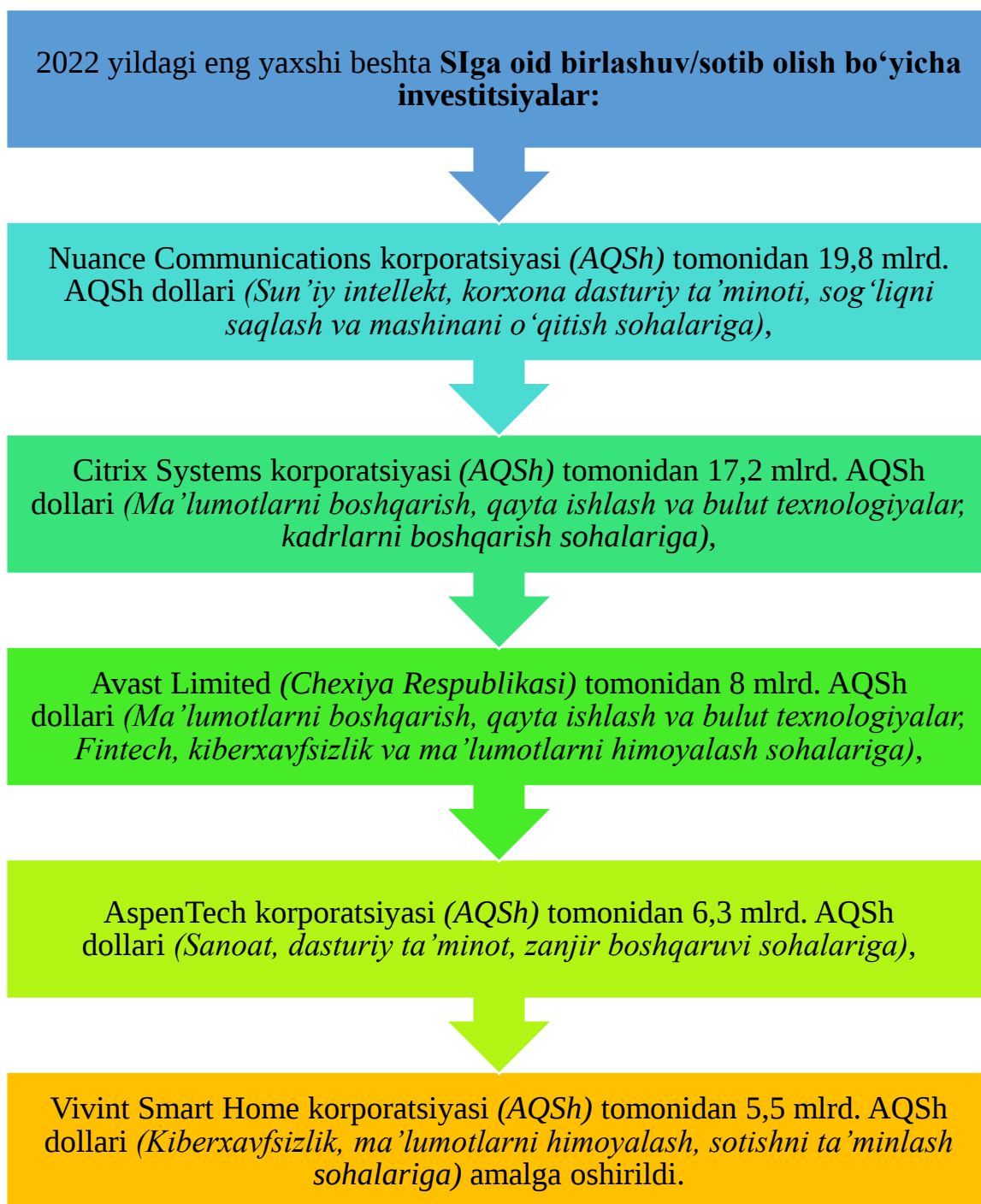
Raqamli texnologiyalarni inson omili va inson kapitalini hisobga olgan holda joriy etish nafaqat ishlab chiqarishni akselerativ tashkil etishga, balki yashil iqtisodiyot tamoyillariga mos keluvchi va global tinchlik hamda farovonlikni ta'minlovchi tizimni shakllantirishga olib keladi²⁹⁹.

"Olmaliq KMK" AJ tomonidan 2023-yil 14-martdagi 84-sonli buyruq asosida ishlab chiqarishga tatbiq etilgan mexanizm sun'iy intellekt va smart texnologiyalarga asoslangan yashil investitsiyalarni jalb etish orqali inson kapitali samaradorligini oshirish, sanoat xavfsizligini ta'minlash hamda zararli mehnat sharoitlarini kamaytirish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish imkonini beradi (2023-yil «28» martdagi №115 sonli dalolatnomasi). Natijada, korxonalar tomonidan inson kapitali samaradorligini 0,8 foizga oshishiga erishildi.

O'zbekiston SI milliy strategiyasini ishlab chiqayotgan mamlakatlar qatoridan o'rin egallagan bo'lib, uni IT-park hamda texnoparklar orqali amalga oshirish tobora rivojlanib bormoqda. Mazkur yondashuv yashil iqtisodiyot doirasidagi investitsiyalarni jalb etish orqali sanoatda xavfsiz mehnat muhitini yaratish, aholining turmush darajasi va farovonligini yuksaltirish kabi kompleks masalalarni hal etishga qaratilgan³⁰⁰.

²⁹⁹ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

³⁰⁰ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

4.8-rasm. Suniy intellektga investitsiyalar qiymati, 2022 yil, AQSh dollari³⁰¹

Bu kabi chora-tadbirlar kelgusi avlod uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, unga bo'lgan investitsiya bozoridagi e'tibor tobora oshib boradi. Yashil iqtisodiyot iqtisodiy resurslarning imkoniyati doirasida tejamkorlik hamda tabiat muhofazasini namoyon etadi. Bu ortiqcha soliqlar hamda ishlab chiqarish uchun hudud

³⁰¹ <https://review.uz/uz/post/perspektiv-vnedreniya-ii-v-obshestvennuyu-jizn>

tanlashdan halos etishi mumkin. Yashil investitsiyalar ESG (Environmental, Social, Governance) tamoyillariga asoslanadi, ya'ni ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv mezonlarini o'z ichiga olgan mas'uliyatli kompaniya boshqaruvi strategiyasini ifodalaydi.

4.5-jadval

Inson kapitali samaradorligini aniqlash, 2023-yil, soʻmda³⁰²

Inson kapitali samaradorligi		
Daromad		485 529,00
Inson kapitali boʻlmagan xarajatlar		10 141 969,00
Inson kapitali xarajatlari		1 115 891,00
Inson kapitali samaradorligi		8,65
Inson kapitali samaradorligini hisoblash		
Xususiyatlar	Miqdori	Miqdori
Daromad	553 245	
Kapital qiymati	45 340	
Amortizatsiya	1 500	
Qiziqish	3 356	
Soliqlar	17 520	
Amortizatsiya	-	
Oʻzgartirilgan daromad (A)		485 529
Operatsion xarajatlar	11 257 860	
Inson kapitali xarajatlari	1 115 891	
Inson kapitalidan tashqari xarajatlar (B)		10 141 969
Ruxsat etilgan kompensatsiyalar	547 482	
Oʻzgaruvchan kompensatsiyalar	476 763	
Foyda	25 560	
Bilvosita xarajatlar	8 523	
Boshqalar	57 563	
Inson kapitali xarajatlari (C)		1 115 891
Inson kapitali samaradorligi		0,0865

³⁰² Olmaliq KMK ma'lumotlari asosida shakllantirildi

ESG atrof-muhit, ijtimoiy adolat va korporativ etikaga oid masalalrni qamrab oladi, unda «barqaror» maqomiga intiluvchi kompaniyalar ESG tamoyillariga asosida faoliyat olib boradilar. ESG ning ekologik komponenti investorlar, emitentlar orasida keng tarqalgan bo‘lib, uning zamonaviy sarhisob usuli inson kapitali samaradorligining natijaviyligi bilan asoslanadi. Bizning holarimizda quyidagi jadvalga asosan ko‘rsatkichlar keltirilgan:

Yuqoridagi jadval vibro nazorat texnologiyalari yordamida chang, shovqin hamda tebranishlarning me'yordan oshmasligini nazorat qilish evaziga 0,08 foiz samaradorlik namoyon etdi. Buning iqtisodiy mazmunini tahlil qilganda har bir vibronazorat texnologiyaning tadbig‘idan insonlarning zararsiz mehnat sharoiti hamda yashil inestitsion foydaning natijaviyligi 100 foizdan 0,08 foiz ulushga ega bo‘ldi.

Mamlakatimizda investitsion jozibadorlikni oshirishga qaratilgan turli loyihalar amalga oshirilmoqda. Ularning ahamiyati va samaradorligi haqida monografiyaning keyingi boblarida batafsil to'xtalib o'tamiz.

4.2.§ Investitsion jozibadorlikni baholash metodologiyasini takomillashtirish

Monografiya ishimizning quyidagi paragrafida mamlakatning investitsion jozibadorlik mexanizmini takomillashtirish yo‘nalishlarini ko‘rib chiqamiz. Yuqoridagilarni inobatga olib, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti investitsiyalarning samaradorligi degan xulosaga kelindi. Mamlakatning investitsion salohiyatini oshirish, uni to‘g‘ri baholash bilan bog‘liqligini inobatga olib, rivojlangan mamlakatlarda amaliyoti tahlil qilinib, mamlakatda investitsion jozibadorlikni baholash mexanizmini shakllantirish va uni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar va amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Investorlar uchun milliy va korxona miqyosidagi investitsion jozibadorlikni baholashning yagona mexanizmini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu mexanizm milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, sanoat korxonalarining iqtisodiy o'sishini ta'minlash, mamlakat ijtimoiy-

iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtirish, tabiiy va boshqa resurslardan samarali foydalanish hamda mamlakatni xorijiy investorlar uchun ochiq qilishga xizmat qiladi.

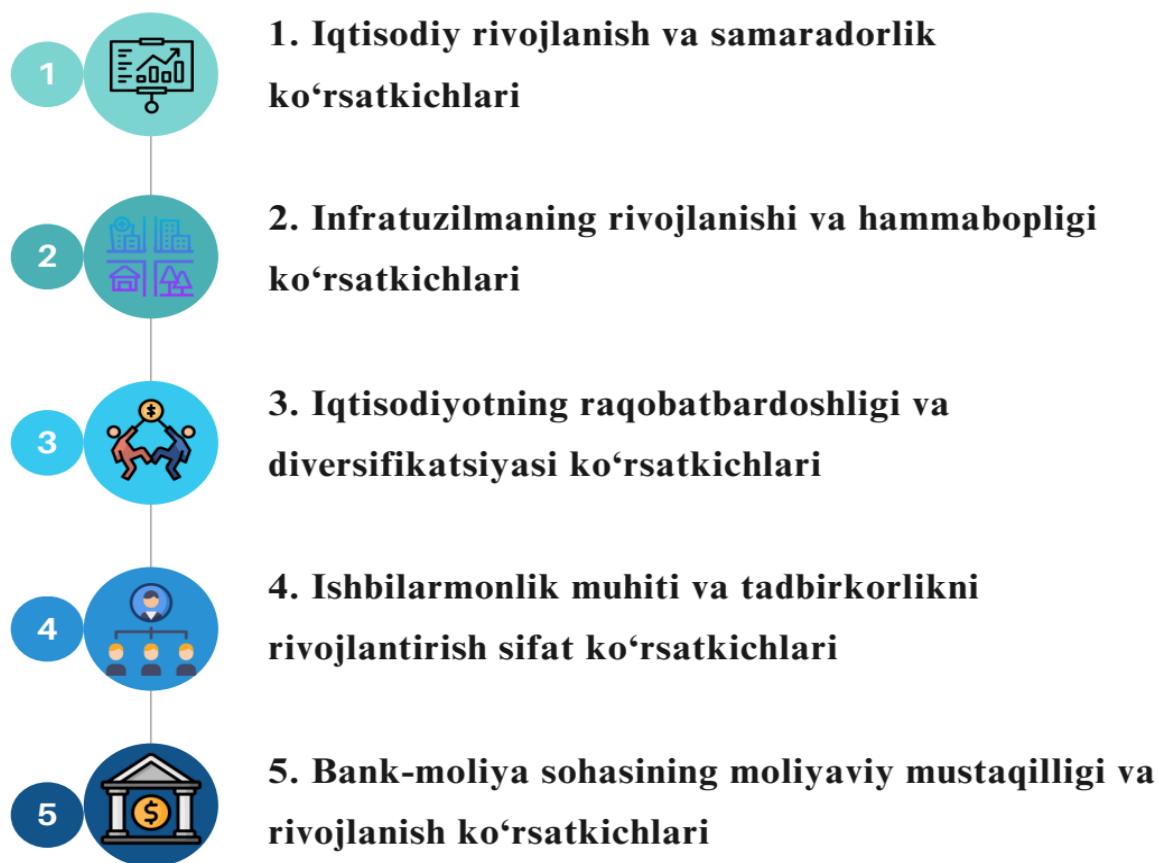
Monografiya tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, milliy iqtisodiyotni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqishda quyidagi jihatlarni inobatga olish zarur: mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, mavjud muammolarni hal etish uchun konseptual bilimlarni kengaytirish dasturlarini ishlab chiqish hamda nisbiy va qiyosiy ustunlik nazariyalariga asoslangan investitsion jozibadorlikni baholashning yagona tizimini joriy etish.

-Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal qilish uchun muhim ko'rsatkichlar qatoriga quyidagilarni kiritishimiz mumkin: iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish orqali ishsizlik darajasini kamaytirish, aholi farovonligi va iste'mol savatchasini kengaytirish, hamda kichik tadbirkorlik sub'yektlarini qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish³⁰³; bozor tuzilmasini takomillashtirish, raqobatbardosh va yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulot hamda xizmatlarni yaratish, mintaqalar markazlari o'rtasidagi raqobat muhitining o'zaro muvozanatini ta'minlash, turli ko'lamdagi korxonalarga yangi imtiyoz va subsidiyalar berish tizimini joriy etish, tadbirkorlarni davlat va nodavlat sektor orqali qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish va xalqaro tajribani joriy etish, respublikada iqtisodiyot, moliya va bank tizimi faoliyatini kuchaytirish, hamda barcha ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlardan samarali va oqilona foydalanish choralarini ko'rish zarur.

Quyida keltirilgan rasmlarda mamlakat investitsion jozibadorligini baholashda qo'llash mumkin bo'lgan ko'rsatkichlarni mujassamlash bilan ma'lum bir natijaga erishi mumkinligi isbotlandi³⁰⁴.

³⁰³ Mustafaqulov Sh.I. Investitsion muhit jozibadorligi. T.: "BAKTRIA PRESS", 2017.

³⁰⁴ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

4.9-rasm. Investitsion jozibadorlikni baholash ko'rsatkichlari³⁰⁵

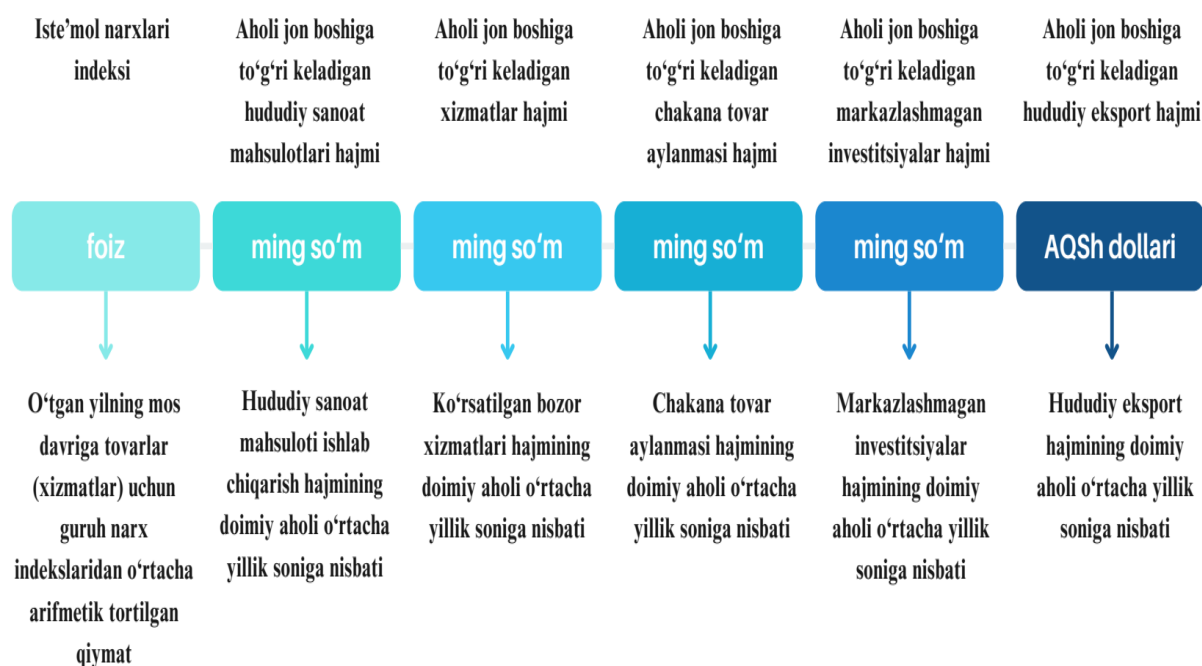
Investitsion jozibadorlikni baholashda quyidagi beshta asosiy guruh ko'rsatkichlaridan foydalaniladi: iqtisodiy samaradorlik indikatorlari, infratuzilma holatini baholash mezonlari, raqobat muhiti va raqobatbardoshlik darajasini o'lchash ko'rsatkichlari, ishlab chiqarishdagi proporsionallik va balans indekslari, hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati sifatini moliya-bank tizimi bilan integratsiyalashuv darajasi orqali baholash mezonlari³⁰⁶.

O'rganishlarimiz davomida quyida shakllantirilgan rasmda iqtisodiy o'sish va samaradorlik ko'rsatkichlari bo'yicha ma'lumotlar bayon etilgan, ularni oltita guruhga ajratishni maqsadga muvofiq deb

³⁰⁵ Muallif ishlanmasi

³⁰⁶ Казанцев Н.М., Бухвальд Е.М., Бахтизин А.Р. и др. Экономико-правовые институты регулирования регионального развития Российской Федерации: монография (под ред. Н.М. Казанцева). - "Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве...
<http://ivo.garant.ru/#/document/57567116>

bildik. Iqtisodiy o'sish va samaradorlik ko'rsatkichlari asosi bu narx indeksi, aholining jon boshiga to'g'ri keluvchi mahsulotlar va xizmatlar hajmi, kishi boshiga to'g'ri keladigan investitsiyalar va eksport hajmi.

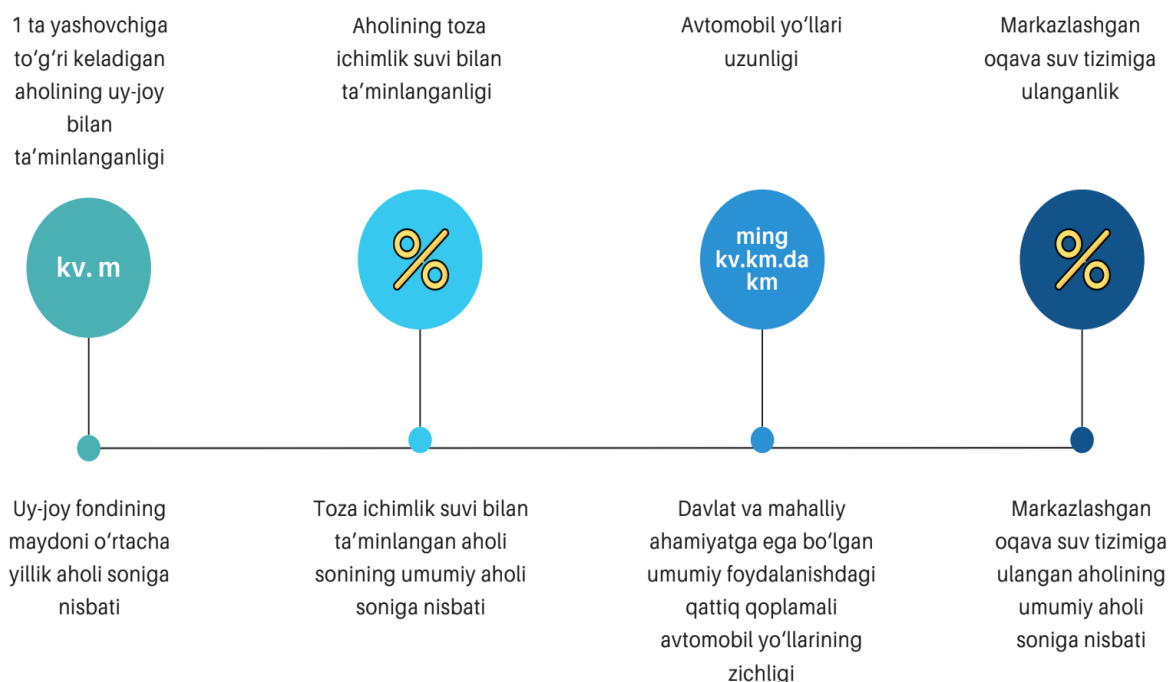
4.10-rasm. Iqtisodiy o'sish va samaradorlik ko'rsatkichlari³⁰⁷.

Ijtimoiy infratuzilmaning aholiga xizmat ko'rsatish samaradorligi bir qator muhim ko'rsatkichlar orqali aniqlanadi. Mazkur ko'rsatkichlar qatoriga aholi uy-joy ta'minoti, sifatli ichimlik suvi mavjudligi, kanalizatsiya tizimi va markazlashgan suv ta'minoti tarmog'ining qamrov darajasi kiradi.

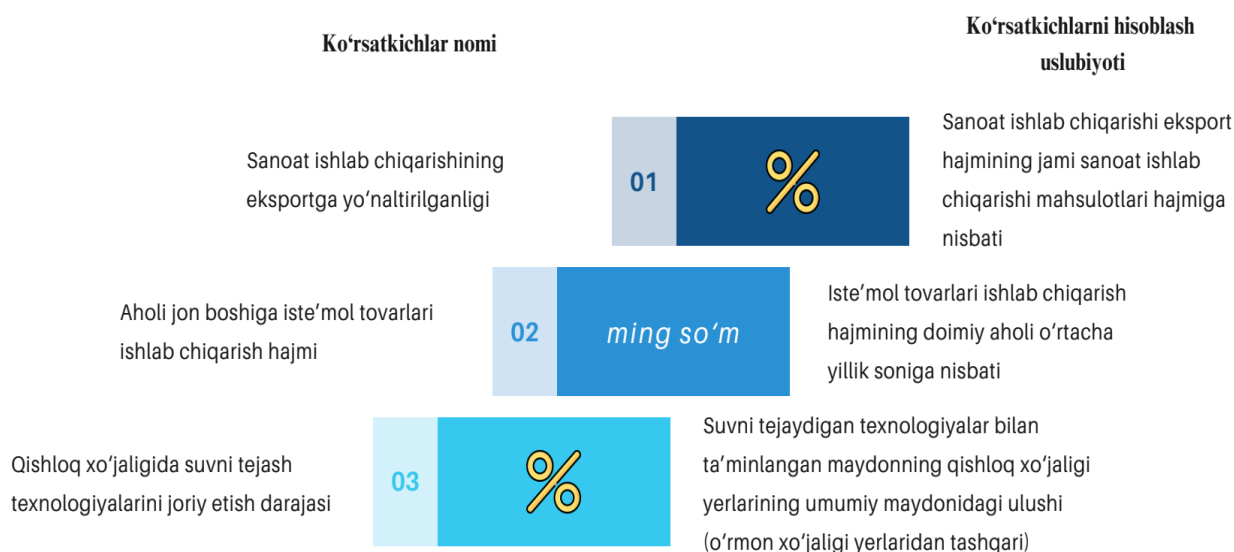
Mamlakatning mutanosib rivojlanishi quyidagi asosiy ko'rsatkichlar orqali baholanadi: sanoat korxonalarining eksport salohiyati, aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan iste'mol tovarlari nisbati hamda muqobil energiya va suv resurslarini tejaydigan zamonaviy texnologiyalarning tatbiq etilish darajasi. Mamlakatning mutanosib rivojlanishi investitsiya samaradorligini oshirish va risklarni diversifikatsiya qilish uchun xizmat qiladi³⁰⁸.

³⁰⁷ Muallif ishlanmasi

³⁰⁸ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

4.11-rasm. Ijtimoiy infratuzilmaning aholiga xizmat qilish darajasi³⁰⁹.

4.12-rasm. Raqobatbardoshlik va mutanosiblik ko'rsatkichlari³¹⁰.

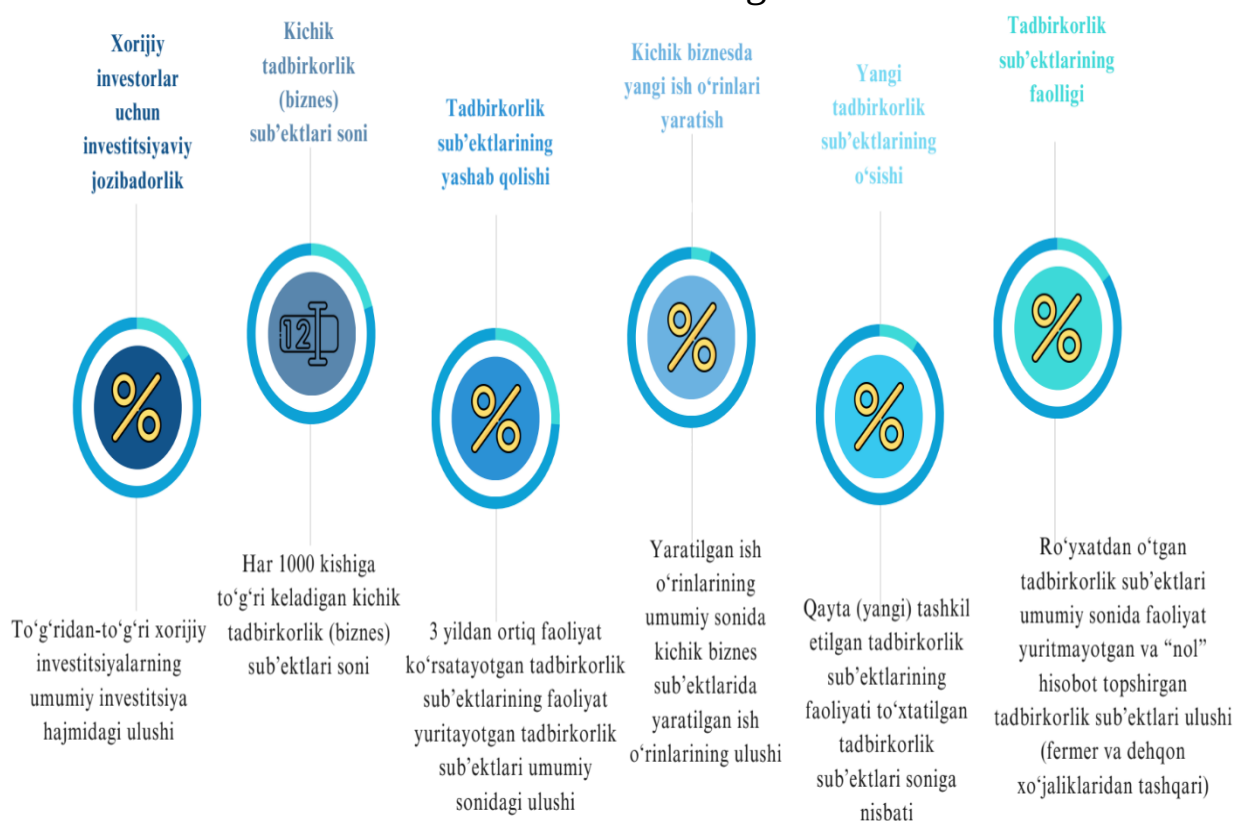
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning investitsion jozibadorligiga ta'sir etuvchi sifat ko'rsatkichlari quyidagi omillar orqali aniqlanadi: mamlakat umumiy investitsiyalari tarkibida to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning ulushi, tadbirkorlik subyektlarining soni va

³⁰⁹ Muallif ishlanmasi

³¹⁰ Muallif ishlanmasi

ularning faoliyat turlari xilma-xilligi, MCHJning biznes hamkorlari bozorga arzon tavarlar xaridini oshiradi³¹¹.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat: mavjud kichik korxonalarda yaratilgan yangi ish o'rinlari hisobiga ishsizlikning davriy darajasini pasaytirish imkoniyati, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini boshlagan yangi subyektlarning yillik soni, hamda mamlakat yalpi ichki mahsulotini shakllantirishda tadbirkorlarning ishtiroki.

4.13-rasm. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik muhiti sifat ko'rsatkichlarining investitsion jozibadorlikni oshirishga ta'siri³¹².

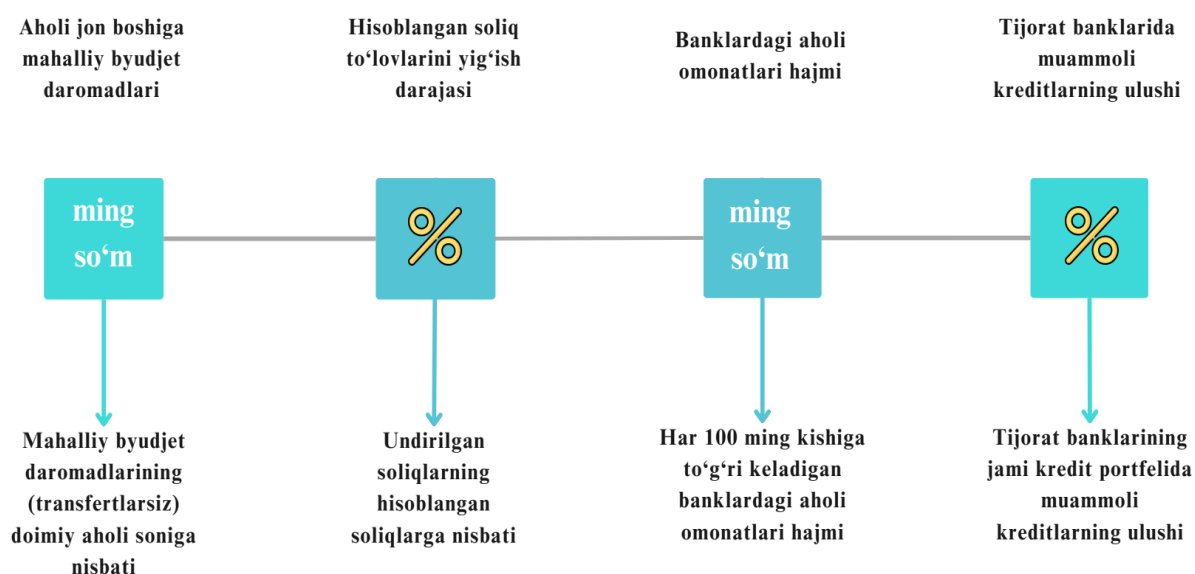
Mamlakatning investitsion jozibadorligini belgilovchi asosiy omillardan biri bu moliya-bank tizimida amalga oshirilayotgan islohatlar natijasidir. Moliya va bank tizimining rivojlanish darajasi quyidagi mezonlar orqali baholanadi: aholi jon boshiga budget daromadlari miqdori, soliqlarning yig'iluvchanlik ko'rsatkichi, aholining bank tizimiga ishonchi va ular tomonidan joylashtirilgan omonatlar hajmi,

³¹¹ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // Бизнес-Эксперт, №7, 2023, -Б. 11-14.

³¹² Muallif ishlanmasi

shuningdek, tijorat banklari va mijozlar o'rtasidagi shartnomaviy majburiyatlarning bajarilmaslik darajasi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, investitsion salohiyatni baholashning yagona standartlashtirilgan uslubiyatini ishlab chiqish va joriy etish samarali vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Mamlakat investitsion salohiyatni oshirishda xorijiy investorlarni jalb qilish, investitsiyalarda davlat ulushining kamayishiga olib kelishi mumkin. Bu esa zamonaviy iqtisodiyotning o'zak vazifalaridan biridir.

4.14-rasm. Moliyaviy-bank tizimining taraqqiyot indikatori³¹³

Investitsion tavakkalchiliklarni sug'urtalash va korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash sanoat rivojlanishining muhim shartlaridan hisoblanadi. Moliyaviy globallashuv va beqarorlikning hozirgi tendensiyalarini hisobga olgan holda, sug'urta bozorini identifikatsiyalash makro, mezo va mikro darajalarda ³¹⁴ o'zgartirilmoqda, bu esa sug'urta bozorining barqarorligi va uning instituti hamda vositalarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Sug'urta xizmatlari rivojlanishi iqtisodiy munosabatlarning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lib, u ikki muhim vazifani bajaradi: takror ishlab chiqarish va

³¹³ Muallif ishlanmasi

³¹⁴ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // Бизнес-Эксперт, №7, 2023, -Б. 11-14.

uy xo‘jaliklarining farovonligini ta‘minlash hamda daromad keltiruvchi tijorat faoliyati sifatida xizmat qilish. Institutsional hamda modernizatsiyalashda sug‘urta faoliyatini oshirish va sug‘urta tuzilmasi kengaytirish. Natijada raqobatbardosh ichki o‘zgaruvchan sug‘urta marketingini (bozori)ni ko‘paytirish³¹⁵. Sug‘urta institutining moliyaviy bozordagi rolini kengaytirish uchun uning funksional maqsadlaridagi nomutanosibliklarni bartaraf etish va respublikadagi mavqeini mustahkamlash zarur.

Sug‘urta bozorining differensiallashgan rivojlanishidagi asosiy muammolar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: funksional noaniqlik, tarkibiy nomuvozanatlik, tizim elementlarining nomuvofiqligi va bozor ishtirokchilari iqtisodiy manfaatlarining o‘zaro ta’sir mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi.

Takror ishlab chiqarish jarayonlarni o‘rganishning nazariy va uslubiy tamoyillari orasida tizimli yondashuv eng muhim o‘rinni egallaydi. Sug‘urta bozori ijtimoiy-iqtisodiy tizimning muhim qismi sifatida tizimli yondashuvni qo‘llash uchun mos keladi, chunki u murakkab integral tizim xususiyatlariga ega bo‘lib, uning alohida tarkibiy elementlarida uchramaydigan o‘ziga xos sifat xususiyatlarini namoyon etadi. Sug‘urta bozori kabi har taraflama hodisani tizimli yondashuv nuqtai nazaridan tahlil qilish katta evristik imkoniyatlarga ega³¹⁶.

Bugungi kunda barcha biznes va tadbirkorlik sub’ektlari sug‘urta mexanizmlari orqali eng katta taxdidlarga tayyor bo‘lib turish va risk natijasida yuzaga keladigan yuqotishlarni kamaytirish yoki oldini olish imkoniyatiga ega bo‘lishi mumkinligi barchaga ayon. Risklarni sug‘urtalash bo‘yicha qaror qabul qilish sug‘urtalash uchun ketadigan xarajatlarni va mumkin bo‘lgan iqtisodiy sama-radorlikni baxolash asosida amalga oshiri-ladi. Risklarni boshqarish vositasi sifatida sug‘urtalash quyidagi xollarda qo‘llaniladi:

³¹⁵ Андриченко Л.В., Боголюбов С.А., Васильев В.И. и др. Конституция Российской Федерации: от образа будущего к реальности (к 20- летию Основного Закона России): монография (под ред. Т.Я. Хабриевой). - "Институт законодательства и сравнительного правоведени... <http://ivo.garant.ru/#/document/57565188>

³¹⁶ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // Бизнес-Эксперт, №7, 2023, -Б. 11-14.

1) Riskning yuzaga kelish extimoli past bo'lganda, ammo yuzaga keladigan zarar katta bo'lgan takdirda sug'urtadan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

2) Riskning yuzaga kelish extimoli yukori, ammo yuzaga keladigan zarar unchalik katta bo'lmagan takdirda sug'urtadan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

3) Riskning yuzaga kelish extimoli yuqori bo'lganda va ulardan ko'riladigan zararining mumkin bo'lgan chegaradan ortib ketganda sug'urta qilish zarur xisoblanadi.

4) Risk xolati xar qanday sharoitda xam yuzaga kelganda, ya'ni katta xalokat bo'lganda, shuningdek, sug'urta qilish qonun bilan talab qilingan hollarda kullanilishi maqsadga muvofiqdir.

Sug'urta munosabatini ob'ekti bo'lib - yuridik va jismoniy shaxslarni xilma-xil mol - mulklari hisoblanadi³¹⁷.

Tadbirkorlikni sug'urtalashning ikki yo'nalishga bo'lib o'rganiladi: bular, tadbirkorlik va moliyaviy tavakalchilik orqali sug'urt qilishga bo'linadi.

Quyidagi mulk turlari sug'urtalanmaydi:

1) o'ta eski va favqulodda xolatdagi binolar va inshootlar, qurilish elementlari va tizimlar;

2) sug'urtalangan shaxsga tegishli bo'lmagan va shartnomaviy munosabatlar orqali topilmagan, noqonuniy mulk³¹⁸;

3) olib qo'yilishi, musodara qilinishi, buzilishi kerak bo'lgan mulk;

4) urush yoki tabiiy ofatlar yuzaga kelgan xududda (bu tahdid e'lon qilingan paytdan boshlab) joylashgan mulk;

5) portlovchi moddalar, yonuvchan suyukliklar va gazlar, uqdorilar;

6) kuchli zaharlar, toksik moddalar.

Investitsion loyihani sug'urta qilishning ikki turi mavjud. Bular mol-mulkni va baxtsiz voqealar (xodisalar)ni sug'urta qilishdir.

Mol-mulkni sug'urta qilishga quyidagilar kiradi:

³¹⁷ Baklanova, O., Petrova, M., Koval, V. (2020). Institutional Transmission in Economic Development. *Ikonomicheski Izsledvania*, 29(1), 68-91

³¹⁸ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // *Biznes-Эксперт*, №7, 2023, -Б. 11-14.

-iqtisodiy yuqotishni hamda kamomadni oldini olish sababli o'zini himoyalash maqsadida pudratchi qurilish tashkilotlari sug'urtalashi;

- transport yukini zararlardan himoyalash maqsadida havo va dengiz tashuvlarini sug'urtalash hamda mol yetkazib beruvchi tashkilotlarning texnik-texnologik bazasini iqtisodiy talofatlardan himoyalash uchun sug'urta xizmatlarini taqdim etish.

Bahtsiz voqealar (xodisalar)ni oldini olib sug'urtalashga quyidagilar kiradi:

-qurilish sohasida ishlovchilar o'zlarini tanasini jaroxatlanmasligi sababli, mulkiy kamomadlarni oldini olish maqsadida bosh pudratchi tashkilot o'z faoliyatini himoyalash maqsadida fuqorolarni javobgarligini oldini olishdan sug'urtalash;

-loyixani arxitektor hamda texnik xatolarni oldini olishda loyihani boshqarishdagi kamchiliklarni paydo bo'lishini hisobga olib bosh pudratchi tashkilot iqtisodiy javobgarlikdan qutilish uchun sug'urtalash³¹⁹.

Sug'urta kompaniyalarining to'lovga layoqatliligi va moliyaviy barqarorligi investitsion risklarni boshqarish samaradorligiga bevosita bog'liq. Innovatsion iqtisodiyoti ilg'or davlatlarda sug'urta muassasalari iqtisodiyotni investitsion jozibadorligini oshirishda yetakchi hisoblanadi. Shu sababli sug'urta kompaniyasi investitsion sharoitda ishtirok etishi mumkin. Jumladan, sug'urta muassasalari ikkita investitsion salohiyat ko'rsatkichlariga bog'liqdir. Bular, birinchisi, o'z mablaglari hamda jalb qilingan mablag'larga bo'linadi.

Sug'urta kompaniyasi investitsiya siyosatini yuritishda investitsiya portfelini shakllantirishi va uning rentabelligini baholashi, jumladan, investitsiya turlari bo'yicha diversifikatsiyalashni va vaqtincha bo'sh mablaglarni ishonchli va foydali joylashtirishni ta'minlaydigan aktivlar sifatini baholashni amalga oshirishi kerak, ya'ni bunda³²⁰:

³¹⁹ Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

³²⁰ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // Бизнес-Эксперт, №7, 2023, -Б. 11-14.

-investitsilashga yunaltirish mumkin bo'lgan vaqtincha bo'sh moliyaviy resurslar hajmini aniqlash³²¹;

-sug'urta to'lovlari tarkibini hisobga olgan holda makbul vakt oralig'ini aniqlash;

- moliyaviy instrumentlar bo'yicha axborot bazasini shakllantirish;

-investitsiya portfelni sifatiga ta'sir etuvchi birlamchi va ikkilamchi omillarni aniqlash hamda investitsiyalar sifatini baholash uchun ma'lumotlar tizimini yaratish.

-turlicha shakllantirilgan investitsiya portfelni variantlarining samaradorligini aniqlash³²²;

-tanlangan strategiyaga muvofiq, portfelning maqbul variantini risk va daromadlilik nisbati bilan asoslash;

-olingan ma'lumotlarning taxlili asosida vaqtincha bo'sh pul mablag'larini ishonchli va foydali joylashtirishni ta'minlaydigan maqbul investitsiya portfelini tuzish.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda sug'urta qilishda investitsion xavf-xatarlarni boshqarish mexanizmi quyidagilarni o'z ichiga oladi. Bular:

-sug'urtalashda xavf-xatarni boshqarish vositasi sifatida, xatarni identifikatsiyalash, tahlil hamda baholash, xatar natijasida kamomadni o'rnini qoplash kabi bosqichlardan foydalaniladi³²³;

-boshqa xavf-xatarni boshqarish usulubiyotiga bog'liq sug'urtalash;

-sug'urta muassasalarini sug'urta qilish bo'yicha xavf-xatarni qabul qilish imkoniyati chekli bo'lsa, bunda sug'urta bozorida boshqa ishtirokchiga tegishli kamomadni qoplash, javobgarni belgilab topib uni bartaraf etish;

³²¹ Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

³²² Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

³²³ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // Бизнес-Эксперт, №7, 2023, -Б. 11-14.

-investitsion xavf-xatarni baholash hamda boshqarishda sug'urta tashkilotlari eksperti bilimi, malakasi hamda tajribasidan samarali foydalanish asosida xatarni boshqarishni kamaytirish³²⁴.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda milliy iqtisodiyotda sug'urtalash masalalariga katta e'tibor berish va uni rivojlantirish o'ta dolzarbdir. Chunki sug'urta munosabatini yanada rivojlantirish va ularni sug'urta qilishni talab etadi.

4.3. Mamlakatdagi investitsion jarayonlarni natijaviyligini baholash uslubiyotini takomillashtirish

Mamlakatning investitsiya faoliyati samaradorligini iqtisodiy baholash metodologiyasini takomillashtirish yo'nalishida raqamli iqtisodiyot sharoitida zamonaviy axborot tizimlarining jadal rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Investitsion qarorlarni qabul qilish jarayonida axborot shaffofligi, investitsion risklarni baholash va prognozlash hamda samaradorlikni tahlil qilish zaruriyati ortib bormoqda.

Mamlakat investitsion jozibadorligini baholashda hududiy xususiyatlar, tabiiy resurslar mavjudligi, ulardan foydalanish samaradorligi va hududlararo investitsion munosabatlar o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqiladi. Iqlim sharoitlari, resurs salohiyati va ularni samarali taqsimlash imkoniyatlari hududiy investitsion faoliyatning muhim omillari hisoblanadi;

Hududlarning geografik joylashuvi qanchalik uzoq bo'lishidan qat'i nazar, qayta ishlov berish sanoati korxonalarining investitsion muhitini yaxshilash choralari ko'rish lozim. Kichik sanoat korxonalarini investitsiyalar uchun yanada maqbul ob'ektga aylantirish strategiyasini ishlab chiqish talab etiladi.

1-rejim. Milliy investitsion faollik ko'rsatkichlarini baholashning samarali tizimini reyting asosida shakllantirish, hududlarning investitsion imkoniyatlari haqidagi aniq axborotlarni chet el investorlariga yetkazish mexanizmini yo'lga qo'yish zarur.

2-rejim. Investitsion salohiyatni baholashda uch bosqichli yondashuv qo'llaniladi: sanoat korxonalarining ishlab chiqarish quvvati va faoliyati

³²⁴ Gura, O. (2018). Start-up as a tool for implementation of investment decisions. Economics. Ecology. Socium, 2(2), 1-11.

tahlili;

3-rejim. Ularning investitsiyalarni jalb etish va o'zlashtirish tajribasi; investitsion jarayonlarda ishtirok etuvchi barcha sub'ektlarning faoliyat ko'rsatkichlari monitoringi.³²⁵;

4-rejim: investitsion jarayonlarda ishtirok etuvchi sub'yektlarning ijtimoiy rivojlanish darajasi.

Respublikani investitsiya salohiyati hamda uning jozibadorligini bir nechta determinatlarga bog'liqdir. Misol uchun, ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy-huquqiy, ma'naviy-joylashuv turlariga bo'linadi ³²⁶ . Keltirilgan barcha determinatlar investorlarga investitsiyalarni ushbu hududga kiritish yoki kiritmaslik to'g'risidagi qarorlarni tez va samarali qabul qilish imkonini beradi. Barchamizga ma'lumki, jahon banki tomonidan ta'sis etilgan «Doing Business»hisobotida, har yili yetuk mutaxassis va ekspertlari tomonidan, ikki yuzga yaqin davlatlar miqiyosida mamlakatning biznes yuritish bo'yicha reytingi ochiq e'lon qilinadi.

Xorijiy investorlar mamlakat investitsion muhitini baholashda xalqaro reytinglar ma'lumotlariga tayanishadi. Ular ayniqsa Jahon bankining "Biznesni yuritish"³²⁷, "Tinchlik jamg'armasi"ning "Davlatlar holati indeksi"³²⁸ va "Global raqobatbardoshlik indeksi"³²⁹ kabi nufuzli ko'rsatkichlarni chuqur o'rganishadi.

Mazkur xalqaro reytinglar mamlakatning investitsion salohiyati, jozibadorligi va samaradorligi haqida mukammal ma'lumotlarni o'zida mujassam etganligi bois, investorlar uchun qaror qabul qilishda asosiy mezon vazifasini o'taydi. Quyida keltirilgan rasmda xorijiy investorlar uchun muhim ahamiyat kasb etadigan, mamlakat investitsion muhitini

³²⁵ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // Бизнес-Эксперт, №7, 2023, -Б. 11-14.

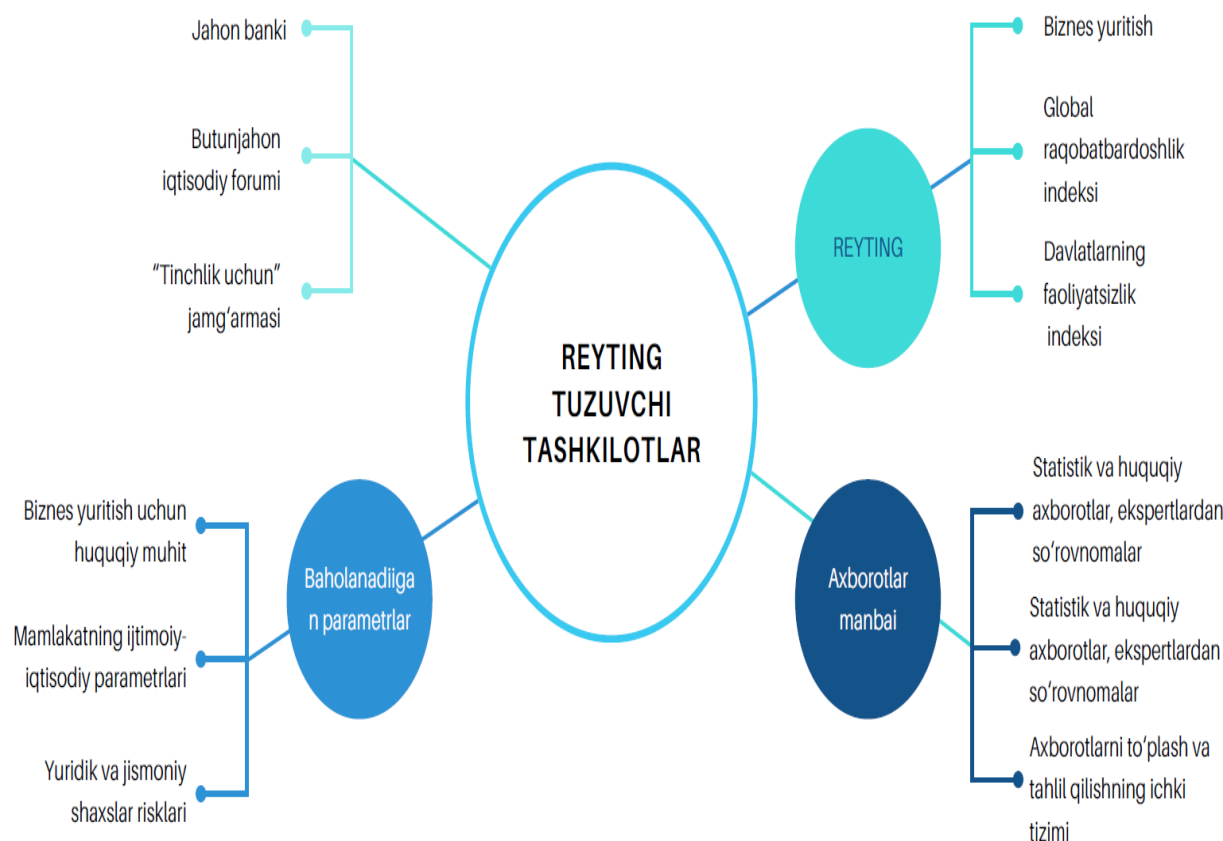
³²⁶ Gura, O. (2018). Start-up as a tool for implementation of investment decisions. Economics. Ecology. Socium, 2(2), 1-11.; Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). -ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

³²⁷ <http://www.doingbusiness.org>

³²⁸ <http://ffr.stateindex.org>

³²⁹ <http://weforum.org>

baholovchi asosiy xalqaro reyting tashkilotlari haqidagi ma'lumotlar aks ettirilgan³³⁰.

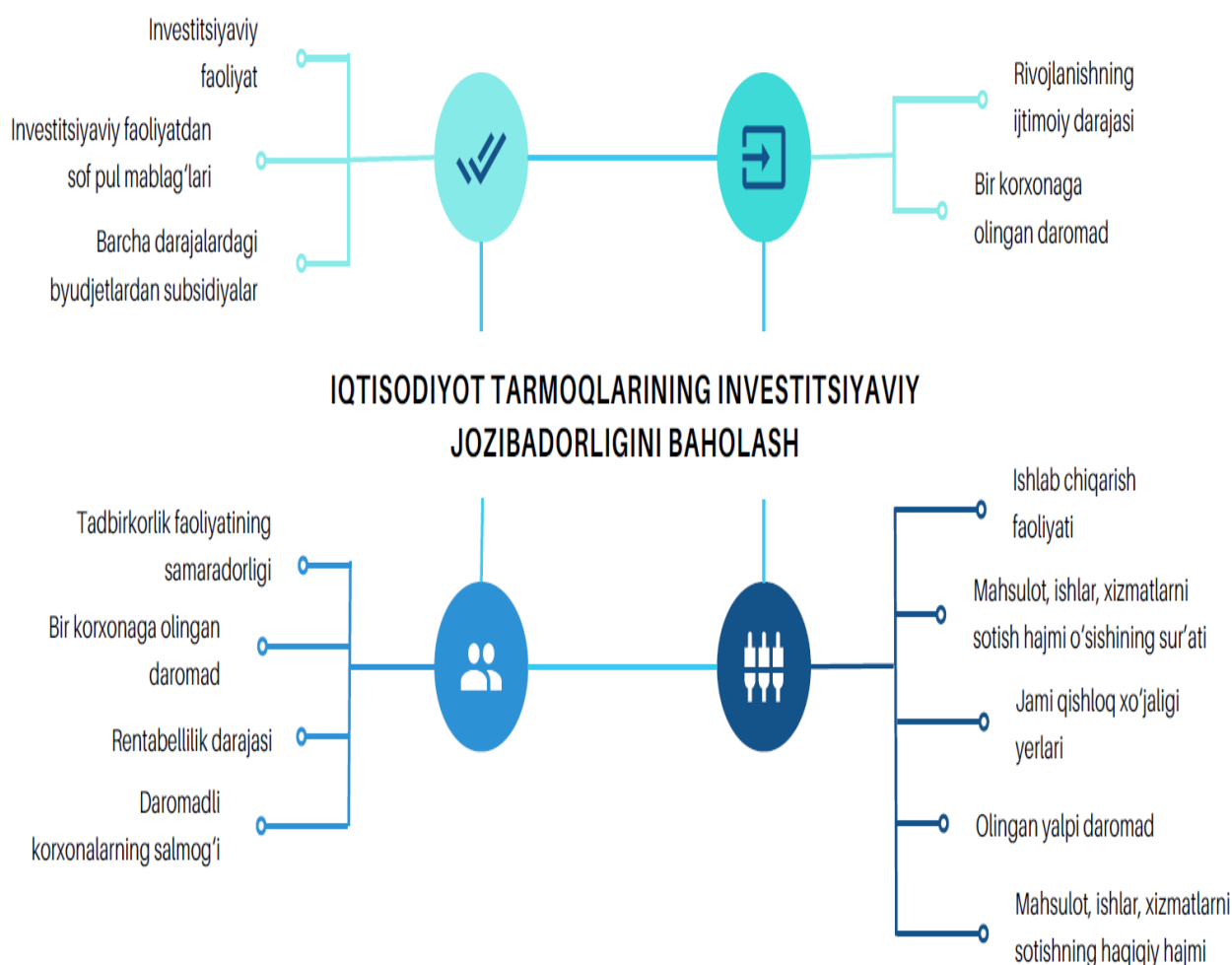
4.15-rasm. Mamlakatdagi investitsion samaradorlik va jozibadorlik to'g'risidagi ma'lumotlarni mujassam qilgan reyting beruvchi tashkilotlar³³¹

Sanoat korxonasi, xususan "Olmaliq kon-metallurgiya kombinati" AJning investitsion jozibadorligini baholashda quyidagi metodologik tamoyillarga tayaniladi: tadqiqot ob'ektini aniq belgilash va belgilangan davr mobaynidagi statistik ma'lumotlarni yig'ish hamda tahlil qilish. reytingda qo'llanilayotgan ko'rsatkichlar tizimini belgilab olish va ularni tizimli tahlil qilish³³²;

³³⁰ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

³³¹ Muallif ishlanmasi

³³² Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // Бизнес-Эксперт, №7, 2023, -Б. 11-14.

4.16-rasm. Sanoat korxonalarining investitsion jozibadorligini baholash

Sanoat korxonalarining o'ziga xos xususiyatlari mavjudligini hisobga olish. Reyting jarayonida sanoat korxonalarining rasmiy e'lon qilingan yillik hisobotlari va ma'lumotlaridan foydalaniladi.

Sanoat korxonalari ko'rsatkichlari reyting tashkilotlarining talablariga tayangan holda va ularning siyosatiga zid bo'lmagan tarzda ishlab chiqiladi. Bunga quyidagilar reytinglar kiradi:

Investitsion mablag'lardan olingan moliyaviy natijalar³³³;

Davlat tomonidan ajratilgan subsidiya mablag'larining samaradorlik ko'rsatkichlari;

³³³ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // Бизнес-Эксперт, №7, 2023, -Б. 11-14.

Korxonalarning daromadlilik indeksi bo'yicha tasniflanishi;
 Sanoat korxonasining rentabellik darajasi bo'yicha gradatsiyasi;;
 Sanoat va qishloq xo'jalik tarmoqlaridagi moliyaviy resurslar konsentratsiyasi ko'rsatkichlari bo'yicha tasnif;
 Sanoat korxonalari boshqaruv tizimining samaradorlik indeksi;
 Korxonaning yalpi daromad ko'rsatkichlari bo'yicha gradatsiyasi;
 Sanoat korxonalari mahsulotlariga bo'lgan bozor talabi indeksi;
 Sanoat korxonalari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarning realizatsiya darajasi;
 Sanoat korxonasi xodimlarining moddiy ta'minoti va ijtimoiy himoya darajasi ko'rsatkichlari.
 Sanoat korxonalarini natijaviy reytingini baholash quyidagi maxsus formula orqali ifodalanadi:

$$R_i = \sqrt{(1 - x_{1i})^2 + (1 - x_{2i})^2 + \dots + (1 - x_{ni})^2},$$

bu yerda: R_i – sanoat korxonasi uchun i -li reyting ko'rsatkichi;

$x_{1i}, x_{2i}, \dots, x_{ni}$ - i -li sanoat korxonasining xususiy reytingli ko'rsatkichlari.

Umumiy reytingni aniqlashda har bir xususiy reyting ko'rsatkichi qiymatini bir xil degan xulosadan kelib chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasining mehnat qonunchiligini, jumladan, xodimlarni boshqarish tizimini o'rganish jarayonida shuni kuzatish mumkinki, tashkilotlar xodimlari mehnat mazmuni va ko'rsatkichlari asosida muayyan toifalarga bo'lingan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 795-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Xizmatchilarning asosiy lavozimlari va ishchilar kasblari klassifikatori"ga binoan, davlat korxonalari, muassasalari, tashkilotlari, xo'jalik boshqaruvi organlari hamda ustav kapitalida davlat ulushi 50 foizdan yuqori bo'lgan tashkilotlar xodimlari uchun alohida tasnif o'rnatilgan³³⁴.

³³⁴ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

Boshqaruv xodimlari tashkilotni rivojlantirishga qaratilgan qarorlarni ishlab chiqish va qabul qilish, xodimlarni boshqarish, faoliyatni rejalashtirish, nazorat qilish hamda jarayonlarni muvofiqlashtirish vazifalarini bajaradi. Ular tashkilotning strategik maqsadlariga erishish uchun zarur tashkiliy-texnik shart-sharoitlarni yaratish, belgilangan funksiyalar va ishlab chiqarish dasturlarining bajarilishini ta'minlaydi. Boshqaruv xodimlari rahbarlar va mutaxassislar kabi ikki toifaga bo'linadi³³⁵.

Ishlab chiqarish xodimlari korxonaning asosiy va qo'shimcha mahsulotlarini ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishtirok etuvchi xodimlar hisoblanadi. Ushbu toifaga ishlab chiqarish jarayonida faoliyat ko'rsatuvchi mutaxassislar ham kiritiladi.

Texnik xodimlar boshqaruv apparati faoliyatiga texnik xizmat ko'rsatish hamda ishlab chiqarish va texnologik jarayonlarni ta'minlash vazifalarini bajaradi. Ular hujjatlarni nashr etish, ko'paytirish, arxivlash, kutubxona ishi va hujjatlarni yetkazib berish kabi ishlarni amalga oshiradi.

Xizmat ko'rsatuvchi xodimlar binolar va hududlarga texnik xizmat hamda xo'jalik xizmati ko'rsatish, qo'riqlash, boshqaruv xodimlariga xizmat ko'rsatish, tashkilotni boshqarish va xizmat jarayonida xodimlarga qo'shimcha ijtimoiy-maishiy xizmat ko'rsatish vazifalarini bajaruvchi ishchi-xodimlardir³³⁶.

Xizmat ko'rsatuvchi xodimlar tarkibiga mutaxassislar va ishchilar toifasiga kiritilmagan, aholiga maishiy xizmat ko'rsatuvchi xodimlar ham kiradi. Ilmiy tadqiqotlarimiz natijalariga ko'ra, tashkilotda xodimlarni boshqarish jarayonining muhim xususiyatlarini tahlil qilish lozim.

Xususan, xodimlarni boshqarishning birinchi o'ziga xos jihati shundaki, u tashkilot xodimlarini nazorat qilish uchun zarur bo'lgan ma'muriy vazifalarni o'z ichiga oladi va mehnat samaradorligini

³³⁵ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // *Biznes-Эксперт*, №7, 2023, -Б. 11-14.

³³⁶ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // *TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research* ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

oshirishga qaratilgan turli usul hamda uslublarni qo'llash imkoniyatini taqdim etadi.³³⁷;

Xodimlarni boshqarishning ikkinchi muhim xususiyati kadrlar masalasi bilan bog'liq: har qanday tashkilotning mavjudligi xodimlarga bog'liq bo'lib, tashkilot maqsadlariga erishish uchun malakali mutaxassislar talab etiladi. Shu sababli, xodimlarning faoliyatini to'g'ri yo'naltirishda samarali boshqaruv tizimi muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi xususiyat zamonaviy menejment tamoyillariga asoslanadi: majburlov usuli orqali xodimlarni boshqarish ("qamchi" tizimi) bugungi kunda o'z samarasini yo'qotgan. Bunday yondashuv iste'dodli va zamonaviy kadrlarni tashkilotda uzoq muddat saqlab qolish imkonini bermaydi, natijada kadrlar qo'nimsizligi ortadi va mehnat unumdorligi pasayadi.

To'rtinchidan, xodimlarni boshqarish tizimi ikki asosiy tamoyil - samaradorlik va adolat asosida quriladi. Ular o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, birining yo'qligi butun boshqaruv jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga to'sqinlik qiladi. Kadrlarni boshqaruvi asosida korxonadagi barcha personalni xizmat lavozimini ijtimoiy va jinsidan kelib chiqib, birlashtirish hamda korxonada mehnat samaradorligini ko'tarishga xarakat qilish. Har bir xodimning tashkilotga nafaqat ishchi kuchi sifatida, balki chin dildan amalga oshirilgan mehnati bilan shaxsiy hissa qo'shishiga imkoniyat yaratilishi lozim. Bu esa adolatli mehnatni tashkil etish orqali samaradorlikka erishish mexanizmi sifatida tashkilot barqarorligini ta'minlaydi.

Jahon tajribasida xodimlarni boshqarish tizimida asosan Amerika va Yaponiya yondashuvlari mavjud. Ikkala model ham inson resurslarini faollashtirish, uzluksiz texnologik takomillashtirish, mahsulot va xizmatlar ko'pligi hamda ishlab chiqarishni markazlashtirilmagan boshqaruvga qaratilgan. Bu yondashuvlar tashkilotning uzoq muddatli

³³⁷ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // *Biznes-Эксперт*, №7, 2023, -Б. 11-14.

strategik rivojlanish rejalarini ishlab chiqish va amalga oshirishga mo'ljallangan³³⁸..

Amerika yondashuvi individuallik tamoyiliga asoslanadi. AQSh korporatsiyalari xodimlarni tanlashda xarizmatik, vazifalarni yechish va g'oyalarni ishlab chiqishda faol, kreativ, o'ziga xos yondashuv va kutilgan natijalarga erishish qobiliyatiga ega shaxslarni afzal ko'radi.

Yaponiyaning boshqaruv qarorlarini qabul qilish amaliyoti ko'plab xorijiy menejerlarni hayratga soladi. Qarorlar jamoaviy tarzda qabul qilinib, konsensus asosida hal etiladi. Taklif qilingan qaror tashkilot ichida umumiy kelishuv bo'lmaguncha muhokama qilinadi va yakdil fikrga kelingach qabul qilinadi. Yaponiyada "Ringi", "NENKO" va "Umrbod bandlik" tizimlari keng qo'llanilib, bu tizimlar jamoaviylik va insoniy munosabatlar ustunligini aks ettiradi. Yaponiya boshqaruv tizimining dunyo miqyosidagi muvaffaqiyati asosan inson resurslari bilan ishlash malakasining yuqoriligi bilan bog'liq³³⁹.

O'zbekistonda zamonaviy xodimlarni boshqarish tizimini joriy etish uchun barcha imkoniyatlar mavjud bo'lsa-da, ko'plab korxonalar hamon eski ma'muriy-buyruqbozlik davridagi boshqaruv usullaridan foydalanmoqda. Milliy korxonalar rivojlangan davlatlarning xodimlarni boshqarish sohasidagi tajribasini tanqidiy o'rganib, uni mahalliy sharoitlarga moslashtirishlari maqsadga muvofiq.

Xodimlarni boshqarishning zamonaviy shakl va usullarini amaliyotga joriy etish orqali yuqori iqtisodiy ko'rsatkichlarga erishish mumkin. Bunda samaradorlik va adolat tamoyillari uyg'unlashtirilishi lozim, chunki ularning biri bo'lmasa, boshqaruv jarayoni muvaffaqiyatsiz bo'ladi.

Tashkilotda xodimlarni lavozimi, ijtimoiy kelib chiqishi va jinsidan qat'iy nazar, umumiy maqsad yo'lida birlashtirish mehnat unumdorligini oshirishning asosiy omilidir. Bu har bir xodimga tashkilot a'zosi va inson sifatida o'z mehnati bilan hissa qo'shish imkoniyatini yaratadi. Natijada

³³⁸ Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May-June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

³³⁹ Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // Бизнес-Эксперт, №7, 2023, -Б. 11-14.

adolatli va samarali mehnat tizimi orqali tashkilot barqarorligi ta'minlanadi. Tashkilot barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi ichki jarayonlar ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Xodimlarni boshqarish tizimi samaradorligini oshirish bo'yicha quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

Xodimlarni tanlash, joylashtirish va lavozimini oshirishda ularning kasbiy malakasi, ishga munosabati, axloqiy sifatlari va faoliyat natijalarini xolisona baholash lozim. Bunda ochiqlik va tenglik tamoyillariga asoslangan tanlov usulidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Barcha tashkilotlarda KPI (Key Performance Indicators) tizimini joriy etish zarur. Bu tizim mehnatga haq to'lashning samarali va rag'batlantiruvchi ko'rsatkichlarini aniqlash imkonini beradi.

Tashkilotlarda axborotlashtirish va raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish hamda zamonaviy innovatsion tizimlarni joriy etish lozim. Boshqaruvda kadrlarni to'g'ri tanlash va joylashtirish tashkilot muvaffaqiyatining muhim omilidir. Bugungi kunda rahbar kadrlardan kreativ yondashuv, tanqidiy-tahliliy fikrlash talab etilmoqda.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xodimlarni boshqarish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillardan oqilona foydalanish tashkilot iqtisodiy samaradorligining oshishida muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonlar yangilanayotgan O'zbekistonda kadrlar sohasidagi islohotlarni chuqurlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

4-bob bo'yicha xulosa

Olmalik kon-metallurgiya kombinati - davlatimizning strategik muhim korxonasi bo'lib, u investitsiyalar jalb etish salohiyati, innovatsion rivojlanish va iqtisodiy infratuzilmaning yetakchi markazlaridan biri hisoblanadi. Soliq bazasida OKMK Navoiy kon-metallurgiya kombinatidan keyingi o'rinni egallab, unda mavjud ishchilar daromadining ulushi YaIMda 7,6%ni, ya'ni salmoqli qismini egallashi aniqlangan;

"Yashil iqtisodiyot" va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga bo'lgan e'tiborning ortishi, elektrotexnika sanoatining jadal rivojlanishi

tufayli 2030-yilga kelib mis mahsulotlariga talab 40 foizga oshishi kutilmoqda. Bu Olmaliq kombinati mahsulotlariga xalqaro bozorda uzoq muddatli yuqori talabni kafolatlaydi.

2012-2022 yillarda qayta ishlangan ma'dan hajmi doimiy o'sish tendensiyasiga ega bo'lib, 2022 yilga kelib 25 foizga oshgan. Mis ishlab chiqarish hajmi 2012-2016 yillar oralig'ida 1,7 barobarga oshgan bo'lsa-da, 2016-2022 yillar davomida sezilarli o'zgarishsiz qolgan. Boshqa mahsulotlar ishlab chiqarish hajmida esa sezilarli o'zgarishlar kuzatilgan.

Xorijiy investorlar uchun investitsion mandatni baholash ekotizimi iqtisodiy boshqaruv infratuzilmasiga asoslangan bo'lib, iqtisodiy rivojlanish va samaradorlik ko'rsatkichlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bu jarayon ekotizimdagi kamchiliklarni aniqlash va strategik rivojlanish rejalarini tizimlashtirish imkonini beradi.

Mamlakatning va ishlab chiqarish korxonalarining investitsion jozibadorligini baholashning yagona mexanizmini joriy etish quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

- milliy iqtisodiyotni rivojlantirish
- sanoat korxonalarining iqtisodiy o'sishini rag'batlantirish
- ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash
- resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish
- xorijiy investorlar uchun mamlakatning ochiqqligini ta'minlash

O'zbekistonda rivojlangan mamlakatlar tajribasiga asoslanib xodimlarni boshqarish tizimini optimallashtirishga barcha sharoitlar mavjud. Biroq ko'plab korxonalar bu tajribadan foydalanmasdan, eskirgan ma'muriy-buyruqbozlik davri usullariga tayanmoqda.

Milliy korxonalar iqtisodiy rivojlangan davlatlarning xodimlarni boshqarish tizimidagi tajribalarini qiyosiy va tanqidiy o'rganib, uni boshqaruv amaliyotida samarali qo'llashlari zarur. Xodimlarni boshqarishning zamonaviy shakl va usullarini joriy etish milliy korxonalarga yuqori iqtisodiy natijalarga erishish imkoniyatini beradi.

Xodimlarni boshqarish tizimi samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- Xodimlarni tanlash, joylashtirish va yuqori lavozimlarga ko'tarishda ularning kasbiy malakasi, ishga munosabati, axloqiy sifatlari hamda faoliyat natijalarini har tomonlama va xolisona baholash lozim. Bunda ochiqlik va tenglik tamoyillariga asoslangan tanlov usulidan foydalanish maqsadga muvofiq.

- Barcha tashkilotlarda samaradorlikning muhim mezonlari sifatida KPI (Key Performance Indicators) tizimini joriy etish zarur.

Kadrlarni oqilona tanlash va joylashtirish korxonalarning muvaffaqiyati hamda nufuzini oshirishning asosiy omillaridan biridir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xodimlarni boshqarish samaradorligiga ta'sir etuvchi mexanizmlarni to'g'ri qo'llash tashkilotning iqtisodiy natijadorligini yaxshilaydi. Bu yangilanayotgan O'zbekistonda kadrlar sohasidagi islohotlarni chuqurlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Investitsiyalar sharoitida moliyaviy, iqtisodiy va moddiy resurslardan samarali foydalanish orqali investitsion jozibadorlik hamda salohiyatni oshirishga erishish mumkin.

XULOSA

Sanoat korxonalarining investitsion faoliyati bo'yicha o'tkazilgan ilmiy izlanishlar natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Investor tomonidan daromad olish maqsadida sanoat korxonalariga yo'naltirilgan vaqtinchalik mablag'lar investitsiya deb hisoblanadi. Mazkur mablag'lar moddiy va nomoddiy aktivlarga yo'naltirilishi hamda kelajakda yuqori daromad keltirishi ko'zda tutiladi. Investitsiyalar iqtisodiy kategoriya sifatida milliy iqtisodiyotda uzluksiz ishlab chiqarishni ta'minlash maqsadida moliyaviy va intellektual mulkni uzoq muddatli tavakkalchilik asosida jalb etishni nazarda tutadi.

2. Mustaqil O'zbekiston taraqqiyoti davrida qulay investitsion muhitni yaratish, iqtisodiyotni sarmoya bilan ta'minlash va investitsion jozibadorlikni oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi. Bugungi kunda chet el investitsiyalarini jalb etish va investitsion jozibadorlikni oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik-texnologik yangilash va infratuzilmani rivojlantirishga xizmat qiladi. Tarmoqlararo investitsiyalar taqsimotini ekonometrik modellashtirish va investitsiya samaradorligini baholash uslublarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

3. Olmaliq kon-metallurgiya kombinatida mis boyitish fabrikasi qurilishi mis klasteri rivojiga zamin yaratmoqda. Ushbu klaster yuqori texnologiyali, qo'shilgan qiymati yuqori mahsulotlar ishlab chiqarish va boshqa sohalarga multiplikativ ta'sir ko'rsatish imkonini beradi. "Yashil investitsiyalar" tamoyili asosida shakllanayotgan mis klasteri milliy iqtisodiyotga akselerativ ta'sir ko'rsatmoqda. Rangli metallurgiya tarmog'i raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish imkoniyatini yaratmoqda.

4. Investitsion jozibadorlik reytingini baholash uslubiyatini takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi. Mavjud monitoring ko'rsatkichlari davlatlararo qiyosiy tahlilni nazarda tutmaydi va faqat investitsion salohiyatni monitoring qilishga qaratilgan. Sanoat

korxonalari, jumladan "Olmaliq KMK" AJ investitsion jozibadorligini oshirish uchun Fibonachchi moliyaviy korrektorlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

5. Investitsion risklarni sug'urtalash tizimi mamlakatdagi investitsion jarayonlar rivojlanishining asosiy yo'nalishlaridan biridir. Sug'urta kompaniyalarining to'lov qobiliyati va moliyaviy barqarorligi risk boshqaruvi samaradorligiga bevosita ta'sir etadi.

6. Investitsion jarayon bosqichlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: investitsion resurslarni izlash, mablag'larni muayyan ob'yektga yo'naltirish, yakuniy iste'mol va yangi qiymat yaratish (ishlab chiqarish quvvatlari shaklida), hamda foyda (daromad) ko'rinishidagi kapital qiymatining oshishi.

9. Sanoat korxonalari investitsion salohiyatini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy metodologiyasini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra quyidagi amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi: investitsion jozibadorlik, hududiy raqobatbardoshlik, investitsion xatar, investitsion iqlim, hududlarning tabaqalashuv darajasi va investitsion faollik ko'rsatkichlarini inobatga olgan holda investitsiyalar jozibadorligini moliyaviy monitoring qilish uslubiyatini takomillashtirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, mamlakatning barcha hududlarini barqaror va jadal rivojlantirish maqsadida ularning kompleks va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini, mavjud tabiiy xom ashyo resurslaridan foydalanish samaradorligini, xorijiy investorlar uchun investitsiyaviy jozibadorligini baholashning yagona tizimini ishlab chiqish taklif etiladi.

Sanoat korxonalarining investitsion salohiyatini SEM modeli orqali o'rganish natijalariga ko'ra, investitsiyalar hajmining ortishi sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning uzoq muddatli o'sishiga olib kelishi aniqlandi. Engel-Greynder kointegratsion testi ko'rsatishicha, transport, logistika va kommunikatsiya xizmatlarining bir foizga oshishi investitsiyalarni 0.43 foizga, tashqi savdoning bir foizga ko'payishi esa investitsiyalarni 0.05 foizga oshiradi.

Investitsion resurslar taqchilligi sharoitida ichki va tashqi investorlarning mablag'larini samarali joylashtirish, xatarlarni kamaytirish va investitsiyalar samaradorligini oshirish maqsadida mamlakat investitsion faolligi va jozibadorligini baholashning reytingli uslubiyatini ishlab chiqish zarur. Strategik investitsiya loyihalarini amalga oshiruvchi davlat organlari va ustav fondida davlat ulushi 50 foizdan yuqori bo'lgan korxonalarda har bir loyiha bo'yicha alohida loyiha boshqaruvchilarini tayinlash taklif etiladi.

Sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda investitsiya manbalarini diversifikatsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Bank kreditlari, davlat grantlari, xorijiy investitsiyalar va korxona mablag'laridan samarali foydalanish orqali loyihalarni moliyalashtirish barqarorligiga erishish mumkin. Korxonalar innovatsion loyihalarni amalga oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish uchun davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish, grantlar va soliq imtiyozlarini taqdim etish lozim.

Investitsion loyihalarni boshqarishda KPI tizimini joriy etish orqali loyiha boshqaruvchilarining faoliyat samaradorligini baholash, ularni rag'batlantirish yoki jazolash tizimini tatbiq etish va xodimlar daromadini differentsiatsiyalash ishlab chiqarish samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Normativ-huquqiy xujjatlar va metodologik ahamiyatga molik ishlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T.: O‘zbekiston, 2023. - 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligining ma’lumotlari asosida tuzilgan
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvar «2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-sonli Farmoni. // Xalq so‘zi. 2022-yil 28-yanvar. -3 b.
4. O‘zbekiston Respublikasining «Investitsiya faoliyati to‘g‘risida»gi Qonuni, 1998 y. 24 dekabr.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // «Xalq so‘zi» gazetasi, 2018-yil 29-dekabr, 271-272 (7229-7230)-soni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil uchun mo‘ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
7. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrdagi «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida»gi O‘PQ-598-son Qonuni. // <http://lex.uz>.
8. Mirziyoev Sh.M. II Toshkent xalqaro investitsiya forumidagi nutqi. <https://president.uz/uz/2234>
9. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2023 yil 11 iyul kuni investitsiyalar jalb qilishni yanada kengaytirish chora-tadbirlari muhokamasi bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi.
10. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – T.: O‘zbekiston, 2017. - 104 b.
11. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: «O‘zbekiston» NMIU, 2017. – 488 b.

12. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: O'zbekiston, 2017. – 32 b.

13. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: «O'zbekiston» NMIU, 2017. – 32 b.

II. Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar:

14. Разработка и отбор перспективных проектов.//Основы инвестиционного моделирования. – М.: 2021. // <http://infopedia.su>.

15. Современное образование как открытая система (под ред. Н.Г. Ничкало, Г.Н. Филонова, О.В. Суходольской-Кулешовой). - "Институт научной и педагогической информации РАО, "ЮРКОМПАНИ", 2012 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/58084938>

16. Стратегии инвестирования российских промышленных предприятий. <https://www.hse.ru/data/xf/095/920/1119/diss.pdf>

17. A.F. Ilham, R.K. Iskandarov (Specialty: 5312.01 «Sectoral economy»). Improvement of organizational and Economic mechanisms of quality Management system in the electrical Engineering industry of Azerbaijan (Ganj-2021).

18. Alikulov I.S., Sattorov D.S. Investitsiyaning mazmun-mohiyati va tavsiflanishi. // Iqtisodiyot va innovasion texnologiyalar. –№ 5, 2012. Iyul

19. Astanakulov O.T. Korxonalarning investitsion faoliyati tahlili uslubiyati. // «Xalqaro moliya va hisob» ilmiy elektron jurnali. 2019. № 4, avgust.

20. Baklanova, O., Petrova, M., Koval, V. (2020). Institutional Transmission in Economic Development. Ikonomicheski Izsledvania, 29(1), 68-91

21. Does regional digital economy development influence green investment? Shuangyan Li *, Ge Chang, Reyihanguli Zunong.// Innovation and Green Development (2), 2023

22. Dunstan Gabriel Msuya. Farming systems and crop-livestock land use consensus. // Open Journal of Ecology. Vol.3 No.7 (2013), 9 p.

23. Eugen Bohn Bawek Pozitiv Teory of Capital. // Economic Logic. – 3rd ed. – Washington Capital Press, 2010/ –P. -265-266
24. Fisher Irving The teory of interest. // –New York. The Macmillan company. –P. 35-40
25. G.M. Galeeva and E.N. Kadeeva. Problems of attracting foreign direct investment into the regional economy. // Journal of Physics: Conference Series, 1730(2021) 012118, 2020. – P. 6-12.
26. Gerardus Blokdyk. Data Mining for Consumer Research Standard Requirements. Kindle Edition. 5STARCooks. November 25, 2018
27. Gura, O. (2018). Start-up as a tool for implementation of investment decisions. Economics. Ecology. Socium, 2(2), 1-11.
28. Harrod R.F. Doctries of imperfect Competition. // Quarerly Journal of Economics, –P. 442-470
29. Jaap Jan Schröder, The Position of Mineral Nitrogen Fertilizer in Efficient Use of Nitrogen and Land: A Review // Natural Resources Vol.05 No.15(2014), -P. 12.
30. Kotschi, J. (2013) A Soiled Reputation: Adverse Impacts of Mineral Fertilizers in Tropical Agriculture. Commissioned by World Wildlife Fund (Germany) to Heinrich Böll Stiftung, 58 p.
31. Koval, V., Prymush, Y., Popova, V. (2017). The influence of the enterprise life cycle on the efficiency of investment. Baltic Journal of Economic Studies, 3(5), 183–187. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-183-187>
32. Labunska Sv., Petrova M., Prokopishyna O. (2017). Asset and cost management for innovation activity, "Economic Annals - XXI", Volume 165, Issue 5-6, 2017, Pages: 13-18. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V165-03>;
33. Larin S.N., Ispolzovanie funkcionalnyh shem processov upravleniya proizvodstvom dlja jekspertnoj ocenki kachestva innovacionnyh programmnyh produktov / S.N. Larin, V.V. Judinova, N.N. Jurjatina // Teoreticheskie i prikladnye aspekty sovremennoj nauki. no. 8 7. 2015. pp. 71-76.
34. Lyashenko O.V. Upravlenie investitsionnym protsessami regiona: Diss. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05 M.: 2004.

35. Madaminjonov, O. R. (2020). The importance of a favorable investment climate for the consistent implementation of structural changes in the regional economy. *South Asian Journal of Marketing & Management Research*, 10(4), 60-69.

36. Mamedzade E. Global challenges and formation of an innovation economy in Azerbaijan. *The Caucasus and globalization*. V. 8, Issue 3-4, 2014. // <http://elibrary.ru>.

37. Matyushenko, I., Hlibko, S., Petrova, M. M., Pasmor, M. S., & Loktionova, M. (2020). Assessment of the development of foreign trade in high-tech production of Ukraine under the association with the EU. *Business, Management and Education*, 18(1), 157-182. <https://doi.org/10.3846/bme.2020.11578>

38. Mohamed Ali Mohamed. Monitoring of Temporal and Spatial Changes of Land Use and Land Cover in Metropolitan Regions through Remote Sensing and GIS // *Natural Resources*. Vol.05 No.15 (2014), Article ID:52650, -P. 12

39. Mukhitdinova K. A. Analysis of Investment Attractiveness Of The Enterprise // *Экономика и социум*. – 2020. – №. 4. – С. 73-76

40. Mukhitdinova K.A. Investment climate in uzbekistan and influencing on some factors. // *Journal of Management Value & Ethics*. Jan-March. 22 Vol. 12 No. 01, ISSN-2249-9512, -P. 1-10, SJIF 7.607 & GIF 0.626

41. Muminova, E. A., Uraimzhonov, A.R. (2022). Improvement of transformation processes development mechanisms of electro technical industrial enterprises and expansion of their economic potential in the field in Uzbekistan. *SJ International journal of theoretical and practical research*, 2 (9), 57-65.

42. Muxitdinova K.A. Asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar: yutuqlar, kamchiliklar va yechimlari. // *Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot*, 2023-yil, iyun. № 6-son. -b. 403 / <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

43. Muxitdinova K.A. Issues of development of foreign economic activity in the republic of uzbekistan with the help of foreign investments. // *Asian Journal of Research in Business Economics and Management* ISSN: 2249-7307 Vol. 12, Issue 7, July 2022 SJIF 2022 = 8.529

44. Muxitdinova K.A. Use of communication networks in the optimization of investment project work. // TAJMMR: Trans Asian Journal of Marketing Management Research ISSN: 2279-0667 Vol. 11, Issue 5-6, May- June, 2022 SJIF 2022 = 8.119, -P. 49-52

45. Nodir Giyosalievich Khidirov. (2023). EVALUATION OF EFFICIENCY OF INVESTMENT ACTIVITY IN INDUSTRIAL ENTERPRISES. *World Economics and Finance Bulletin*, 22, 29-32. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/2655>

46. Pitserskaya L.Yu., Pogodaeva I.V., Shiyonov S.E. Investitsionnaya deyatel'nost' v otraslyax regiona: voprosy teorii i praktiki. // <http://nenuda.ru>. 2017 g.

47. Royal Institution of Chartered Surveyors. Стандарты оценки RICS. 2023 г, 238 стр

48. Smaglyukova T.M. Metodika kompleksnoy otsenki investitsionnoy privlekatelnosti regionov s uchetom ix otraslevoy spetsializatsii. // Проблемы современной экономики. 2007. – №3(23).

49. Sotvoldiev A.A. Hududlarga investitsiyalarni jalb etishda innovatsion salohiyatini baholashning integral usuli. // «Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar» ilmiy elektron jurnali. 2018. № 5, sentyabr-oktyabr.

50. Steve Padgett Vásquez. Forest cover, development, and sustainability in Costa Rica: Can one policy fit all? // Land Use Policy. Volume 67, -2017, -P. 212–221

51. Sushchenko, O., Trunina, I., Klok, O., Loseva, O. (2019). Management technologies of ensuring environmental protection as the territory development strategic priority // (IES2018) SHS Web Conference. Volume 61. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196101026>

52. The essence of investment activity in the agriculture branch and its determining facts <https://core.ac.uk/download/285997358.pdf>

53. Tilman, D., Cassman, K.G., Matson, P.A., Naylor, R. and Polasky, S. Agricultural Sustainability and Intensive Production Practices. *Nature*, -418, -p. 671-677

54. Vorobev V.S. Ocenka otkazov tehnikeskikh sistem zheleznodorozhnogo ucheta vliyanija chelovecheskogo faktora / V.S.

Vorobev, V.D. Vereskun, I.B. Repina // Vestnik RGUPS. no. 3. 2014. pp. 32-40.

55. Wei Zhang ^a, Ting Zhang ^{b c}, Hangyu Li ^{b c}, Han Zhang Dynamic spillover capacity of R&D and digital investments in China's manufacturing industry under long-term technological progress based on the industry chain perspective //Technology in Society Volume 71, November 2022, 102129

56. Актуальные тренды развития международного налогообложения: монография (коллектив авторов). - "ИНФРА-М", 2021 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/77159420>

57. Егорова Т.Н. Регулирующая роль государства при осуществлении инвестиционной деятельности в промышленности. // Вестник ОрелГИЭТ. 2013. № 3., <http://e.lanbook.com>.

58. Миляев А.В. Налоговый механизм активизации инвестиционной деятельности. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. — Краснодар, 2005.

59. Мустафаев А.А. Методология оценки инвестиций в АПК. // Современные технологии управления, 2014. № 04 (40). ISSN 2226-9339. Режим доступа к журн.: <http://sovman.ru>.

60. Мухитдинова К.А. Инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг хориж тажрибаси ва улардан мамлакатимизда фойдаланиш истикболлари. // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар, Тошкент – 2023, -Б. 166

61. Мухитдинова К.А. Инвестициялар иқтисодий ривожланишнинг асосий драйвери. // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№1 1/2 (95), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. — 82-85 б. — Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

62. Мухитдинова К.А. Роль инвестиций в развитие промышленности в Узбекистане. // Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish aholi turmush darajasi barqarorligi omili mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami 2023-yil 18-oktyabr, Toshkent - 2023-yil, -Б. 187-189.

63. Мухитдинова К.А. Саноат корхоналари инвестицион салоҳиятини ошириш йўналишлари. // Biznes-Эксперт, №7, 2023, -Б. 11-14.

64. Мухитдинова К.А. Саноат корхоналарида инвестицион салоҳиятини оширишнинг хорижий мамлакатлар тажрибаси. // СОЛИҚ ВА ҲАЁТ ЭЛЕКТРОН ИЛМИЙ ОММАБОП ЖУРНАЛ, III СОН. 2023, -Б. 153. www.soliqvahayot.uz

65. Сулян Г.С., Казанчян М.С. Методы построения и анализ критериев оценки эффективности технических проектов. Ученые записки Российского государственного социального университета. 2009. № 7-2 (70). С.164-169. // <http://elibrary.ru>.

66. Шкатулла В.И., Краснов Ю.К., Суетина Л.М., Надвикова В.В., Маркин Н.С. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации (под общ. ред. проф., к.ю.н. В.И. Шкатуллы; восемнадцатое издание, дополненное). - Специально для системы ГАРАНТ, 2020 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/77455192>

III. Foydalanilgan boshqa adabiyotlar

67. Abdukarimov B.A. va boshqalar. Korxona iqtisodiyoti (darslik). - T.: Moliya, -2015. -245 b.

68. Akhmetshin, E. M., Vasilev, V. L., Vlasova, N. I., Kazakov, A. V., Kotova, X. Y., & Ilyasov, R. H. (2019). Improving management functions at an enterprise: Levels of the internal control system. Calitatea, 20(171), 39-43.;

69. Budnikova, Y.V. (2014) Investment attractiveness of the enterprise and factors influencing it. Innovative economy, 194-197.

70. Burxanov A.U., Hamdamov O.N. Moliyaviy menejment. Darslik. – T.: «Innovatsion rivojlantirish nashriyot-uyi», 2020.

71. Dickey D.A. and Fuller W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Econometrics, 49, pp. 1057-72

72. Fozilchayev Sh.Q., Xidirov N.G. Investitsiya va lizing asoslari. O'quv qo'llanma. – T.: Moliya, 2017, 345 b.

73. Mustafaqulov Sh.I. Investitsion muhit jozibadorligi. T.: «BAKTRIA PRESS», 2017.

74. Tojiboev D. Iqtisodiy nazariya (uchinchi kitob). – Т.: Moliya, 2019. -248 b.

75. Алексанов Д.С., Кошелев В.М. Экономическая оценка инвестиций. - М.: Колос-пресс, 2002. – 382 стр.

76. Андриченко Л.В., Боголюбов С.А., Васильев В.И. и др. Конституция Российской Федерации: от образа будущего к реальности (к 20- летию Основного Закона России): монография (под ред. Т.Я. Хабриевой). - "Институт законодательства и сравнительного правоведения... <http://ivo.garant.ru/#/document/57565188>

77. Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для вузов / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Издательство Юрайт, 2023.-386 с. -(Высшее образование). - ISBN 978-5-534-17743-5. -Текст: электронный//Образовательная платформа Юрайт [сайт]. URL: <https://urait.ru/bcode/533657> (дата обращения: 17.12.2023).

78. Баженов, И. А. Инвестиционный менеджмент: учебное пособие / И.А. Баженов; под общ. ред. И.В. Котляревской; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. -Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2022. -232 с.

79. Берназ Л.П., Жочкина И.Н., Кичигин Н.В. и др. Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 10 января 2002 г. N 7- ФЗ "Об охране окружающей среды" (отв. ред. Н.И. Хлуденева). - "Институт законодательства и сравнительного правоведения при Прав. <http://ivo.garant.ru/#/document/77603780>

80. Булышева Т.С. Инвестиционное планирование на производственном предприятии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2001 // <http://dlib.rsl.ru>.

81. Вахобов А.В., Ходжибакиев Ш.Х., Мўминов А.Г. Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма. – Т.: Молия, 2020 (қайта нашр).

82. Ғозибеков Д.Ғ., Қоралиев Т.М. Инвестиция фаолиятини ташкил этиш ва давлат томонидан тартибга солиш. – Т.: Молия, 2020. Б. 6.

83.Замулин О.А., Сонин К.И. Экономический рост: Нобелевская премия 2018 года и уроки для России. -М.: Институт экономики РАН, 2019. С. 332.

84.Казанцев Н.М., Бухвальд Е.М., Бахтизин А.Р. и др. Экономико-правовые институты регулирования регионального развития Российской Федерации: монография (под ред. Н.М. Казанцева). - "Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве. [http://ivo.garant.ru/#/ document/ 57567116](http://ivo.garant.ru/#/document/57567116).

85.Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное. –М.: Эксмо, -2007. –960 с.; Robert K. Merton The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action. // American Sociological Review. Vol 1, -№6. –Р. 894-904

86.Куницына Н.Н. Экономическая динамика и риски. / Н.Н. Куницына - М.: Редакция журн. «Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий», 2002. - 288 стр.

87.Лившиц В.Н. Выбор оптимальных решений в технико-экономических счетах.- М: Экономика, 1971. -254 с.

88.Мескон М. Основы менеджмента / М.Мескон, Альберт, Ф. Хедоури. пер. с англ. – М.: Дело, 1994. – 702 стр.

89.Шарп У., Александер Г., Бейли Дж., Инвестиции: Пер.с англ. – М.: Инфра-М,. -1028 с.

90.Шарп У.Ф. Инвестиции. / У.Ф. Шарп, Г.Дж. Александер, Дж, Бейли. пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 1024 стр.

91.Шодмонов Ш., Маманазаров Б. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик –Т.: Шарқ, 2021.

92.Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм, демократия. –М. Эксмо. -2007. –137 с.

93.Я.Н. Друбецкий, В.Н.Цуглевич. Инвестиционные ресурсы промышленных предприятий. Учебное пособие для студентов, обучающихся по направлению «Экономика» и др.экономическим специальностям. М.: 2005. // <http://dlib.rsl.ru>.

94.Anarkulov A.D. Hududlar moliyaviy-investitsion salohiyatini baholash va boshqarish tizimini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – Т.: 2021.

95. Aytmuratova U.J. Korxonalarda investitsion faoliyat samaradorligini oshirish yoʻnalishlari. Iqtisodiyot fanlari boʻyicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2021.

96. Bekimbetova G.M. Korxonalar innovatsion faoliyatini rivojlantirish sharoitida investitsiya loyihalarini baholash samaradorligini oshirish. Iqtisodiyot fanlari boʻyicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2020.

97. Haydarov N.H. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investitsiyaviy faoliyatidagi moliya-soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari: iqt. fan. dok. diss. avtoref. –T.: Oʻzb. Res. Prezidenti huzuridagi DJQA, 2003. – B. 12.

98. Imomkulov T.B. Investitsion faoliyatni moliyaviy qoʻllab-quvvatlash yoʻnalishlari. Iqtisodiyot fanlari boʻyicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2021.

99. Kuzieva N.R. Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar faoliyatini ragʻbatlantirishning moliya-kredit mexanizmini takomillashtirish yoʻnalishlari. Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan monografiya. – T.: 2008.

100. Власов, Дмитрий Сергеевич Стратегии инвестирования российских промышленных предприятий : диссертация ... кандидата экономических наук : 08.00.05 Москва 2016 <http://dlib.rsl.ru/rsl01008000000/rsl01008743000/rsl01008743769/rsl01008743769.pdf>

101. Гукетлев Ю.Х. Формирование систем регулирования региональных комплексов: Автор. дис.докт. экон. наук. – М: МАДИ, – 41 с.

102. Жукова Г.В. Финансирование инвестиционно-инновационных процессов в условиях интеграции национальной финансовой системы в мировую. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. 2011. // <http://economy-lib.com>.

103. Зотова М.А. Финансовое стимулирование инвестиционной деятельности в условиях модернизации российской экономики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Саратов, 2010. // <http://plesetsk-info.ru>.

104. Князькина А.А. Организационно-экономический механизм активизации инвестиционной деятельности в АПК. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук.// <http://economy-lib.com>., 2017.

105. Князькина А.А. Организационно-экономический механизм активизации инвестиционной деятельности в АПК. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва. 2015. // <http://dlib.rsl.ru>.

106. Корнева Е.Ю. Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 2003. // <http://economy-lib.com>.

107. Корнева, Елена Юрьевна Современные механизмы государственного стимулирования инвестиций в промышленность ФРГ : автореферат дис. ... кандидата экономических наук : 08.00.14 Москва 2003 <http://dlib.rsl.ru/rsl01002000000/rsl01002653000/rsl01002653710/rsl01002653710.pdf>.

108. Лященко О.В. Управление инвестиционными процессами в АПК региона. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва. 2004. // <http://dlib.rsl.ru>.

109. Питерская Л.Ю. Инвестиционная деятельность в аграрном секторе экономики: теория, практика, направления совершенствования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Ставрополь, 2006 // <http://dlib.rsl.ru>.

110. Товгазова А.А. Налоговое стимулирование инновационной деятельности как фактор диверсификации будущих налоговых доходов в условиях современных вызовов и угроз. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - М., 2016.// <http://elibrary.ru>.

111. Умаров С.Р. Қишлоқ хўжалигига инвестицияларни жалб этиш ва улардан самарали фойдаланиш.И.ф.н. илмий даражасини олиш учун дисс. Автореферати. БМА -Т., 2008. – Б.22.

112. Шляхов М.А. Привлечение иностранных инвестиций в инновационную сферу Российской экономики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. М., 2006.// <http://dlib.rsl.ru>.
113. «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati»AJ ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi
114. 2019-konferensiya-td iu.pdf https://tsue.uz/media/conference_file/2019-konferensiya-tdiu.pdf
115. <http://elibrary.ru/item.asp?id=54808596>
116. <http://isrs.uz/oz/pa ge/pdf/investitsiyal ar-jalb-qilish-boyic ha-qoshimcha-vazifal ar-belgilandi> <http://weforum.org>
117. <http://www.doingbusiness.org>
118. <https://review.uz/uz/post/perspektiv-vnedreniya-ii-v-obshestvennuyu-jizn>
119. <https://www.agmk.uz/oz/menu/atti-otishmalarni-ishlab-chiarish>
120. <https://www.gii.co.jp/report/moi1137191-vibration-sensor-market-growth-trends-covid-impact.html>
121. <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/pressure-sensors-market>
122. Прогноз социально-экономического развития российской федерации на 2022 год и на плановый период 2023 и 2024 годов, [prognoz_socialno_ekonom_razvitiya_rf_2022-2024.pdf](https://economy.gov.ru/prognoz_socialno_ekonom_razvitiya_rf_2022-2024.pdf) (economy.gov.ru)

K.MUXITDINOVA

**MUXITDINOVA KAMOLA ALISHEROVNA
SANOAT KORXONALARINING INVESTITSIYAVIY
IMKONIYATLARINI KENGAYTIRISHNING ILMIY
VA ANALITIK JIHATLARI**

08.00.03 - «Sanoat iqtisodiyoti»

MONOGRAFIYA

Qog`oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.

Ofset uslubida oq qog`ozda chop etildi.

Nashriyot hisob tabog`i 13.25, Adadi 100. Buyurtma № 25-04
Bahosi kelishuv asosida

«ZUXRO BARAKA BIZNES» MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahar Chilonzor tumani,
Bunyodkor shoh ko`chasi 27 A-uy.